ИЗВЕСТИЯ

НА

ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО

В СОФИЯ

Книга V.

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1922.

ИЗВЕСТИЯ

НА

ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО

В СОФИЯ

Книга V.

ИНВЕНТАРЕНЪ № 21414
16 ФЕВ [illegible]
6 VI 1961
БИБЛИОТЕКА НА Б. З. К. БАНКА

София — Придворна печатница — 1922.

А-814
1922
Кн. V

Съдържание

Стр.

Проф. Г. И. Кацаров. Принос към старата история на Македония . . . 1— 10

Мария Г. Бржчкова. Месемврия и старата ѝ уредба според епиграфския материал . . . . 11— 15

Проф. Д. Дечев. Една келто-тракийска религиозна успоредица: ieuru — ἥρωι . . . . 17— 33

Проф. В. Н. Златарски. Де се намирал гр. Девол . . . . 35— 56

Проф. П. Ников. Изправки към българската история . . . . 57— 84

Ю. Трифонов. Велика Търновия, Велика Сардакия и Велика Европия . . . . 85—111

Проф. Н. И. Милев. Охридският патриарх Атанасий и скитанията му въ чужбина (1597—1615) . . . . 113—128

Ст. Станимиров. Спомените ми за архиепископ Иосифа Соколски 129—154

Гено Иванов. Ловеч в борбата за национална църква . . . . 155—162

Неджиб Асим. Българите в Анадола . . . . 163—171

Вести и оценки

Цв. Стоянов. Трудове по българска история . . . . 172—175

Библиография по българска история за време от 1915—1921 год. 175—184

Принос към старата история на Македония

От проф. **Гавр. И. Кацаров**

През летото на 1918 г. аз имах вѫзможност, благодарение на подкрепата на Бѫлгарската Академия на науките, да предприема една научна обиколка из Мариовско и Прилепско. Беше ми вече известно, че през януари сѫщата година гимназиялният учител г-н Симеон п. Стефанов, по онова време старши подофицер от 10 п. Родопски полк, по порѫка на Началника на II тракийска дивизия и с сѫдействието на г. полковник Капитанова направил при с. Витолища в Мариово сондажни разкопки, за които С. Стефанов своевременно представи доклад в Дирекцията на Музея.[1]

Когато през август сѫщата година аз посетих Витолища, началникѫт на II тракийска дивизия, г. генерал Русев, има добрината да позволи на г. Стефанова да ме придружава, което твѫрде много облекчи моята задача.

Мариово — както се нарича областта от местното население — ако и да представя голем интерес, както в природонаучно, тѫй и етнографско отношение, е най-малко изследваната от македонските области. Тук е пѫтувал френският археолог *L. Heuzey*, който в 1861 г. бил натоварен от Наполеона III да предприеме заедно с архитекта *H. Daumet* археологическо изучване на Македония и сѫседните ѝ области: Тракия, Илирия, Епир и Тесалия. Резултатите от това пѫтуване сѫ обнародвани в сѫчинението Mission archéologique de Macédonie, Paris 1876, 2 тома (текст и таблици).

Heuzey трѫгнал от Битоля и се спрел най-напред в Рибарци, дето отбелязва една стара могила, която тогава служела като бѫлгарски гробища. През село Брод той влезѫл в Мариово (Heuzey го нарича Morihovo), като вѫрвел по левия бряг на Черна, минал през Сливица, а при Скочивир преминал на десния бряг на реката; тука водачът му показал някаква стара крепост, която се наричала *Стрели*. По една пътека по склоновете на Нидже (старата *Bora*) той стигнал в Груница (Грунище), близу до което отбелязва един хълм с основа от стара сграда, направена от големи груби блокове. При Чебрен *Heuzey* отбелязва антични развалини и поставя там града *Брианион*. Близу до Крушевица намерил голема каменна плоча с надпис: [Ε]ὐτυχεῖτε ἅπα[ντες].

---

[1] Ср. Изв. Бѫлг. арх. друж. VII, стр. 133.

Heuzey (стр. 324) описва женската носия на Мариово, която му направила впечатление, и казва, че обичаите на това *българско* население заслужават да се изучат по подробно[1].

Името Морихово той сближава с името на племето *Morylli*, което се споменува от Плиния[2].

Heuzey е имал намерение да продължи пътя си навътре в Мариово, ала водачът му по погрешка го отвел в долината на р. Раяц към Беловодица.

Като изключим една малка статия от *W. Groos*[3], в която Мариово се посочва като област, дето немците били могли да намерят девствена почва за научни издирвания и други предприятия; статията на *А. П. Стоилов*[4], в която се дават географски и статистически сведения за Мариовските села; и бележките на *Ник. Ганчев Еничерев* в книгата му „Възпоминания и бележки“ (София 1906, стр. 205 сл.), други изследвания за тая област не сж ни известни[5].

При нашата обиколка в тая покрайнина се установи положително, че при село Витолища, което днес е най-голямото в Мариовско, е съществувало в римско време значително селище. Но не само това; намериха се и остатъци от предисторическо време, от които се вижда, че тая област е била обитавана и в новокаменния период. Сжбраните от нас материяли ще бждат обнародвани на друго място. Тука ще се запознаем само с старата история на девриопската област, до колкото позволяват оскждните сведения, с които разполагаме.

---

[1] „Les Bulgares du Morihovo sont une tribu à part, dont les usages très-anciennes mériteraient d'être étudiés de prés“.

[2] Nat. hist. IV 10, 35. Това сближение не може да се поддържа: освен че само по себе е съмнително, но името на тая област е Мариово, а не Морихово.

[3] В Globus т. 88, № 19, стр. 293—295.

[4] В Псп. XLV 750; ср. *Д. Илков*, Мариово, в Развитие год. I, 199.

[5] Кратки географски и етнографски бележки за Мариово даде напоследък *F. Klute*, в сборника Zwölf Länderkundl. Studien (Festschrift für Hettner), стр. 104 сл.

I.

В долините по средното течение на р. Еригон (Черна) в старо време живеяли разни племена: пелагонци, линкести и девриопи, границите на които не могат да се определят точно. Heuzey[1] предполага, че тия граници се меняли според силата на племената, особено в равнината, дето ставали битките помежду им, укрепените им убежища пжк се намирали повече в планинската област. Пелагонците може би сж остатжк от старото неиндоевропейско население, което по-кжсно било покорено от илирийските линкести. Сжс име Пелагония по-кжсно се означава областта на С. от Битоля; Птоломей[2] разширява Пелагония чак до Вардар (до Стоби).

Девриопите са сжщо от илирийско потекло[3]; те живеяли по горното и отчаст по средното течение на Еригон (Мариовско и Прилепско). Според Ливия[4] тяхната област образувала част от Пеония. Страбон[5] казва, че всички градове на девриопите лежали по Еригон: между тях Брианион, Алалкомене и Стибара.

В по-старата история девриопите такоречи не се споменуват; тепжрва в войните между Македония и римляните тяхната област играе известна роля. Ще се спрем на кжсо вжрху тия войни, доколкото засягат нашите области.

Кжм края на лятото 200 г. пр. Хр. римския консул Публий Сулпиций, който бил минал в Илирия с два легиона, за да почне военните действия против Филипа, и се установил на стан до р. Апсос (Семени) на с. от Аполония (дн. Пояни), пратил своя помощник Л. Апустия да нападне илирийските владения на Филипа V. По течение на р. Апсос Апустий проникнал в Дасаретия 1) и превзел няколко крепости и селища; градѫт Антипатрия (дн. Берат), който лежал в теснина и бил добре укрепен, не искал да се предаде. Затова Апустий го превзел с пристѫп, разрушил го и избил всички вѫзрастни жители. Други места, изплашени от тая жестокост, се предали доброволно на римляните. На врѫщане Апустий при прехода през една река бил нападнат от Филиповия стратег Атенагор, който бил побѫрзал да дойде на помощ на заплашената област; ала Апустий го отблѫснал и могѫл да се завѫрне с голяма плачка при консула.

---

[1] Цит. сжч. стр. 307. Ср. *R. Kiepert*, Formae orbis antiqui XVI, текст страница 2.

[2] III, 12, 31.

[3] Ср. племето Δερρίοπες в Далмация, *Kiepert*, Lehrbuch der alten geogr. 360 сл.; *Patsch* у Pauly-Wissowa, Realenc. V, 244. *Г. Кацаров*, Пеония, стр. 13.

[4] Liv. 39, 53: oppidum in Deuriopo condere instituit — Paeoniae ea regio est.

[5] p. 327: καὶ ἐπὶ τῷ Ἐριγῶνι πᾶσαι τῶν Δευριόπων πόλεις ᾤκηντο, ὧν τὸ Βρυάνιον καὶ Ἀλαλκομενοὶ καὶ Στύβαρα.

Скоро след това се явили при римския консул старите сѫюзници на Рим: илирийският владетел Плеврат и дарданският Батон, които обещали на консула своята помощ.

Пролетта 199 г. пр. Хр. Филип трѫгнал с войската си кѫм пограничната илирийска област, за да причака римляните, а пѫк сина си Персея пратил да завземе Пелагонийския проход 2), за да попречи на нахлуването на илирите и дарданците 3).

Сулпиций 4) потеглил с войската си през областта на дасаретите 5); градовете и селищата отчаст се предали, отчаст били превзети с сила. На границата на Линкестида (Битолско) при р. *Бевос* (дн. Шемница, приток на Черна ?) 6) римляните се установили на лагер 7). От тука Сулпиций пращал войници в Дасаретско да сѫбират жито. Не след дѫлго не-

---

1) Ср. Polyb. V 108, 2. — Пѫрвата година на войната е разгледана основно от *С. Жебелев,* Журн. Мин. Нар. Просв. CCXCVI (1894, № 11) отд. клас. филол. стр. 103 сл.

2) Вероятно Велес или Демир-Капия, ср. *Kromayer*, Antike Schlachtfelder II, стр. 28.

3) *Liv.* XXXI 33, 3; 34, 6.

4) Ст. *Liv.* XXXI 33—39; *Dio Cass.* fr. 58; *Zonar.* IX, 15. *Niese*, Gesch. der griech. und maked. Staaten II, 601 сл. *Mommsen*, Röm. Geschichte I, 706; *Kromayer*, Antike Schlachtfelder II, 13 сл.

5) Илирийско племе в Охридско и по течение на р. Апсос (Семени): *Philippson* у Pauly-Wissowa, Realenc. IV, 2221.

6) Ср. *R. Kiepert*, Formae orbis antiqui, XVI; текст, стр. 2.

7) Вероятно на местото *Castra* (Itiner. Anton. 330) или *Parambole* (Itin. Hieros. 606), малко на и. от село Кажани; ср. *Kiepert*, ц. м.

приятелските войски влезли в сжприкосновение[1]; най-напред се ударили малки конни отряди, изпратени да разувнават, ала без решителен резултат. Филип обаче намерил за добре да повика на помощ и сина си Персея и се установил на лагер вжрху хжлма *Атак* (местоположение неизвестно) не далеч от римляните. Няколко дни войските стоели една срещу друга. Филип не искал да приеме предлаганото от Сулпиция сражение, защото се надявал, че римляните сами ще се отдржпнат по липса на припаси; станали само незначителни сбивания на малки отряди. Близостта на македонския стан била доста неприятна на римляните, защото войницнте на последните, изпращани за фураж, били постоянно нападани от неприятелската конница. Затова Сулпиций преместил стана си 8000 крачки (12 к. м.) по-далеч при *Отолобос* (между Свинище и Цжрневце?)[2]. Между това Филип се научил, че дарданците и илирите били нахлули в Македония, и затова решил да свжрши по-скоро с Сулпиция, за да се обжрне против другите си неприятели. Той нападнал успешно пржснатите римски отреди и им заградил пжтя кжм стана; ала неколцина сполучили да избягат и известили за опасността на Сулпиция, който побжрзал да се яви на помощ на своите и сполучил да разбие македонците. Филип едва се спасил в стана си, след като изгубил 200 конници убити и 100 ранени[3]. След тоя неуспех той решил да се оттегли и, за да заблуди консула, поискал примирие, уж за да погребе убитите; още сжщата нощ обаче той потеглил бжрзо кжм планините, защото знаял, че римляните не ще могат да го последват там[4]. Предполага се, че той се оттеглил кжм планините около Баница, за да пази пжтя кжм Македония. Римляните, които немогли да узнаят, по кой пжт е тржгнал Филип, останали няколко дни при Отолобос и сжбирали жито; след това консулжт тржгнал кжм Стубера[1], сжбрал от Пелагония всичкото жито, което се намирало по полето и после заминал кжм Плуина[2], за да дири македонците.

---

[1] Според *Kromeyer* (Antike Schlachtfelder II, 19 сл.) пжрвата битка между римляните и македонците е станала между Битоля и хжлмистата местност около Баница.

[2] Така предполага *R. Kiepert*, цит. м.

[3] Вероятно при мястото *Nicea* или *Nicia* (It. Anton., 319, Tab. Peut.), 11 римски мили западно от Хераклея (Битоля), при с. Кажани; ср. *Kiepert*, цит м. Според *Kromayer* ц. м., стр. 20, сражението станало в битолската местност по средното течение на Черна; у Liv. XXXI, 37, 8 и 11 се споменуват блатата, в които затжвали македонските войници.

[4] *Kromayer*, ц. м. 21.

Понеже консулжт не последвал македонците, Филип решил да поднови ненадейните си нападения против него и тржгнал кжм Bryanion[3], дето се установил на лагер; от там с усилен поход стига Плуина, дето изненадал и изплашил римляните. Последните отстжпили на бжрзо кжм р. *Осфагус*[4]; не далеч от тях се укрепил и Филип (вероятно при Брод, в завоя на Черна). Ала когато консулжт се готвел да потегли кжм ю., за да навлезе в Еордея (Островско и Кайларско), Филип побжрзал да завземе гористия проход (Кжрля-Дервент), през който се влизало в Еордея. В битката, която се завжрзала в дефилето, римляните останали победители[5].

Филип, който имал да се бори и с други врагове, оставил горня Македония на римляните, които опустошили Еордея, Елимея (в завоя на Бистрица) и навлезли в Орестида (Костурско). В тая област римляните не срещнали сжпротива; само градjт Келетрон (Celetrum) в Костурското езеро се готвел да противостои, но, когато Сулпиций почнал сериозни приготовления за обсада, и тоя град се предал. След това Сулпиций се вжрнал в дасаретската област, превзел града Пелион (Корча), дето оставил гарнизон и стигнал най-после в Аполония[6], отдето почнал похода; там предал войската на заместника си Публия Вилия.

---

[1] *Stuberra* или *Stybara* лежи между *Ceramie* (при Галичани, ю. з. от Прилеп) и *Heraclea* (Битоля), вероятно при *Беранци*, 14 км. северно от Битоля; ср. *R. Kiépert* ц. м. стр. 2.

[2] *Heuzey* ц м. 323 тжрси Pluinna при Бонче; когато през 1918 год. минах през това село, узнах, че на с. от селото на вжрха *Веслец* и на и. от него на вжрха *Висока* имало следи от стари крепости; те са пазели пжтя през Селечка планина за Мариово. Селяните ми сжобщиха сжщо, че сжрбите прибрали от Бонче некакви статуи и надписи. Името *Бонче* бихме могли да зближим с тракийското лично име Βόνζης (Fragm. Hist. Graec. III, p. 609; *Tomaschek*, Thraker II 2, 16). *Kromayer* тжрси Pluinna при с. Ношпал.

[3] *Kromayer* ц. м. 22 тжрси Брианион, град на Девриопите, в северната част на Битолското поле; *Heuzey* Miss. archéol de Macédoine 323 — предполага, че тоя град е лежал при с. Чебрен на река Черна в Мариово, което е малко вероятно.

[4] Според *Heuzey* ц. м., стр. 323 Секуловска река (собствено Heuzey нарича тая река *Породинска*), приток на Черна.

[5] *Liv* XXXI 39, 7 *Polyb.* XVIII 23, 3.

[6] *Liv.* XXXI 40; за гр. Келетрон ср. *E. Oberhummer* у Pauly-Wissowa, Realenc. т. XI под сжответната дума.

II.

Когато след войната между Рим и Антиоха Сирийски Филип бил принуден от сената да изпразни градовете по южния бряг на Тракия, при всичко че той през тая война бил на римска страна[1], Филип се убедил, че требва да се готви за нова война против Рим. За тая цел той най-напред отправил поглед към Тракия, отдето могъл да черпи пресни военни сили, и вече имал план да привлече като съюзници скордиститe и бастарните[2]. В 183 год. пр. Хр. той навлезъл[3] в страната на одрисите и по река Хеброс (Марица) достигнал до Филипопол, дето оставил гарнизон[4]; владението на тоя град било за Филипа особно важно, защото там се кръстосвал пътят от Singidunum (Белград) към Византион със пътя, който свързвал долни Дунав с Филипопол; по тоя път именно щяли да минат бастарните, за да идат против Дардания. Ad. Reinach[5] предполага, че целта на Филиповия поход тъкмо е била да осигури тоя път през страната на бесите и дантелетите. Затова Филип се върнал през столицата на дантелетите Пауталия (Кюстендил) и след това слезъл в Вардарската долина при Стоби[6]. В областта на девриопите, при р. Еригон, той основал нов град, който нарекъл Персеида[7] в чест на сина си Персея; тоз град требвало да служи като погранична крепост на Македония.

И походът, който предприел Филип в 181 г. в Тракия, главно против медите, имал за изходна точка гр. Стоби; в тоя поход[8] Филип окончателно уговорил с одрисите, бесите и данталетите, на какви условия да пропустнат бастарните през своите области.

---

[1] За политиката на Рим към Филипа V ср. *Colin*, Rome et la Grèce, стр. 204 сл.

[2] Ср *A. J. Reinach*, Bull. de Corresp. Hellén. XXXIV, 1910, стр. 264 сл. Ср. *Г. Кацаров*, Сп. Б. Ак. Н. XVIII 75.

[3] *Polyb.* XXIII, 8, 3; *Liv.* XXXIX 53, 12. *Niese*, цит. съч. III 28.

[4] Ср. *Г. И. Кацаров*, Приноси към истор. на древн. 122.

[5] Ц. м. стр. 268.

[6] За Стоби ср. *Б. Филов*, Духовно-обществен преглед г. II, 171. *Hald*, Auf den Trümmern Stobis, (Stuttgart 1917).

[7] *Liv.* XXXIX 53, 16, *Kuhn;* Entstehung der Städte der alten 315. *Heuzey*, Miss. arch. стр. 333 търси тоя град при Кавадарци. *Reinach* цит. м. стр. 269 заб. 1, предполага, не тоя град бил основан на местото на Стубера.

[8] Ср, *Niese* III 59; *A. Reinach* ц. м. стр. 271. Reinach не знае нашата статия в Wochenschr. für Klass. Phil. год. 22, (1905), стр. 930, дето доказваме, че планината, на която се качил Филип през тоя поход, не е Витоша (Skó-

Градът Стубера играе известна роля и в третата македонска война. В началото на зимата 170/169 г. пр. Хр. македонският цар Персей, наследникът на Филипа V, решил да нападне илирийските области към западната македонска граница, именно партините, дасаретите и други римски съюзници. Тук се били събрали доста илирийски помощни войски, па и римски отреди. Целта на Персея била да затвори на римляните пътя през Илирия и да влезе в свръзка с илирийския цар Гентий [1], който отначало симпатизирал на римляните, но после се обявили против тех.

Персей тръгнал [2] от Стубера с 12,500 души и в три дни пристигнал в *Хискана* [3], главното место на племето пенести, дето имало римско илирийски гарнизон. Персей превзел това место и, след като изпратил пленниците в Стубера, проникнал навътре и завзел още 13 крепости, между които и *Оаепеит* [4], през дето водел пътят към страната на Гентия. Персей изпратил двама пратеника при Гентия [5] и се върнал в Стубера. Пратениците минали през покрития с сняг Скордус (Шар) [6] и намерили Гентия в гр. Лисос (дн. Леш); той бил наклонен да се сюзи е Персея, но казал, че затова има нужда от пари. Пратениците се върнали в Стубера, след което отново ходили при Гентия, за да продължат преговорите; между това Персей предприел нов поход

---

mios), а Рила (Dunax). Reinach като говори за *Dunax* сближава това име с *Дупница*, което не е допустимо, защото Дупница не може да се отдели от подобни наши местни имена: Дупковец, Дупляк, Дупни връх и пр. Ср. *С. Аргиров*, в Бългap. реч, год. I стр. 108.

[1] Γένθιος, син на Плеврата, цар на племето Лабеати, с столица Скодра (Скутари); ср. *Stähelin* у Pauly Wissowa. Realenc. VII, 1198.

[2] За похода ср. *Niese*, цит. съч. III 140 сл.; *Kromayer*, Ant. Schlachtfelder II, 259; *Ad. Reinach*, цит. м., стр. 292.

[3] *Niese* III 142 търси Hyskana (Uskana) по горна Черна при *Шоп* или Кичево; по-правдоподобно ни се вижда мнението на Kromayer, който поставя тоя град при Дебър.

[4] *Liv*. XLIII, 19, 2.

[5] *Polyb*. XXVII, 8; *Liv*. XLIII 19, 13; *Diod*. XXX 9.

[6] *Kromayer* ц. м. стр. 260 мисли, че пратениците не са минали през Шар, ами през Мирдитските планини; под името Scordus старите, чиито познания по планинските системи и имена на тая област са били недостатъчни, разбирали не само собствения Шар, но и цялата свързана със него планинска област.

против пенеститe, опустошил некои места и се вжрнал в Македония.

След победата над Персея (168 г. пр. Хр.) сенатат разделил Македония на четири области. Земята на девриопите спадала кжм четвжртата част, в която влизали Еордеа, Линкестида, Пелагония, Елимиотида, Атинтания и Тимфея [1]. Центжр на тая област станала Пелагония (Битоля). Пеонският град Стоби бил присжединен кжм третята македонска област, която имала за главен град Пела. Дарданците получили право да дохождат в Стоби, да си купуват сол [2].

След вжзстанието на Лжже-Филипа, Македония била обжрната в римска провинция (148 г. пр. Хр.); но горномакедонските племена, поне в I в. пр. Хр., се явяват като свободни, отделени от провинцията Македония [3].

В Македония до кжсно време се запазила пжрвобитната племенна уредба. Народжт се занимавал главно с скотовждство и земеделие и живял в отворени села. Тукидид [4] свидетелствува, че преди царя Архелая (413—399 г. пр. Хр.), в Македония сжществували малко укрепени места. Отделните племена, напр. линкести, елимиоти, орести, образували дори до IV в. пр. Хр. свои княжества, които зависели в по-голяма или по-малка степен от македонския цар [5]; а пжк в военната уредба делението на племена било запазено дори до времето на Александра Велики [6].

С време обаче и в Македония, особно в южната ѝ част, изникнали по почин на царете градове, които били уредени като гржцки политии, но си имали и някои особености, като напр. института *политархи* (градски началници), който в Гжрция не се среща [7]. Ала в вжтрешна, планинска Македония, селското стопанство преобладавало дори до римско време.

Римляните, както в другите провинции, дето не била развита градска уредба, тжй и в Македония поощрявали образуването на градове. Това, що разказва Страбон[1] за лузитанците, че били принудени от римляните да слезат от планините в долините, може да се приложи и за македонските планински племена. Заслужва внимание и това, че в Македония името на областта или племето е било запазвано като име на новообразуваното градско средище[2], сѫщо както е станало с галските civitates[3]. Така, напр., Еордея[4] се споменува от Плиния[5], като град покрай народа Eordenses; други тяхни три града изброява Птоломей[6]. Сѫщо и с Алмопия; освен споменатите от Птоломея[7] градове на тая област, у Хиерокла[8] намираме и град Алмопия. Градѫт на Иорите (Ἴωροι) се нарича Ἴωρον[9]; тоя на астреите (Ἀστραῖοι) — Astraeum[10]; на деврионите — Δευρίοπος или Δερρίοπος[11].

---

[1] *Niese*, III 180; *M. Desideri*, La Macedonia dopo la bataglia di Pidna 26.

[2] *Niese*, 181.

[3] Strab. VII. p. 326: καὶ δὴ καὶ τὰ περὶ Λύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ 'Ορεστιάδα καὶ 'Ελιμείαν τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλουν, οἱ δ' ὕστερον καὶ ἐλευθέραν, ср. *Heuzey* ц. м. стр. 310; *Desideri*, La Macedonia 74.

[4] II 100, 1; ср. Arrian. Anab. VII 9, 2.

[5] *Kaerst*, Gesch. des Hellenismus I 165.

[6] *Kaerst*, цит. сжч. стр. 177.

[7] *Mommsen*, Roem. Gesch. V 276. Ср. *Desideri*, La Macedonia dopo la battaglia di Pidna стр. 82.

Сѫщото е и с града Пелагония, който се споменува за пѫрв пѫт у Ливия; той сѫобщава, че при разделянето на Македония от Емилия Паула, Пелагония станала главен град на четвѫртата област[12]. L. Heuzey[13] предполага, че старото пелагонско население било сѫселено от римляните в един градски центѫр, основан в равнината близу до старото укрепено селище на линкестите — *Хераклея* (Битоля); това селище в по-сетнешно време се нарича и с име Пелагония, запазено и в цѫрковната номенклатура. Действително от известията[14] за нахлуването на готите в Македония се вижда, че още у IV в. сл. Хр. Хераклея се сѫстояла от едно неукрепено поселище в равнината и една недалеч от него разположена крепост, която служела за убежище в време на опасност.

---

[1] III 3, 5.
[2] *E. Kuhn*, Entstehung der Städte der alten, стр. 419.
[3] Ср. *G. Bloch*, La Gaule indépendante et la Gaule Romaine, стр. 197
[4] За тая област ср. *Oberhummer* у Pauly-Wissowa Realenc. V 2656.
[5] Nat. Hist. IV 10, 34 и 35.
[6] III 12, 23.
[7] III 12, 21.
[8] Synecd. p. 638 Wessel.
[9] Ptolom. III 12, 26.
[10] *Pauly-Wissowa,* Realenc. II 1795.
[11] *Philippson* у Pauly-Wissowa V 280.
[12] Liv. XLV 29; Diod XXXI 8; Str. VII fr. 48
[13] Miss. arch. de Macéd. 308.
[14] Ср. у *Heuzey* стр. 303 сл. *Kuhn,* Entstehung der Städte der alten стр. 451.

Месемврия и старата ѝ уредба според епиграфския материал

От **Мария Г. Бржчкова**

Сравнително с другите градове, надписите отъ Месемврия са малочислени, може би, защото през джлгия почти непрекжснат живот на града, старите паметници масово са бивали използувани за нови цели. Затова подобно начинание не може да има претенции на завжршеност, и следните редове са само опит за принос кжм старата уредба на Месемврия, сжпоставяне на известния до сега материал.

Известията, които имаме за основанието на града, сж сходни. Скимнос от Хиос[1]) казва, че градхт е основан от Калхедон[2]) и Мегара през времето на Дариевия Скитски поход, а Страбон[3]) — че Месемврия е колония на Мегара. Следователно, може с сигурност да се каже, че Месемврия е дорийска колония, основана около 510 г. пр. Хр. от Калхедон и Мегара[4]). Месемврия знаят и споменуват в произведенията си и други автори, без да дават подробности вжрху основанието ѝ[5]).

Името на града е предадено у Херодота и в два местни надписа[6]) — Μεσαμβρία (Μεσαμβριανοί) според дорийския диалект, а у останалите цитирани автори — Μεσημβρία. Страбон[7]) обаче добавя, че пжрвоначално граджтъ се е казвал Μενεβρία по името на основателя си Μένα и че βρίας по тракийски ще рече — „град“. Стефан Византийски 1), който отчасти черпи своите сведения от Страбона, нарича основателя на града — Μέλσος, от там граджт се бил наричал Μελσημβρία; а за благозвучие това название се изменило в Μεσημβρία; βρίας, казва и той, означава по тракийски „град“. И тжй, Месемврия означавало Мелзов-град, като Силимврия — (Σηλύμβρία) = Селиов-град, Полтимврия (Πολτυμβρία) — Полтиев-град.

---

[1]) Σκύμνου Χίου „Περιηγήσις"; собствено, това сжчинение е загубено и запазените под това име стихове с горните сведения се считат от учените за произведение на Псевдо-Скимнос.

[2]) Колония на Мегара от VII. век

[3]) Geographica, VII, p. 319.

[4]) Ed. Meyer, Gesch. d Altert. Bd II § 419.

[5]) Херодот IV. 93; Σκύλαξ ὁ Καρυανδ. „Περίπλους" § 68, p. 29; Поливий XXV, 2; P. Mela. „De Chorographia" II, 2, 5.; Плиний IV, 45. Птоломей III, 10.

[6]) C. I. G. n. 2053; Ath. Mitteil. IX, p. 223; C. I. G. n. 2053 C; Ath. Mitteil. IX, p. 218.

[7]) Цит. място.

Това известие на Страбона и Стефана Византийски не може да се потвжрди с други източници; освен това името Μέλα, до колкото можах да проследя, не се среща другаде 2). Дали тази комбинация е на Страбона, или заимствуване от някой александрийски извор, мжчно може да се каже. Струва ми се за вероятно, тази колония да се е наричала просто южна — μεσημβρία, и то по отношение на сжщо дорийската колония Херсонес Таврически, основана почти едновременно с Месемврия от мегарската колония Хераклея.

Както е известно, гржцките колонии бжрзо стават самостойни, независими градове, автономни общини, които в повечето случаи са копирали уредбата на града — майка, почитали нейните богове и празнували тамошните празници. Тази автономност се сжстояла в вжтрешното самоуправление: граджт имал свой градски сжвет, свои чиновници и свое гражданско право. И Месемврия е била такава независима община — πόλις, с свое гражданско право, което могла да дарява на заслужили граждани от други градове; така, например, в един декрет от III. век сл. Хр. 3) месемврийците дават на някой-си тесалиец Калип (Κάλλιππος) гражданско право, равноправие вжв всичко и гостеприимство в града (πολιτεία, ἰσοτελία, προξενία), а в друг — сжщото на Δε(μόν)της Δήζου, наверно тракиец.

Ржководяща роля и решаващ глас в града са имали сжветжт (сенатжт) и народното сжбрание, ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος

---

1) Steph. Byz. Ἐθνικῶν.

2) Името Μέλσος, напротив, според Pape, Gr. Wörterb., Eigenn., се среща в областта на Черно Море.

3) Латышев в Ath. Mitteil, IX, p. 218, 219; C. I. G. n. n. 2053^c, 2053^b; Kleinsorge, De civit. Graec. in P. Euxini. 1888.

така, цитираният по-горе официален надпис[1]) почва с формулата, обикновена за официалните документи на гржцките държави — градове: ἔδοξε ταῖ βουλαῖ καὶ τῷ δάμῳ (сжветжт и народжт реши. . .)

Запазен е сжщо надгробният надпис[2]) на един сенатор — γερουσιαστής от Месемврия.

За управлението на финансите, приходите, разходите и касата[3]) на града без друго е имало специални чиновници; от надписите[4]) обаче узнаваме само за касиера — ταμίας, комуто се вжзлага да напише псефизмата (декрета) вжрху мраморна плоча, т. е. да се грижи за разноските по обработването на камжка и написването на декрета.

Военната власт е била в ржцете на шестима таксиарси и толкова стратези (ταξίαρχοι, στραταγοί), както заключаваме от два надписа в Софийския музей: единият[5]) е посвещение на Афродита от шестима таксиарси (ταξιαρχήσα[ντες . . .), а другият[6]), наверно, тоже посвещение, но неизвестно кому (долната и десна част на камжка са отчупени), от стратезите (наверно сжщо шестима — στραταγήσαντες . . .), взели участие в войната срещу Буребиста.

Изглежда, че в мирно време военната и полицейска власти са били сляни в едно; така шестимата стратези, които видяхме, че предвождат войската, в друг надпис[7]) (инв. № 4744) те са явно полицейски чиновници, сжщо шестима на брой[8]).

---

[1]) C. I. G. n. 2053^b.

[2]) C. I. G n. 2055.

[3]) За касата на града τὸ ταμεῖον споменава горният надпис n. 5055: в нея (τῷ ταμείῳ) трябвало да внесе глобата 100 динара този, който се осмели да обсеби гроба на поменатия сенатор.

[4]) C. I. G. n. 2053^b; Ath. Mitteilungen IX, p. 219.

[5]) Инв. № 4742, издаден в Rev. arch. 1911, XVIII, p. 433; Ar. Ep. Mitt. X, p. 175. Seure неправилно допжлва пжрвото име Θε]ότιμος Ἡρακλεῖδα; в моя препис пред О ясно личат следи от Р, а в края, след A — следи от Σ. Моят препис е сходен с този в A. E. M., дето името на пжрвия таксиарх е предадено: Πρότιμος Ἡρακλεΐδας. Следователно, това не е една и сжща личност, както предполага Seure, с шестия стратег в надписа инв. № 4744 — Θεότιμος Ἡρακλεῖδα.

[6]) Издаден от Kalinka, A. D. B. n. 227; Seure, R. a. 1911, XVIII. Seure правилно предполага, че това е само лявата половина на надписа (Kalinka го счита за цял), отдесно ще да са стояли другите три имена, по такжв начин имаме 6 стратези (както в инв. № 4744). Последният ред на надписа обаче, който ясно личи в преписа на Kalinka, Seure не предава: καὶ γραμματεύς.

[7]) Издаден от Seure, Rev. arch. 1911, XVIII, p. 423.

[8]) Характерно е, че и в Мегара срещаме шестима стратези: C. I. G. Bd. VII, nn. 1, 2.

Това не е ново явление, стратегът да заема полицейска длъжност; така, напр., в Александрия през времето на Птоломеите намираме νυκτερινὸς στρατηγός1), а в Оксиринх — νυκτοστράτηγος2) като полицейски чиновници; като паралел може да се приведат надписи от Кария и Фригия, дето четем νυκτερινὴ στρατηγία, στρατηγία τῆς διὰ νυκτός3).

В Месемврия обаче те се наричали просто στραταγοί4) и имали за подчинени неизвестно количество пазачи — φύλακες. Тия пазачи се делили на дневна и нощна смена: φύλακες ἁμερινοί и φύλακες νυκτερινοί. До като φύλακες νυκτερινοί са известни и от други гръцки градове и паметници, — така, напр., в Александрия имаме νυκτοφύλακες5), — φύλακες ἡμερινοί са редко явление. Професор U. Wilcken имаше крайната любезност да ми съобщи, че такива ἡμεροφύλ(ακες) той знае само в някои още неиздадени глинени чирепки (Ostraka) от II. век сл. Хр.

По този въпрос намираме интересни сведения у Енея6), в главата, дето той говори за разпределението на постовете и пазачите през време на опасност. Пазачите — φύλακες трябва да стоят на пост, да охраняват градските стени, пазаря, градския съвет, театра, а началникът на стражата трябва да се намира близу до градския съвет, или на най-добре укрепения пункт, отдето да вижда всичките части на града. Тия, които са стояли на пост през деня, не бива да стоят и през нощта7); това последното, дневната стража у Енея, се потвърждава с месемврийските φύλακες ἁμερινοί.

На последно място нашият надпис (инв. 4744) споменава и патраулите — περίοδοι, които също намираме у Енея8).

Към полицията на гръцките градове принадлежи и агораномите — οἱ ἀγοράνομοι, постоянни чиновници, специално за

---

1) **Wilcken**, Arch. f. Papyrusf. V, p. 272; Philo in Flacc. 14.

2) Pap. Oxyr. 933 = Wilcken, Arch. f. Pap. V, p. 271.

3) C. I. G. n. 2930, n. 3948.

4) Инв. *№ 4744;* според мен, Seure неправилно допълва името на третия стратег: Βοσπόριχος Ἀνταλκίδου; в моя препис стои: ΒΟΣΠΟΡΙΧΟΣ \Ι Γ ΛΟΥ, което може да се възстанови както името на петия стратег — ΑΝΤΙΗΛΟΣ, у Seure Ἀντίζηλος (?).

5) Philo in Flacc. 14; **Wilcken**, Arch. f. Pap. V, p. 272.

6) Αἰνεῖας „Τακτικὸν ὑπόμνημα“ XXII.

7) . . . καὶ τοὺς ἡμέρας φυλάξαντες μὴ φυλάσσειν νυκτός.

8) Цит. място XXII.

пазарището, дето е ставал пазарят и сжбранията. По образеца на тия, казва O. Hirschfeld1), римляните сждали своите едили — aediles. Такива са доказани и за Месемврия; така, един надпис2) (сега в Петроград) дава имената на двама агораноми, като добавя, че те са βουλευταί — членове на сената, следователно, видни месемврийски граждане. Това не отговаря на сжвремнните ни понятия и би се показало странно, ако да немахме Енея, който в своята тактика препоржчва: на опасните, несигурни места на града да се поставят на стража найбогатите, видни и влиятелни граждане3).

Както виждаме, голямо значение се е отдавало на полицейската служба и нейната организация, и то с право, — твжрде неспокойни и несигурни са били времената изобщо, а колко повече за отделни градове, каквито са били гржцките колонии, с чужд и враждебен понякога хинтерланд.

Необходим член в градската служебна иерархия е бил и секретарят — ὁ γραμματεύς; секретар е имало в градския сжвет, а и всеки висш чиновник е бил, наверно, снабден с такжв, както е случаят в два месемврийски надписа4): секретар на стратезите.

Това е малкото, което извличаме от месемврийските надписи по вжпроса за местната уредба.

Берлин,
януарий 1922.

---

1) Sitzb. d. Berl. Akad. d. W. 1891, p. 846.

2) Издаден от Латышева в Ath. Mitt. IX, p. 223, C. I. G. n. 2053.

3) . . . „τὰ πλεῖστα κεκτημένους καὶ ἐντιμοτάτους τε καὶ τῶν μεγιστῶν μετέχοντας ἐν τῇ πόλει . . .“

4) Инв. 4744 и Kalinka n. 227; струва ми се, Kalinka неправилно допжлва γραμματεύ[σαντες; това, по всяка вероятност, е γραμματεύς, след което трябва да е стояло името му, както в надпис инв. 4744.

Една келто-тракийска религиозна успоредица:

ieuru — ἥρωι.

От **Д. Дечев.**

В подкрепа на предположението на *Dottin, la langue Gauloise, Paris 1920, стр. 37—38*, че думите *ieuru*, ειωρου и *iorebe*, срещани в старокелтски надписи предимно от I и II век след Христа, не сж глаголи, както обикновено се приема, а сжществителни в дателен падеж, считам за необходимо да изтжкна, че в повечето случаи тия думи сж сжчетани с божески собствени имена в дателен падеж, при които те стоят като апелативна апозиция, та по своята употреба ни напомнят формите ἥρωι, Ἥρωνι, *Eroni* в оброчни надписи от Тракия ¹). И наистина, както *ieuru*, resp. ειωρου, в келтски надписи е последвано от *Ucuete* ²), *Alisanu* ³), *Anvalonnacu* ⁴), *Dvoricu* ⁵),

---

¹) Изчерпателна студия за тракийския херос ни поднася G. I. Kazarow в Pauly-Wissowa Realenzyklopädie SB III 1132—1148.

²) В надписа от Alise-Saint-Reine (Côte-d' Or), CIL XIII 2880; Dottin, la langue Gauloise № 33, стр. 160: Martialis Dannotali ieuru Ucuete etc., дето *Ucuetes означава божеско име, както личи от цитувания у Dottin, стр. 160, бел. 2, латински надпис от сжщото место: Deo Ucueti et Bergusiae.

³) В надписа от Couchey (Côte-d'Or), CIL XIII 5468; Dottin, ц. с., № 37, стр. 162: Doiros Segomari ieuru Alisanu, дето *Alisanus, както показва надписжт от Visignot (Côte-d' Or), CIL XIII 2843: Deo Alisano, означава божеско име, което ни напомня епитета на Аполона в оброчния надпис от Лозенград, Dumont-Homolle, Mélanges d' Archéologie, № 62$^{\underline{d}}$, стр. 376: Ἀπόλλωνι Ἀλσηνῷ(ι) Θεῷ(ι) πρόγωνι (?). За тоя епитет виж Wernicke, Pauly-Wissowa, Realenzykl. II, 9 s. Apollon.

⁴) В надписа от Autun, CIL XIII 2733; Dottin, ц. с., № 39, стр. 162—163: Licnos Contextos ieuru Anvalonnacu canecosedlon, дето *Anvalonnacus, както, показват цитуваните у Dottin, стр. 162, бел. 3, посвещения: Deo Anvallo, Deo Anvalo, е божеско име. Самия надпис е от края на Августовата епоха.

⁵) В надписа от Sazeirat près Marsac (Creuse), CIL XIII, 1452; Dottin, ц. с., № 41, стр. 163—164: Sacer Peroco ieuru Dvoricu v(otum) s(olvit) l (ibens) m (erito), който е от средата на I век след Хр. По мнението на Vallentin и Espérandieu „Dvoricu“ е dat. sing. от названието на едно местно божество (сравни Holder, Altcelt. Sprachschatz I 1390 s. Dvoricos).

Brigindoni[1]), Βηλησαμι[2]), които сѫ несѫмненно дателни падежи от божески имена[3]), тѫй и след ἥρωι, Ἥρωνι, *Eroni* в тракийски посвещения дохаждат сѫщо дателни падежи от божески имена, каквито сѫ Αὐλωνείτῃ, *Aulonite*[4]), Πυρυμηρύλα(ι)[5]), *Augusto*[6]), Προπυλαίω(ι)[7]) Οὐτασπίω(ι)[8]), Βετεσπίω(ι)[9]), Μανιμάζωι[10]) и т. н. Понякога, обаче, такива имена могат да стоят и пред *ieuru*, а сѫщо и пред ἥρωι, както личи от посвещенията *Elvontiu ieuru*[11]) и *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Heroi*[12]), Това ни позволява да заключим, че и келтското *iorebe*, пред което стои дателния падеж от две божески имена — *Epadatextorigi* и *Leucullosu*[1]), съответствува по своята употреба на τοῖς ἥρωσι в едно тракийско посвещение[2]), дето обаче тая дума не е съчетана с божески имена. Впрочем и келтското *ieuru* се употребява, макар и рядко, тъй също абсолютно, т. е без да бъде съчетано с дателен падеж от някое божеско име[3]), както именно често се случва и с тракийското ἥρωι[4]), отдето може да се долови, че първоначално келтското * *ieurus*[5]), както и тракийското ἥρως, е имало значение на собствено име, което отпосле се е превърнало в нарицателно.

---

[1]) В надписа от Auxey (Côte-d'Or), CIL XIII 2638; Dottin, ц. с., № 38, стр. 162: Iccavos Oppianicnos ieuru Brigindoni cantalon, дето Brigindoni според Rhys (сравни Holder, ц. с., I 542 s. Brigindu) е dat. sing. от * Brigindu.

[2]) В надписа от Vaison (Vaucluse), CIL XII p. 162; Dottin, ц. с., № 7, стр. 149—150: Σεγομαρος Ουιλλονεος τουτιους Ναυμασατις ειωρου Βηλησαμε σοσιν νεμητον, дето думата Βηλησαμι е божеско име, както личи от свързването му с Minerva в надписа от Pont de Saint-Liziers dans les Couserans, CIL XIII 8: Minervae Belisamae sacrum Q. Valeriu[s] Monta[nus e] v(oto [s(uscepto)].

[3]) Навярно и в надписа от Lezoux (Puy de Dôme), Dottin, ц. с., № 42, стр. 164: „Appronios ieuru sosi(n) Esomaru" дето след „ieuru" е дохаждало божеско име, което е почвало сѫс слоговете sosi-. Впрочем четението „Esomaru", както забелезва Dottin, ц. м., е сѫвсем несигурно.

[4]) В надписа от околността на Абдера, Dessau ILS, II, № 4067: Ἥρωι Αὐλωνείτῃ θυσιασταὶ περὶ ἱερέα Ποπίλλιον Ζείπαν — Heroi Aulonite cultores sub sacerd. Pop. Zip.

[5]) В надписа от Люблен (Поповска околия), Добруски, Археол. известия на Нар. музей, № 148, стр. 103: Ἥρωι Πυρυμηρύλα Διζάλας Διζάλου εὐχὴν ἀνέθηκε.

[6]) В надписа от Картаген, Bull. Ant. de France 1908, 128—131; Revue Arch. J.-D., 1908, стр. 449, по 181; Perdrizet Cultes du Pangée 20, бел. 3: Heroi Aug(usto).

[7]) В надписа от Калояново (Сливенска околия), Добруски, ц. с., № 177, стр. 128: Μουκάκενθος Πόρεος ἥρωι Προπυλαίω(ι) χαριστήριον, и сѫщо в надписа от околността на Месемврия, G. Seure, Étude sur quelques types curieux du Cavalier thrace p. 53 (Extrait de la Revue des Études Anciennes 1912): Ἥρωι Προπυλαίω Κ(λ). Στέφανος δῶρον [ἔθη]κε.

[8]) В надписа от Аврен (Варненска околия), Известия на Бѫлг. археол. друж. III 1, стр. 125—126: ἥρωι Οὐτασπίω χαριστήριον ἀνέθηκεν Κλαύδιος Ἰουλ-[ιανὸς] στατιωνάρις. . .

[9]) В надписа от Петрич-калеси (Провадийска околия), Arch.-epigr. Mitth. Oest. XVII 204, n° 78: [Ἥρω]ι Βετεσπίω [Α ?]ὐζάτραλις Ἰουλίου.

[10]) В надписа от Ямболска околия, Arch.-epigr. Mitth. Oest. XV 107, n° 58: Ἥρωι Μανιμάζωι Ἑστιαῖος ὑπὲρ τῶν υἱῶν Νεικίου καὶ Ἀγαθήν[ο]ρος χαριστήριον.

[11]) В надписа от Genouilly (Cher), CIL XIII 1326; Dottin № 45, стр. 165—166: [Atex]tos Virilios — [Ατεξ]τος Ουιριλλιο Ἀνευονος ἐπο(ί)ει — Elvontiu ieuru Aneuno Oclicno-Luguri Aneunicno, дето Elvontiu е dat. от божеско име, което стои в свръзка с Helvina Ceres у Iuven. 3, 320 etsq. Сравни бележката на схолиаста към това място: „ibi namque apud Aquinum colunt numina earum dearum, quae colunt in Galliis" и Holder, ц. с., I 1432 s. Elvinus.

[12]) В надписа от Томи, Dessau, ц. с., № 4063: Ιου(ι) O(ptimi) M(aximo) Heroi Q. Trebellius Q. f. [F]ab Maximus Roma leg. V' Mac. trecenarius coh. III pr. v. s.

Току-що изтъкнатият паралелизъм в употребата на келтското *ieuru*, ειωρου, *iorebe* и тракийското ἥρωι, *Eroni*, Ἥρωνι ни заставя да видим, дали не съществува и такъв в значението им. Нему на пръв поглед се противопоставя обстоятелството, че на тракийския херос обикновено сѫ били посвещавани коннишки изображения, а на келтския * *ieurus* —

---

[1]) В надписа от Néris-les-Bains (Allier), CIL XIII 1388; Dottin, ц. кн., № 48, стр. 166—167: Bratronos Nantonicn epad Atextorigi Leucullosu iorebe logitoe, дето Rhys и d'Arbois de Jubainville с пълно право свързват думите epad и Atextorigi в един dat. sing., като при това последния така тълкува това сложно име: „seigneur (chef) protecteur, dieu tutélaire de la cavalerie“ и го смята за божески епитет (виж Holder, ц. с., I 1442 s. Epad-atexto-rix). Впрочем мнението на Jullian, че думите epad и Atextorigi трябва да се четат въз основа на израза alae Atectorigianae CIL XIII 1041 отделно в смисъл на eques Atextorigis, е несъстоятелно, тъй като окончанието-i в Atextorigi е присъщо на dat. sing., а не на gen. sing (виж Dottin, ц. с., стр. 119—120 „thémes en-g-,-c-). Но и Leucull-osus образувано от Leucullus, както Marcellosus от Marcellus, е без съмнение божески прякор, който ни напомня епитетите на Марса Leucullus у Holder, ц. с., I 193 s. v. и Leuc-et-ios у същия, ц. с., 195 s. v., та става излишно да се спираме върху предположението на Rhys Inscriptions 52, че вместо Leucullosu iorebe тряба да се чете Leucullo suiorebe (= sororibus).

[2]) В надписа от София: Σερκι[ς] Αὐλο[υ]τράλεος τὸν βωμὸν τοῖς ἥρωσι; виж Добруски, ц. с., № 179, p. 129.

[3]) Това ни посочва: 1) надписът от Nevers, CIL XIII 2821; Dottin, ц. с., № 40, стр. 163: Andecamulos Toutissicnos ieuru; 2) надписът от Vieux-Poitiers (Vienne), CIL XIII 1171; Dottin, № 51, стр. 169—170: Ratin brivatiom Frontu Tarbelsonios ieuru; 3) надписът от Guéret (Creuse), публикуван в Bulletin épigraphique par Mowat 1881, p. 38: ieuru (виж Holder, ц. с., I 28—29 s. ieuru n° 6).

[4]) Ето три такива надписа: 1) от Глава-Панега, Добруски, № 71, стр. 73—74 — Ἥρωι εὐχαριστήριον Βεῖθυς Διέρνεος; 2) от Люблен (Поповска околия), Добруски, ц. с., № 154, стр. 108 — Aurelius Surius miles coh(ortis) Pimasens(ium) Aure(liani) Er(oni) ex voto posuit; 3) от Томи, Dessau, ц. с., № 4066 — Heroi sacrum.

[5]) Формата ieuru може да бъде не само dat. sing. по O-склонение, но и по U-склонение. Защо приемам в случая форма по U-склонение, а не по O-склонение, ще стане ясно по-нататък от самата статия.

предмети, намиращи се в известно отношение къмъ жертвоприношението. Обаче едно по-грижливо взиране в тракийските надписи ни показва, че и на тракийския херос сѫ били посвещавани подобни предмети. Така, например, на ἥρως Σ . . . ηλα е посветена една каменна ваза[1]), а на ἥρωες в Сердика — един четиристранен жертвеник[2]). От друга страна, както коннишкият релиеф е бил посвещаван не само на тракийския херос, но и на други божества, които сѫ били отѫждествявани с него[3]), тѫй и в един келтски паметник е посветено на бога Меркурий изображение на конник, върху когото се спущат два звера[4]). Свръх това някои от епитетите на тракийския ἥρως и на келтския **ieurus* явно сведочат за известна вѫтрешна врѫзка между тия две имена. Това получава от сѫпоставката на келтското *ieuru Dvoricu* с тракийското ἥρωι Προπυλαίω(ι), дето очевидно **ieurus* и ἥρως се схващат като божества еднакво властни да отблѫснат от вратите на града всяка злополука и нещастие[5]), а също и от сѫотношението между келтското Epadatextorigi (sc. *ioru*) и тракийското ἥρωι Βατεσπίω(ι) или ἥρωι Οὐτασπίω(ι), дето без сѫмнение **ieurus* и ἥρως се явяват като конници и покровители на конниците[6]). Освен това заслужва да се отбележи, че тракийски войници, бидейки на служба в Рим, сѫ нарекли в едно от своите посвещения бога *Briganitius*, чието име е келтско, както показват назованията на континенталнокелтския бог Brigindu и на островната келтска богиня **Briganti*, с прозвището ἥρως, тѫй като навярно самите гали сѫ го тачели като **ieurus*1).

---

[1]) От гр. Лясковец (Търновска околия) с следния надпис върху периферията ѝ: Θεῷ ἥδιω Σ . . . ἥτλα εὐχαριστήριον ἀνέ[θ]ηκα Κορνήλιος Ἀ[ν]είκητος β(ενε)[φ](ικάριος ?); виж Добруски, ц. с., № 191, стр. 134 и G I. Kazarow, Pauly-Wissowa Realenzyclop., SB III 1142 s. Heros.

[2]) За надписа върху него виж бел. 2 на стр. 19.

[3]) Виж G. I. Kazarow, ц. с., 1143 с. Heros IV „Beziehungen zu anderen Gotheiten".

[4]) Виж надписа у Dessau, ц. с., № 4593: deo Mercurio Kanetonnesi G. Propertius secundus s. l. m. дето се дава следното обяснение на изображението, свързано с него: eques, quem bestiae duae invadunt. Сравни също надписа у Dessau, ц. с., № 4539: Gallio L. Maturci v. s. l. m. deo Segomoni donavi, който е издълбан „in asini sive muli ahenei basi". Навярно и *Epadatextorix (бел. 1 на стр. 19) ще да е бил изобразяван като конник, тѫй като е бил бог-покровител на кавалерията; за значението на келтското epad- виж Holder, ц. с., I 1442 s. v.

[5]) За надписите, в които стои ieuru Dvoricu и ἥρωι Προπυλαίω(ι), виж бел. 5 на стр. 17 и 7 на стр. 18, *Dvoricus е произведено от индоевр. основа dhver-, dhvor- в староинд. dvaram „порта", гр. θύρα, готското daur, старобългр. двери, дворъ и пр.; виж Holder, ц. с., I, 1390 s. v. В свръзка с ἥρως Προπύλαιος казва Weinreich, Athen. Mitt. XXXVIII 62: „der thrakische Reittergott wurde als apotropäisches Bild vor der Stadt, vor den Toren, auf Dreiwegen aufgestellt und als Schützer der Stadt verehrt".

[6]) За *iorus Epadatextorix и ἥρως Βετέσπιος и Οὐτάσπιος виж бел. 1 на стр. 19, 8 и 9 на стр. 18. Относно значението на epad- в Epadatextorix виж

И тѫй древните траки сѫ обожавали под името ἥρως сѫщото божество, което келтите сѫ назовавали **ieurus*, и по пѫтя на отѫждествяването му с други божества неговото име с течение на времето се е превѫрнало в нарицателно, което вече е могло и апозитивно да стои при други божески имена. Но докато пѫрвоначалното название на това божество по сѫображения, които по-сетне ще изтѫкна, у траките е било изтикано от грѫцкото ἥρως, у келтите то се е запазило и по-кѫсно, както показва **ieurus* с паралелните нему форми **iourus*, **iôrus*, **Euron*, **Eurus*2), които могат да се установят от дателните падежи *iouriu*3), ειωρου, *iorebe* и от собствените имена *And-iourus*4), *Euronius*5), *Eurus*6). В основата на тия

Holder, ц. с. I, p. 1442 s. v. А що се отнася до Οὐτάσπιος и Βετέσπιος, те сѫ произведени от индоевр. ud и индоевр. ek'v-os (староинд. asva-s, ирански aspa и пр.) и сѫответствуват на епитета ἐπιπίω = ἐφιππίω в надписа от Глава-Панега, Добруски, ц. с., № 68, стр. 71: Κοιρίω(sic!) Θεῷ ἐπιπίω (sic!).

1) Вѫпросното посвещение дава Dessau, ц. с., № 4068: deo sancto Eroni Briganitio Flabius Proclianus mil. coh. III pr., [C]laudi Mucianus mil coh. V pr., Aureli. Valerianus mil. coh. V pr., Valeri Maximus mil. coh. X pr., cives Usdicensis (sic) vico Agatapara, v. s. l.. дето думите Eroni Briganitio напомнят изцяло израза ieuru Brigindoni в келтския надпис, цитуван в бел. 1 на стр. 18.

2) Впрочем и Dottin, ц. с., стр. 257, а сѫщо и Holder, ц. с., I 1484 s. eurises, приемат покрай формата с i (* ieurus) и такава без i (* eurus), тѫй като свѫрзват eurises с ieuru. ειωρου.

3) В надписа от Adria в Giornale ligustico, Genova 1879; Holder, ц. с., II 66: ioriu, дето -iu стои вместо *u*, както в оскийски (виж бел. 1 на стр. 25).

4) В надписа от Висбаден CIR 1525: Muranus eq(ues) ala I Flavia Andiouri f(ilius) civis Secuanus, дето D'Arbois de Jubainville според Holder ц. с. I 147 s. Andiourus тѫлкува вѫпросното име като „ad Juram habitans". Но по-скоро то е произведено от *ieurus, та по начина на образуването си ни напомня грѫцкото Ἀντί-θεος у Fick, die griech. Personennamen, стр. 62 и 144 Пѫк и названието на планината Jura е лигурско, а не келтско; виж Holder, ц. с., II 93 s. v.

5) За това име, образувано от *Euron, което напомня грѫцкото Ἥρων, и форманта -io-, с който се произвеждат според Usener, Götternamen 351, човешки имена от божески, виж Holder, ц. с., I 1484 s. v.

6) За това име, което е тѫждествено с *ieurus, виж Holder, ц. с., I 1484 s. v. Изглежда, че и в старокелтски божеското име *Ieurus или *Eurus е могло да се употреби без всяка модификация и като човешко, както е случаят и с грѫцкото Ἥρως (виж Klio VI 169, Ad. Reinach Rev. épigr. I 145), а сѫщо и с паралелната нему форма Ἥρυς покрай Ἥρυλος (виж Usener, Götternamen 357—358 и Sintflutssagen 60).

форми лежи двугласната *eu*, тжй като в старокелтски тя се редува с *ou*, което от своя страта дава ō или ū, както показват формите *Teutates*, *Toutatis, Totati-,Jutatis*, произведени от **teuto-*,**teuta-*„община“, „народ“[1]. При това буква *i* в **ieurus*, **iourus*, **iorus* застжпва сжгласната *j* и не сжставя органична част от корена, понеже в противен случай тоя звук не би могжл да липсва вжв формите **Euron* и **Eurus*[2]; пжк и ει в ειωρου навярно означава сжгласната *j*[3]. Пжрвичната форма, следователно, на келтското божество, което сжттветствува на тракийския херос, е **eurus* (**enron*). По своя корен тя може да се свжрже с славянското *юр-* в руското *юрить* „бжрзам“, „залягам“, „тичам насам натам“, „тикам се“, руското *юра* „подвижен“, „пжргав“, бжлг *юрвам*, сржбскохжрв. *jurim*, *juriti* „гоня“, „ходя на лов“ и летското *aur-* в *auret* „надувам ловджийски рог“, „насжсквам кучетата“, „ходя на лов“[4]. Оттук можем да заключим, че **eurus* у келтите, а следователно и ἥρως у траките, е бил пжрвоначално бог на втурването и на устрема в лова, поради което е могжл лесно да добие образа на бог-конник и на бог-ловец. Това предположение се подкрепя от обстоятелството, че в тракийските оброчни релиефи хероса се представя обикновено като конник-ловец, и то в движение. Но и самите келти сж били отлични отгледвачи на коне и страстни любители на лова, и сж дали на сжседните народи доста термини, които се отнасят до тия две области на човещката дейност[5]. И затова на пжрво време бихме могли да си помислим, че божеството **eurus* длъжи своето име и значение изключително на двете народности — келтската и тракийската, у които то е било тачено, и че като отражение на основното значение на това божеско име сѫ се запазили току-що споменатите думи в славянски и летски.

---

[1] Виж Dottin, ц. с., стр. 60 и Brugmann, Grundriss der vergl. Gramm. I^2 1. 199.

[2] Такова неорганично i (= j) се явява и в старобжлгарски (нап **ѥсть** = est, ἐστί; **ѥлень** = ἔλαφος; виж Brugmann, ц. с., I^2 943, 1035 Освен това в албански е в силно-ударените слогове минава в je, отчасти в i (виж Brugmann, ц. с., I 119, § 119).

[3] Както показва ΕΙΟVΒΙΑΝΟΣ вместо Jovianus в надписа CIL V 5408, цитуван впрочем и от Holder, ц. с., I 1411 s. eioru, и Εἰουλιανός вместо Julianus в надписа Мсб. XVI—XVII 1900, 117 n$\underline{\text{o}}$ 24.

[4] Виж Berneker, Slav. etymolog. Wörterbuch, стр. 461 s. jur, дето се изказва предположението, че наведените по-горе сродни думи почиват на звукоподражение. Обаче с прибавянето на келтското *ieurus, *eurus кжм тях се добива впечатлението, че в случая имаме работа с форми от индоевропейски корен.

[5] Виж Schrader, Reallexikon der indogerm. Altertumskunde стр. 625/626 s. Pferd, стр. 388/389 s. Jagd.

Обаче индоевропейската основа *er-*, *ere-*, която срещаме в гръцкото ὄρνυμι, „раздвижвам“, ὄρνυμαι „вдигам се“, „втурвам се“, ἔρσῃ = ὁρμήσῃ, ἔρετο = ὁρμήθη, староинд. *árna-h* „вълнуващ се“, ирански *ar-* „втурвам се“, арм. *y-arnem* „издигам се“ и пр., и се разширява в *ereu-*, както показва гръцкото ὀρέοντο, ὀρούω, староинд. *arvan-*, *arvant-* „тичащ“, „бързащ“, „бърз“, старосакс. *aru,* англосакс. *earu* „бърз“ и пр.[1]), ни напомня и в звуково и в семантично отношение корена на **eurus*, та ние имаме достатъчно основание да приемем, че то е образувано от сѫщата тая основа, и че гласната *u* пред *-ru-* е анаптиктична. Но такова анаптиктично *u* не е свойствено преди всичко на келтски, доколкото е установен, а сѫщо и на славянски и летски, в които намираме сродните с *eurus* думи *юрить* и *auret*. Изобщо тая анаптикса се среща само в един индоевропейски език, именно в ирански[2]), дето от основа *eru* = *euru* сѫ произведени зендското *aurva-*, *aurvant-*„бърз“, *auruna-*„диво, свирепо (животно)“, та не подлежи на сѫмнение, че келтската дума**eurus*, а навярно и слав. *юрить* и лет. *auret* представят заемка от езика на иранците, които, живеейки в сѫприкосновение с турско-алтайските коннишки народи, сѫ могли да научат от тях изкуството на яздата и първи измежду индоевропейските народи сѫ си сѫздали собствена конница[3]). В свръзка с това иранците сѫ сѫотнесли индоевроп. основа *eru-* към яздата и проявената в нея смелост, та думите *aurva-*, *aurvant-* „бърз“ сѫ добили в авестийски и значението *„храбър“*, *„юнак“*, *„яздач“*, *„бързак-кон“*, което се долавя сѫщо и в авестийските лични имена *Aurva-sara* „яздач-цар“ или “глава на юнак“ и *Ašta-aurvant* — „тоя, който има смелостта на осем юнака“, или „тоя, който притежава осем бързаци-коне“ [1]). Но келтите, както е знайно, не сж се намирали в непосредствено сжседство с иранците, и затова не сж могли да заемат направо от тях вжпросната дума. Те сж се нуждаяли в случая от посредничеството на един друг народ, който, бидейки техен сжсед, е бил сжщевременно изложен на иранско влияние. А такжв народ сж представяли преди всичко траките. Последните, преди още да се спуснат от своята прародина кжм Балкански полуостров, сж се намирали в непосредствено сжседство с келтите, както това може да се установи от някои общи за двата народа езикови елементи, каквито сж *bitu-* и *-centus* [2]), и сж били при това постоянно изложени на влиянието на иранците, за което сведочи преди всичко присжщата само на тия два народа промяна на индоевроп. *k'v* в *sp* [3]), а сжщо и наличността на тракийски имена от ирански произход, каквито сж Μαι-σάδης, Παιρι-σάδης, Μηδο-σάδης и т. п. [4]). Всичко това показва, че думата **eurus* е минала у келтите чрез посредничеството на траките. Ето защо ни се налага да установим, какво би дало на тракийски келтската форма *eurus, и да видим, дали имаме от нея рефлекси в запазените тракийски божески, човешки и хорографски имена.

---

[1]) За произведените от индоевропейска основа er-, ere-, ereu- думи виж Boisacq, Dict. étym. p. 714—715 s. ὄρνυμι и Walde, Lat. etymolog. Wörterbuch, p. 437 s. orior.

[2]) За анаптиктичното u пред ri и ru виж Brugmann, ц. с., I^2, 1, стр. 822 и 432.

[3]) Виж Schrader, ц. с., стр. 668—669 s. Reiten.

От паралелните тракийски имена *Seutes*, Σεύθης, *Sautes*, Σαύτης от една страна и *Tutius* (= **Teutius*, **Toutius*), Τιοῦτα, *Tauto-medes* от друга страна [5]), дето сжпоставката на *Tutius* с Τιοῦτα показва, че гласната *u* (= *ου*) в тракийски е могла пред *t* да получи прейотация, както в оскийски[1]), може да се установи, че първичната келтска форма **eurus* би приела в тракийски следните три форми: 1) **eurus,* 2) **urus*, 3) **aurus.* Първата от тия три форми — и то без всяко изменение — ни поднася началото на предадения у Хесихия епитет на бога Дионисий — Εὐρυ-βάλινδος, когото древните траки, както е известно, сж си го представяли обикновено като бог-ловец на кон[2]), а сжщо и личното име Εὖρος, което се предава в един делфийски надпис изрично като принадлежаще на тракиец[3]). Сжщата форма — но с известно изменение — ни дават тракийските лични имена Ἐβρύ-τελμις[4]), Ἐβρύ-ζελμις и Ἐβρό-ζελμις[5]), чиято пжрва половина представя основата на **eurus* (**ieurus*) в смисжл на гржцкото ἥρως. Както изглежда вторият елемент на дифтонга *eu* в тракийски може да мине въ (*v*), както в оскийското τωFτο (= *teuto) „ci*v*itas“, и в tûvtikis „publicus“[6]), и след това да се превжрне пред *r* в *b*[7]).

---

[1]) Виж Justi, Iranisches Namenbuch, p. 41 s. Aurwasara, p. 47 s. Aštaurwant, p. 485 s. aurwant и 510 s. sara; Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch p. 200 s. aurva и aurvant, Aurvasara и p. 261 s. Ašta-aurvant.

[2]) Виж Kretschmer, Einleitung, стр. 239.

[3]) Това поличава от епитетите на тракийския конник Βετέσπιος и Οὐτάσπιος (виж бел. 6 на стр. 20) и от тракийските лични имена Ἐσβένερις (Kalinka, Antike Denkmäler Bulgariens, nº 190), Esbenus (W. Tomaschek, die alten Thr. II 2, 9) и Ἐζβένης (Athen. Mitt. XVIII 1893, стр. 70), дето-σπ- (= ζβ) за стжпва, както в ирански индоевроп. k'u.

[4]) За ирански имена у траките виж Kretschmer, Einl. p. 215—216, който тжлкува името Μηδο-σάδης като „Mederruhm“.

[5]) Виж Kretschmer, ц. с., стр. 228, и W. Tomaschek, ц. с., II 2, 41 s. Σαύτης, 42 s. Σεύθης и 38 s. Tutius и Τιοῦτα. Вжпросните имена сж произведени от корен qieu- и teut- (виж Boisaq. ц. с., 860 s. σεύω и 963 s. Τευταμίδης). Тракийското Tutius сжвпада изцяло с келтското Toutius у Holder, ц. с., II 1898 s. v.

---

[1] Сравни оскийското tiurri и turrim, eituam и eitiuvam, дето iu, както предполага Buck, Elementarbuch der oskischumbrischen Dialekte, p. 29 и 30, § 47, се е произнасяло подобно на *u* в англ. „tube“. Вжв всеки случай -ιου- в Τιοῦτα при наличността на формата Tutius не може да се отжждестви с -iu- в готското tiuda „народ“, тжй като в готски всяко индоевропейско е минава в i, та естествено и индоевропейското *eu* минава в iu. Напротив в тракийски индоевропейското е има тенденция да мине в *a*, а не в *i*, както личи, напр., от сжпоставките Mucasenus и Mucazanus, Νέστος и Νάστος и т. п. у Kretschmer, ц. с., стр. 222.

[2] Че Εὐρυ- в Εὐρυ-βάλινδος не може да има нищо общо с гржцкото εὐρύ напр. в Омировото εὐρὺ κρείων, поличава от -βάλινδος, което не е гржцко и е произведено, както изтжква Perdrizet, Cultes du Pangée, стр. 18, от тракофригийското βαλήν „цар“, та вероятно Εὐρυ- тук означава „ловец-конник“. И наистина Perdrizet, ц. с., стр. 21 и planche II, дава доказателства, че траките сж схващали Диониса като бог-ловец. А тжй като тракийското *eurus, както по-сетне ще видим, е било изтикано от гржцкото ἥρως, то самите гжрци сж могли да нарекат тракийския Дионис и ἥρως в смисжл на *eurus „ловец-конник“, както ни показва староелийската култова песен: ἐλθεῖν, ἥρω Διόνυσε κτλ. у Berg. P. L. G. 3, стр. 1299, на която се позовава F Deneken у Roscher Mythol. Lexikon I, стр. 2443 s. Heros.

[3] Виж Dumont-Homolle, Mélanges d'Archéologie, p. 471. Изглежда, че и в тракийски божеското име *Eurus е могло да се употреби без изменение и като човешко; виж бел. 6 на стр. 21.

[4] За това име виж Tomaschek, ц. с., II, стр. 7 s. v.

[5] Виж. G. I. Kazarow, PWRE, SB. III, стр. 890 s. Hebryzelmis, дето автора предава имената с spiritus asper, понеже навярно ги свжрзва с речното название Ἕβρος.

[6] Виж Buck, ц. с., стр. 32, § 57.

[7] На това мнение е W. Tomaschek, ц. с., II 21. Впрочем в староирландски ru минава в rb; виж Brugmann ц. с., I², 1, стр. 328 и Thurneysen, Handbuch des Altirischen, стр. 119, § 199. Обаче не е изключена вжзможността, щото гржцкото β да означава в случая не *b*, а *v*.

Следователно и името на тракийската река Ἕβρος, както и ἕβρος в смисъл на „козел“ (Ἕβρος τράγος βάτης καὶ ποταμὸς θρᾴκης *Hesych.*), сѫ в сѫщност самото **eurus* и то в първоначалния му смисъл, та в едина случай означава „втурваща се, бърза река“, а в другия — „пъргаво, бързоподвижно животно“ [1]. — За втората конструирана форма (**urus*) не може да се наведе ни един сигурен пример. Действително, в един неиздаден коннишки релиеф от Тракия се среща формата ΟΥΡΕΙ, която би могла да се изтълкува като dat. sing. от **urus* (ΟΥΡΕΙ = *urevi). Обаче вместо нея може да се чете сѫщо и [Z]ΟΥΡΕΙ, dat. sing. от Ζούρης, което не може да има нищо общо с предполагаемото **urus* [2]. — Третата установена форма (**aurus*) се явява в първата половина на тракийските лични имена Ἀβρού-πολις, Ἀβρό-ζελμις [3], Αὐλού-πορις *Aulu-renus*, Αὐλού-τραλις [4] (в последните три имена Αὐλου- е дисимилирано от *Auru- поради съгласната ρ в -τραλις,

---

[1] Другояче тълкува A. Fick, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 1908 (том 42), стр. 85, тия две имена, като ги свързва по един доста изкуствен начин сѫс староинд. yábhati, новосл. jebem = futuo. Във всеки случай той за пръв пѫт е използвал при тълкуванието на речното име Ἕβρος Хесихиевата глоса, която преди него не е била взета под внимание от Fligier, Mitt. der anthrop. Gesellschaft, Wien, VI 210 и от W. Tomaschek, ц. с., II 2, 93 s. v., а след него от Ст. Младенов, Списание на Бълг. академия, стр. 53, кн. X, 6 (1915). Нека добавя, че тълкуването, което давам тук, напълно подхожда за горното и средното течение на р. Ἕβρος, днешна Марица, и че spiritus asper, с който почва античното речно име, показва, какво тая дума е била прехождана от неорганично i (=j), което е могло да бѫде доловено от гърците като spiritus asper (индоевр. ios = гръцко ὅς).

[2] Въпросния паметник е от Йени-кьой (Amphipolis) и сега се намира в Софийския музей (инв. № 5787). Той представя мраморна четириъгълна плоча, висока 0·19 м.; широка 0·23 м., дебела 0·075 м. Долната му половина липсва, дясната му рамка е отчупена, а горната е нащърбена в двата си края. В релиефа е изобразен напълно възмъжал конник, който язди в дясно; главата му, покрита с гѫста коса, е обърната към зрителя; брадата му е къса и плътна; той е облечен с кѫс хитон и хламида, която се развява зад гърба му; в дясната си рѫка държи кѫса пръчка с надебелени и заоблени краища. На горната рамка е издълбана думата OVPEI, пред нея се забелезва една чърта, която или се дължи на механична повреда на камъка, или може да бѫде остатък от буквата Z (в последния случай бихме имали нов епитет на тракийския херос, който напомня личното тракийско име Ζούρης, gen. Ζουρέους в надписа от Араплар, Добруски, Изв. на Нар. музей, стр. 149—150, и произведеното от него име Ζουράζεις в надписа от Пизос. Kalinka, № 34 I 26). — На ляво от главата на конника стои ΒΕΙΘΥΣ, а на дясно — ΑΘΟ[Υ]. Буквите имат височина 0·015 м. и принадлежат навярно към II или III век сл. Хр.

[3] Виж W. Tomaschek, ц. с., II 2, стр. 3 s. v. и G. I. Kazarow, Pauly-Wissowa Realenzyklop., SB III 890 s. Hebryzelmus.

[4] Виж W. Tomaschek, ц. с., II 2, 48 s. v.

**renus*, -πορις), а сжщо и в пжрвата половина на тракийските хорографски имена Αὐρό-λεβα и Ἀβρό-στολα и на фригийското Αὔλου-κρήνη[1], дето тя може да застжпва сжкратената форма на някое от горните сложни лични имена. Като рефлекс от основното значение на **aurus* „втурващ се“, „бжрз“ можем да сметнем името на един от притоците на Дунав — Αὔρας у Herod. IV 49[2]. Навярно и названието на илирийския Асклепий *Medàurus* в надписа от Нумидия CIL III, p. 285, дето култа му е бил пренесен от далматински колонисти от Risinium, представя сжчетание от основата **med-* „лекувам“ и тракийското **aurus* и означава хероса като лекар[3]. Впрочем *aurus влиза като сжставна част и в илирийските лични имена Ἀθέτ-αυρος, Γάλ-αυρος (цар на тавлантите), а и в някои източно-италийски речни имена като Μέτ-αυρος и Πίσ-αυρος, които могат да длжжат своя произход на преселници от западните брегове на Балкански полуостров[4]. Тжй също тракийското **aurus* се сждържа вероятно и в Κέντ-αυροι дето κεντ- както в Σατρο-κένται, *Bithi-centus, Epta-centus* и други тракийски имена може да се свжрже с галското *Cintu-* в *Cintus*, *Cintu-gnatus* и ирл. *cét* „пржв“[5], та да се добие значението „пжрви по язда“, „пжрви между конниците[6].

---

[1] Виж W. Tomaschek, ц. с. II 2, 53 s. Αὐρό-λεβα; Kretschmer, Einleitung 202 и бел. 3 кжм сжщата страница; Ramsay, Asia minor, стр. 236—237.

[2] W. Tomaschek, ц. с., II 2, 91 и Pauly-Wissowa, Realenzykl. II 2435 s. v. е дошел до сжщото тжлкуване на думата, като я свжрзва с иранското (зендското) aurva, скр. arva „бжрз“, от която дума излязох при обяснението на трако-келтското * eurus.

[3] Виж W. Tomaschek Betzenberger Beiträge, Bnd IX (1885), p. 95, който тжлкува Medaurus като „heilkräftig“. Освен това сравни личните имена от Тасос у W. T. II 2, 12, Βέδ-αυρος и у Fick, Griech. Namen 76 Σίν-αυρος, от които пжрвото напомня Bed-aros от Торда, CIL III 917.

[4] Тия преселници не сж били само от илирийски произход, но и от тракийски, тжй като пжрвоначално траките сж се простирали чак до бреговете на Адриатическо море и от тамо сж били изтикани по-сетне от нахлуващите в Балк. полуостров илирийци. Сравни статията на C. Patsch „Thrakische Spuren an Adria“ в Jahreshefte des öesterr. archäol. Instituts 10 (1907) p. 169 и сл.

[5] Виж Felix Solmsen, Thrakisch-Phrygisches, 1. Thrak. Σάτραι, Σατροκένται в Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, B. XXXIV (1891), стр. 68—69.

[6] Nazari, Riv. di fil. 32, 99 предполага, че -αυρος означава кон (това значение впрочем дава и Tomaschek, ц. с., II 2, 5 на αὐλο-, αὐρο-, ἀβρου,-, с което почват известни тракийски имена) и тжлкува думата κένταυρος като „qui aiguillone les chevaux“; виж Boisacq, ц. с., стр 434 s. v. Вжпреки Hirt, Indogerm., стр. 512 ведското „Gandhavará-h“ няма нищо общо с κένταυροι; сравни Meillet, Introd. 364.

А навярно и αὐρι- в гръцкото αὐρι-βάτης „бързоходец“, αὖρι = ταχέως и αὖροι „зайци“, т. е. „животни, които бързо бягат“, дето гласната *u* е също анаптиктична, стои в връзка с **aurus* в основното му значение и представя заемка от тракийски[1]).

Но освен установените до тук от нас три форми, с които се е означавал у траките хероса, трябва да приемем още две: 1) **erus* и 2) **ărus*, тъй като втория компонент на двугласната *eu* е могъл — поне в някои диалекти — да изчезне и напълно, както личи от тракийското ζετραία = χύτρα, дето ζετρα- стои вместо ζευ-τρα-[2]) и от тракийското лично име Σεθείλας, у Kalinka, ADB № 34, I, 59, произведено от основата на Σεύθης с хипокористичния умалителен формант -lo-. Освен това сравни тракийските лични имена *Tiatus* — Θιαθιοῦς[3]), произведени навярно от основа *teuto*-, дето гласната *i* пред *a* ни подсеща за формата Τιοῦτα покрай *Tutius*[4]), и Μουκά-τραλις — Mucatraulis[5]). Впрочем редуването на *e* с *a* е характерно за тракийски, както ни показват съпоставките Δαλά-ταρβα — Τέρβος, Σάρκη — Σέρκις, Νέστος — Νάστος, *Mucasenus* — Mucazanus[6]). Току-що установените тракийски форми за името на хероса, и то с прейотация, ни поднасят тракийските хорографски имена Βηρηἴαρος и *Bre-iero-phara*[7]). Че тук -ἴαρος и -*iero*- не представят гръцкото ἥρως в тракизувана форма[8]), показва: 1) надписа от Драма: ΙΕΡΩΙ ΑΠΣΛΛΩΝΙ, дето ΙΕΡΩΙ представя dat. sing. не от ἱερός (= ἱερῷ), а от прейотувано *erus (= ἱερῳ) 1); 2) надписа от Нумидия, издълбан върху жертвена скала навярно по желанието на войник-тракиец, който е бил тамо на служба: *Ieru Aug(usto)* etc. 2). — Но особено внимание заслужва втората от установените напоследък тракийски форми за името на хероса — **ăru-s* = *ărev-s*. Тя съвпада с името на гръцкия бог на войната Ἄρευς = Ἄρης, отдето може да се заключи, че името му е минало от траките у гърците 3). В такъв случай тряба да приемем, че тракийския херос е бил не само бог на бързото втурване, и на устрема в лова, но и бог на войната. И това е много естествено, тъй като за първобитния човек едва ли е имало някаква съществена разлика между лова на зверове — същинския лов и лова на хора — войната. Ако въпреки това у гърците е минало името на тракийския херос като име на бога на войната, а не и на лова, то това може да се обясни с обстоятелството, че преди това у тях е била вече обособена Артемида като богиня на лова. В случая, разбира се, е могло да бъде от значение народно-етимологичното свързване на чуждата дума Ἄρευς или Ἄρης с гръцкото ἀρή „рана“ и ἀρημένος „ранен“ 4). Впрочем в подкрепа на тракийския произход на името на гръцкия бог на войната се явява твърдението на Херодота V 7, че Арес бил тачен заедно с Диониса 5) и Артемида 6) от всички траки, дето —

---

[1]) Boisacq, ц. с., стр. 102, s. αὐρι-βάτης, смята, че етимологията на тия думи е тъмна, тъй като те не могат да се свържат нито с ир. aurva- aurvant- „бърз“ поради епентичното u, нито с латинското auriga (= os + iga, от ago; виж Walde, Lat. etym. Wb. p. 56 s. v.).

[2]) Виж Kretschmer, Einleitung стр. 228, дето той се позовава на мнението на G. Meyer. Заменяването на индоевр. *eu* с *e* е характерно и за днешния албански език. Във всеки случай факта, че от индоевр. *eurus могат да се получат в тракийски пет форми, показва, че тоя език е бил диалектично силно диференциран.

[3]) За това име виж W. Tomaschek, ц. с., II 2, стр. 36. s. v.

[4]) Виж бел. 1 на стр. 25.

[5]) За тия имена виж. W. T. II 2,25.

[6]) Виж Kretschmer, ц. с., стр. 222.

[7]) Виж Procopii de aedificiis (ed. Haury) IV 11, p. 147, 8 и W. Tomaschek, ц. с., II 2, p. 59 и 69 s. v., дето той е склонен да изтълкува Bre-iero-phara като „Burg beim Herosmarkt“.

[8]) За йотата, с която почват тия форми, виж бел. 2 на стр. 22, а за отношение той към spiritus asper — края на бел. 1 на стр. 26.

---

1) Надписът е публикуван у Dimitsas. Μακεδονία, № 1065. G. I. Kazarow в Pauly-Wissowa, Realenzykl. SB III s. Heros, p. 1141, предполага, че в него трябва да се чете ΗΡΩΙ вместо ΙΕΡΩΙ. И действително гръцкото ἱερός, както и лат. „sacer“, което означава не толкова „свет“ колкото „посветен“, не се употребява самостойно като божески епитет. G. Seure, ц. м., стр. 3, бел. 1, погрешно цитува надписа: Ἥρωι εὐχήν.

2) Виж CIL VIII 5673. R. Peter у Roscher's Mytholog. Lex., I p. 110 s. Ieru, предполага че Ieru е божеско име.

3) До тоя възглед, макар и по друг път, сж дошли доста митолози. Тъй, напр., Sauer, Pauly-Wissowa, Realenzykl. II, p. 642 s. Ares 2 смята Ареса за бог на тракийски племена в Гърция. Аз считам за излишно да се спирам върху възможността спонтанно да се е образувала в гръцки език формата Ἄρευς от индоевр. eru — чрез степента əreu —, тъй като последната степен не се среща в никоя друга гръцка дума, произведена от индоевр. er-: or-.

4) Изхождайки от тия думи Fick обяви името Ἄρης за гръцко, като му дава значението „наранител“, „нападател“, което е доста пресилено; виж Boisacq, ц. с., стр. 76 s. ἀρή и W. Tomaschek, ц. с. II, 55.

5) Че Дионис (= *Διόνυσος) е тракийско име, едва ли може да има съмнение. Виж Kretschmer, ц. с., 241 и Perdrizet, ц. с., стр. 49.

6) С Артемида Херодот означава тракийската Bendis, която по мнението на Tomaschek, ц. с., II 47, е богиня не толкова на лова, колкото на брака и семейния живот.

при липсата на всякакви посвещения на Ареса от Тракия — ще тряба да приемем, че с името на Ареса гръцкият историк е означил в същност онова божество, на което по-сетне под гръцкото име ἥρως траките сѫ посветили толкова много оброчни плочки с изображение на конник-ловец[1]). Пѫк и според Омира родината на Ареса е Тракия, която изобщо е била наричана Ἀρεία, т. е. земя на Ареса; при това като водител на проникналите в долината на Темпе траки легендата сочи Ареса, а Поливий говори за Ἄρειον πεδίον в Тракия. Освен това у малоазиатските витинци, които сѫ траки и сѫ се наричали някога по реката Струма Στρυμόνιοι (Her. VII 75), най-топлия месец през годината — юлий — се е наричал Ἄρειος[2]), а в един от кѫсите химни, приписвани Омиру (№ 8), се вѫзвеличава Арес като бог на слѫнцето, който от небото придава с своите лѫчи сила и смелост на човешките сѫрца[3]). Както изглежда витинците и изобщо траките сѫ сѫзирали в слѫнцето неуморим пребродвач[4]) и сѫ си го представяли като бог-конник[5]), чието вѫздействие вѫрху вегетацията през лятото им напомняло опустошенията, причинени от войната[6]), та сѫ могли да нарекат с неговото име най-горещия месец през годината, а също и самото слѫнце[7]). Вѫв всеки случай за култа на Ареса у витинците достатъчно говори доста разпространеното между тях лично име — Ἀρειανός[1]). Отражение от основното значение на тракийското **arus* = **areus* „бързъ", „втурващ се", представя названието на един поток на витинския бряг — *Areus* = Ἄρευς, Plin. V 148. Навярно от основата на **arus* е произведено и македонското название на Херакла — Ἄρωτος· Ἡρακλῆς παρὰ Μακεδόσιν, Hesych., като бог ловец и воин[2]), дето форманта -το-,-τ-, ни напомня родителния падеж Ἄρητος, който се среща покрай Ἄρεος и Ἄρεως[3]), а също и дателния падеж Ἥρωτι, който стои вместо очакваното Ἥρωι в един оброчен надпис от Тракия[4]). Тъй също македонското название на Еринниите Ἀραντίδες (Ἀραντίσιν·

---

[1]) До сѫщия вѫзглед, макар и по друг пѫт дохажда и Pick, Arch. Jahrb. XIII 163.

[2]) Ἄρειος се явява като название на месец не само у витинците, но и у тесалийците, които несѫмненно в това отношение сѫ били повлияни от траките. Сравни Kubitschek, Pauly-Wissova, Realenzykl. II, p. 626 s. Ares nº 14.

[3]) Виж бел. 4 кѫм стр. 335 у Preller, Griechische Mythologie (IV издание от Robert), отдето личи, че Ruhnken и G. Hermann считат тоя химн за сѫчинен от орфиците.

[4]) Това схващание в своята основа е присѫщо и на гѫрците, старите индийци и други индоевр. народи. Сравни Rapp, Roscher's Mytholog. Lex. I p. 1998—1999 и Jessen, PWRE, VIII, p. 87—88, s. Helios.

[5]) Наверно и в тоя случай тракийците сѫ били повлияни от иранците, както може да се заключи от названието на слѫнчевия бог в Авеста Aurvat-aspa, което стои вѫрху монети от Turuška. (Сравни Justi, Iranisches Namenbuch, p. 41 и Bartholomae, Altiran. Wörterbuch, p. 200, s. v.). То ни навежда на мисѫлта, че иранците сѫ си представяли слѫнцето не като бог, който се вози в колесница (така сѫ си го представяли гѫрците и индийците), а като бог-яздач, който сам язди своите бѫрзи коне.

[6]) Подобно схващание имаме и у асировавилонците, както показва изтѫкнатият от Tomaschek, ц. с. II, 55 факт, че те сѫ посветили на бога на войната планетата, на която сѫ приписвали прекомерните горещини през лятото.

[7]) Арменското arev „слѫнце“, което Tomaschek, ц. с., II, 55, иска да свѫрже с Ἄρης, няма нищо общо с тракокелтското „eurus“, понеже както

още Hübschmann, Armen. Gramm. I, стр. 424, е изтъкнал, гласната *a* в случая е протетична, та арменската дума съответства на староинд. ravi-š, от чиято основа преко aruna-s и aruša-s „червеникав" (ирански auruša- „бял") е произведено на индийски aru-s и на пракрит yur, yor „слънце" (сравни цитуваната литература Walde, Lat. etym. Wb., стр. 530 s. ruber). Малко по-другояче стои въпроса с етруските думи erus и arus, ако наистина първата има значение на „слънце" (затова обикновената дума в етруски е usil), а втората — на гръцкото ἥρως, както настоява Sophus Bugge, Etr. und. Arm. p. 1, и Das Verhältnis der Etrusker zu den Indogermanen, p. 202, понеже тия думи са могли да бъдат заети от тракофриг. племена, с които етруските, бидейки още в М.-Азия, са се намирали в съседство; виж Kretchmer, Einl. in die Altertumswiss. v. Norden und Gerchen, II изд, част I, p. 556—557, дето се изтъква, че гръцкото название на етруските Τυρρηνοί напомня по своето окончание прилагателните, произведени от тракийски или малоазиатски хорографски имена. — Що се отнася пък до сближението на Арес с германското Ear, Eo, Eor у Grimm, Deutsche Mythologie, I 167, то е в същност несигурно, тъй като значението на въпросните думи не е установено.

[1]) Виж Tomaschek, ц. с., II 54.

[2]) Hoffman, die Makedonen, стр. 93, изтъквайки, че Хесихиевата глоса: Ἄρωτος· Ἡρακλῆς παρὰ Μακεδόσιν стои между глосите ἀρητόν и ἄρθεος, изказва мнението, че Ἄρωτος е невярно предадено, и затова е склонен, както личи от регистра на македонските божески имена на стр. 281, да постави вместо него Ἄρητος. Но формата с -ω- може да се подкрепи от [Η]ρωτι в един тракийски оброчен надпис, който цитувам по-долу, та по-скоро трябва да приемем, че Хесихий е направил една малка грешка при нареждането на глосите по азбучен ред. Що се отнася до етимологията на името, W. Tomaschek, ц. с., II 55, го свързва с гръцкото ἀρή, ἀρημένος и пр. и му дава значението „наранител", „нападател", каквото дава впрочем Fick (виж бел. 4 на стр. 29) на името Ἄρης. Обаче Херакъл е по-скоро ловец и преследвач на зверове и чудовища, отколкото някакъв безогледен нападател.

[3]) За родителния падеж Ἄρητος виж Eustath. H. 1133, 16 и Theophr. у Steph. Byz. s. Ἄρης.

[4]) По-точно от Акча-Кайрък (Кърджалийска околия). Според Добруски Министерски сборник XI (1894), стр. 82 № 22, надписа гласи: Σεύθης Ἀντιφ[ίλου?] . . .. ρωτι εὐχήν. Обаче пред ρωτι, както показва прегледаният от мене камък, се долавят ясни следи от буквата η, та се добива формата Ἥρωτι или Ἥρωτι (а не Ἔρωτι, както предполага G. Seure, ц. м., в края на бел. 1 към стр. 3), която представя контаминация от гръцкото Ἥρως и македонското Ἄρωτος. Освен това виж G. Seure, BCH 1912, Collection Stamoulis, p. 589 и 590, № 43, fig. 28a, дето не може да се установи, дали тряба да се чете Ἥρωτι или Ἥρωι.

ἐρίνυσι· Μακεδόνες Hesych.) в смисъл на „богини преследвачки“ стои в известна връзка с основното значение на **eurus* и **arus*[1]).

Изхождайки от първоначалното значение на **eurus* като бог на устрема в движението, ние изтъкнахме, че той, запазвайки това свое значение, е бил схващан като конник-яздач, за какъвто е минавало даже и слънцето, от което зависи в доста голяма степен вегетацията и живота, а също и като ловец на животни, отдето лесно е могло да добие и значението на ловец на хора, с други думи на воин. Благодарение на всичките тия значения трако-келтският **eurus* лесно е могъл да се превърне и в бог покровител и защитник от всякакви напасти за живота и смъртта, както личи преди всичко от епитетите на тракийския ἥρως[2]), и тъй да се доближи по значение до гръцкия херос, в който се отразява главно култа на прадедите. Затова и траките, бидейки под непосредственото влияние на гърците, са отъждествили с него своя **eurus*, като са изхождали главно от значенията, които са били общи за двете божества. В това отношение е изиграло навярно известна роля и обстоятелството, че гръцкото ἥρως, макар и произведено от съвсем друга индо-европейска основа **sver-* или **ser-*, чието значение между другото става ясно и от готското *svers* „тачен“, „ценен“ и от гръцкото ῞Ηρα = ῞ΗρϜα = *serva „покровителка“[3]), е напомняло звуково тракийското *eurus, *erus, *arus. Но въпреки това в посветените на тракийския херос релиефи прозират присъщите нему първоначални чърти, както са тия на яздача, ловеца и воинжт. Това показва, че древните траки, макар и в епохата на религиозния синкретизжм, кжм която се отнасят повечето релиефи, посветени на хероса, да сж вжзприели изцяло гржцкото название за него, все пак сж гледали на него не само като на бог-покровител на хората и властник над смжртта, какжвто е гржцкия херос, но и като на бог на яздата, лова и войната, какжвто е бил преди всичко тракийският *eurus. Последното обстоятелство, че траките сж обожавали под името ἥρως и бога на войната, достатжчно обяснява, защо вжпреки всеизвестната им воинственост не е могло да си пробие пжт у тях течението на Ареса, като бог изключително на войната, за какжвто е минавал у гжрците, макар и самото му име да е било от тракийски произход, и защо липсват всякакви посвещения на тоя бог от Тракия. Впрочем синкретизмжт между ἥρως и *eurus има по всяка вероятност своето изходище в Тесалия, Фокида и Беотия, дето сж дошли и сж се слели с тамкашното гржцко население отделни тракийски рояци[1]), прокудени от дотогавашните си селища поради спущанието на северни народи кжм юг, което е предизвикало също и изселването на фригите в Мала-Азия. Така само може да се обясни, че култжт на Ареса, който представя у гжрците само един от аспектите на тракийския *eurus, именно войната, е най-силно застжпен в Беотия, която е и неговото най-старо седище в Гжрция[2]), и че в Беотия и Тесалия посвещенията на хероса най-често сж свжрзани с коннишки изображения[3]) — нещо, което напомня един друг аспект на *eurus, именно яздата. Навярно и в установяването на типа на тракийския конник сжс средствата, които дава гржцкото изкуство, сж играли особено важна роля току-що споменатите гржцки страни, и то вследствие на заседналите тамо траки. Но, разбира се, за това сж сждействували не малко и колониите по Черно и Бяло-море, дето самите гжрци сж били в постоянен контак с траките.

---

[1] Тълкуването на "Αραντίδες в смисъл на „кълнящи“, „проклинващи“, което Fick ни дава, а Hoffmann, ц. с., стр. 96, коригира в смисъл на „преситени с клетви или проклинания“, изхожда от гръцкото ἀρά „клетва“, ἀράω „проклинам“. Обаче Еринниите не са тия, които проклинат или взимат върху себе си проклятията, а ония, които преследват и залавят престъпника, та по-скоро македонското им название ще стои в свръзка с основното значение на *eurus, *erus, *arus, отколкото със споменатите по-горе гръцки думи. За връзката между Ἄρης и Ἀραντίδες виж Tümpel, Pauly Wissova, Realenzykl. II, p. 379 s. Arantides.

[2] Виж G. I. Kazarow, Pauly-Wissowa Realenzykl., SB III, p. 1114 s. Heros, III Name und Beinamen.

[3] За етимологията и значението на гръцкото ἥρως виж Schrader, Reallexikon 1917², стр. 18, 21, 22 s. Ahnenkultus; Boisacq, ц. с., 329 c. v.; Bréal CR. de l'Acad. des inscript. 1906, 200; Weinreich DLZ 1917, 792; Usener, Götternamen 248 etsq.; W. Tomaschek, ц. с., II 2, стр. 58. Във всеки случай от индоевроп. er- не може да се произведе гръцкото ἥρως. От него, разширено в erein-, erin- може да се произведе гръцкото Ἐρινύς в смисъл на „преследвачка“; виж Boisacq, ц. с., 712 s. v.

---

[1]) Доказателства за това у Kretschmer, ц. с., 242 и 243, и Perdrizet, ц. с., 66—70.

[2]) Виж A. Furtwängler у Roscher Mytholog. Lexikon I p. 482—483 s. Ares.

[3]) Виж F. Deneken у Roscher Mytholog. Lexikon, I p. 2561 s. Heros и Eitrem, Pauly-Wissowa Realenzyklopädie VIII p. 1144 s. Heros.

Де се намирал гр. Девол

От Проф. **В. Н. Златарски**

Византийският историк Георги Акрополит разказва, че след отцепването на епирския деспот Михаила II Ангел (1237—71) от Никея в 1253 г. по подбуда на стария, ослепен от Ивана Асеня II, Тодора Комнин, никейският император Иван Ватац (1222—54) потеглил в поход против деспота, и, докато се намирал още в Остров, получило се известие, какво „Костур и цялата околна страна се подчинила на императора и Деволите, както малкият, тъй и големият, преминали на страната на императора“ [1]). Под израза αἱ Δεαβόλεις δέ, ἥ τε μικρὰ καὶ μεγάλη по-рано се разбирали два града: голям и малък Девол и са ги търсели по горното течение или при изворите на реката с същото име. Такова разбиране на тоя израз пръв даде Ш. Дюканж в своите коментарии към „Алексиадата“ на Анна Комнина. В обяснението си за гр. Δεάβολις той пише: Duplicem Deabolim statuit idem Acropolita cap. 49: magnam et parvam. Unde forte Δεαβόλεις numero multitudinis effert Cantacuzenus lib. I, cap. 55. Hodie Diaboli, haud procul a lacu Achridis [2]). Дюканж посочва, че в негово време имало гр. Девол недалеч от Охридското езеро въз основа на съвременните нему географски карти, на които, наистина, е отбелязан гр. Diavolo и Diaualo [3]), следов. в XVII. век изглежда, да е съществувало такова селище южно от Охридското езеро.

---

[1]) *G. Acropolita*, ed. Heisenberg, p. 91, 9—11: εὐθὺς γὰρ ἡ Καστορία καὶ ἡ περὶ αὐτὴν ἅπασα χώρα προσερρύη τῷ βασιλεῖ, καὶ αἱ Δεαβόλεις δὲ, ἥ τε μικρὰ καὶ μεγάλη, τοῦ βασιλέως ἐγένοντο.

[2]) *Anna Comnena*, ed. Bon. II, p. 512. — Като говори пък за река Девол, Дюканж (ib., p. 653) пише: „Fluvii istius fontes haud procul ab Achridis palude, ubi oppidum Diabolis vel Deabolis, de quo supra egimus, et a quo nomen sumpsit, statuit Sophianus (вероятно с. Совияни на запад. бряг на ез. Малик), qui inde in sinum Thermaicum effluit.

[3]) В доста богатата сбирка на Географския институт при Университета ние намерихме следните карти от XVII. век, на които има отбелязан гр. Dia-

Големият авторитет на Дюканжа не само закрепил това разбиране, но по-сетне се тжрсили тия два града с име Девол. Така. Ф Пукевил отбелязва, че на три четвжрти лйё юго-източно от Корча се намирали развалини на някакжв-си стар град с стени от циклопически строеж, който се наричал от жителите „Стари Девол“ (Ески Девол) и който, вероятно, е наследил Селасфор[1], а на сев.-изток от развалините на разстояние една лйё било разположено селище (village) Девол, което е запазило името на цялата област.[2] Тия данни били достатжчни за Е. Голубински, за да приеме, че „въ настоящее время извѣстны — вопервыхъ, городокъ (?) Дѣволъ, находящійся на лѣвомъ верхнемъ берегу р. Дѣволъ, — вовторыхъ, развалины города, называемыя Ески-Дѣволъ или Старый Дѣволъ и лежащія недалеко на юго-западъ отъ городка Дѣвола: древнимъ они соотвѣтствуютъ — развалины Ески-Дѣволъ, по всей вѣроятности, большому, а городокъ Дѣволъ малому Дѣволу“[3]. Но преди Голубински и П. Аравантинос, който така сжщо различава „малжк“ и „голям“ Деволи, определя, може би под влиянието пак на Пукевиля, положението на гр. Δεάβολις в село (τὸ χωρίον) Девол сев.-източно от Корча при р. Δεβόλιν (Ἐορδαϊκόν, т. е. до втичанието ѝ в ез. Малик), която се влива в р. Ἄψον (Семани), оттам преминава през ез. Малик, дето се намира и едноименна клисура при с. Цакони[4]).

Обаче тряба да се забележи, че мжчно може да се допусне, щото тия два едноименни града да са били тжй близу

---

volo или Diaualo южно от Охридското езеро: 1. Macedonia Alexandri M. patria etc. от I. Laurenbergius от края на XVI. или нач на XVII в. 2. Graecia nova etc. от Tobia Conradus Lotterus 1623 г. 3. Macedonia, Epirus et Achaia от G. Blaeu 1645—1650. 4. Macedonia, Epiro, Livadia, Albania e Ianna от Giacomo Cantenelli 1684. — На картата European Dominions of the Ottomans or Tukey in Europe. London. Js. Wyld 1795 е означен само гр. Devol на пжти от Костур за Охрид южно от ез. Охридско.

[1]) За това име се говори по-долу.

[2]) *F. Pouqueville*, Voyage de la Grèce. Paris 1820, vol. 2, p. 388—389.

[3]) *Е. Голубинскій*, Краткій очеркъ православныхъ церквей. Москва 1871, стр. 59; а на стр. 77, като говори за Деволската епископия, той пише: „оба они (города, носившихъ имя Дѣволъ) находились въ верховьяхъ рѣки того же самого имени, на югъ отъ Ахриды и Преспы и на сѣверозападъ отъ Касторіи. Въ которомъ именно была каѳедра епископа, остается точно неизвѣстнымъ, но по всей вѣроятности — въ томъ, который называется большимъ и который въ настоящее время въ развалинахъ“.

[4]) П. Ἀραβαντινός, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου. Ἀθῆναι 1856, τ. II, σ. 42 и 181 у Ἀ. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀθῆναι 1898, стр. 394, бел. 1.

един до друг; ако наистина е съществувало в края на XVIII. и нач. XIX. век, когато е пътувал Пукевил, село Девол в означеното от него и от Аравантинос място, то може да се сматря само като ново селище, което е получило името си от реката, следов. то не може да има нищо общо с някакъв втори стар град с същото име. Що се отнася до Ески-Девол, чиито развалини произвели впечатление у Пукевиля с своя циклопически градеж, то те по-скоро могат да се приемат за развалини на стария иллирийски град Δηβολία, споменат у Птолемея, отколкото за средневековна крепост-град, какъвто е бил търсеният от нас Девол. Освен това у Пукевиля, както и у Аравантинос, съвсем са объркани системите на планините и реките, така че там, дето той поставя с. Девол — на левия бряг на р. Девол, преди последнята да се влее в ез. Малик, там съвсем не тече тая река, а неин приток. Но главното е това, че пътници, които са споходили след Пукевиля ония места, както *Ami Boué*, който точно определи изворите на р. Девол1), *I. G. Hahn*, който изброява всички села по течението и в областта на горни Девол2), а в най-ново време *G. Waigand*3) и *В. Кънчов*,4) не споменуват за съществуването нито на Ески-Девол, нито за село с същото име5); също такива не са отбелязани на никоя от по-новите карти, с изключение на ония, които са съставени по данните на Пукевиля6).

При тия възможни и сериозни възражения, които основно разклащат мнението за два средневековни града с име Девол, то все пак се усвоява до последне време от издир-

---

1) *Ami Boué*, Recueil d' itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne 1854, t. II, p. 23—25.

2) J. *G. v. Hahn*, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar. 2te Abteil. Geographischen Notizen. DWAk. phil.-hist. Classe, Bd. XVI (1869), S. 48.

3) *G. Waigand*, Die Aromunen. Leipzig 1895, Bd. I, S. 106—111.

4) Македония. Етнография и статистика. София, 1900, стр. 87.

5) Тук ще тряба да причислим и Х. Καρμίτση, Γεωγραφία τῆς Κορυτζᾶς καὶ τῆς περιοικίδος. Θεσσαλονίκη 1888, вж. българския й превод „География на Корча и околността й в „Книжици за прочит", издав. в Солун, кн. VIII—X (1891), стр. 192—194, дето са изброени всички села, които са влизали в Корченския каймакамлък, и нийде не се споменува с. Девол.

6) Каквито са, напр., 1. Carte der Europäischen Türkey in XXI Blätern, herausgegeb. von dem k. k. österr. Generalquartiermeisterstabe im Jahre 1829 и 2. Carte von dem Königreiche Griechenland etc., herausgegeb. von der litter.-artistisch. Anstalt der J. G. Cotta' schen Buchhandlung in München 1832.

вачите[1]). А между това В. Томашек още през 80-те години на миналия век достатъчно обосновано доказа, че е имало в средните векове две местности или области (zwei Landschaften) с име Девол, които сж лежали при изворите на източния или малкия и западния или големия Деволи, като пжрв посочи при това, че това име произлязло от старо-иллирския град Δηβολία, което сжобщава Птолемей.[2]) И наистина, това найдобре се види от следните места в историята на Giovani Musachi от 1510 г. Като изброява областите, които владеел Андрей I Музаки (1280—81), родоначалник на дома Музаки, в качеството си на севастократор и управител на г. Берат, между другите отбелязва: il paese de Devoli maggiore, e nota, che c'è una terra che si chiama Vescop, la quale e distruta; il paese de Devoli minore insino a Nestramo, la quale e una citta ruinata. А пжк, като говори, как разпределил владенията си между своите синове, пише, че на сина си Адриана между другото дал il paese de Devoli maggiore con la citta de Corizza et il casal de Savoiana, а пжк на сина си Константина дал tutto il paese del Devoli minore e la citta de Costurri seu Castoria con tuti suoi casali per fin a Nostramo, la quale e citta desolata[3]). И тжй, от тия цитати се ясно види, че под имената „малжк и голям Девол“ се разбират двете части на реката с сжщото име, които се делят от ез. Малик, както това показват градовете и селата, които се отнасят кжм техните области, а именно: в областта на големия Девол се споменуват град Corizza, днеш. Корча, селище Vescop, запазено в днеш. Воскоп, западно от Корча и село Savoiana, днеш. с. Совияни на западния бряг на ез. Малик — там, дето р. Девол изтича от това езеро; в областта на малкия Девол са означени гр. Костур и гр. Ne(o)stramo, днеш. с. Нестрам на р. Белица, ю.-зап. от Костур; следов. под израза ἡ μικρὰ καὶ μεγάλη Δεαβόλεις у Г. Акрополита ще тряба да се разбират не два града, а две области, разположени — *малката* по горнето течение на р.

---

[1]) *H. Gelzer*, Ungedruckte u. wenigbekannte Bistümerverzeichen usw. в Byzan. Zeitsch. II (1893), S. 49. — *Н. Туницкій*, Св. Климентъ, епископъ словенскій. Сергіевъ Посадъ 1813, стр. 177—178.

[2]) *W. Tomaschek*, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. II Idrîsî. SBWAk. Bd. CXIII (1887), S. 338—339. S.-Ab. S. 56—57.

[3]) *Giovani Musachi*, Historia della casa Musachia, edit. *K. Hopf*, Chroniques gréco-romanes. Berlin 1873, p. 280 et 294.

Девол от изворите му под пл. Грамос до вливането му в ез. Малик и *голямата* по течението на сжщата река от изтичането ѝ от сжщото езеро до сждинението ѝ с р. Озум[1]). Че в такжв широк смисжл тряба да се разбира тая област показва и терминат в Дѣвѡлскѫѫ χѡрѫ, употребен от Ив· Асеня II в грамотата на дубровничаните (1231), дето тая област е поставена между Прилепската хора и земята Арбанаска[2]). Наред с горния извод ще посочим още и на това, че на друго място у Г. Акрополита, както и у други византийски писатели, дето се говори за гр. Девол, нийде не се изтжква, че е имало два едноименни града, или пжк да се назовават те с епитети „малжк“ или „голям“. Очевидно става, че в средните векове е сжществувал само един град Девол, както това ще се установи по-нататжк, тжй че целият вжпрос се свежда кжм това: де се е намирал той?

Като взема под внимание кжсновизантийското име на тоя град — Σελασφόρος и го сжпоставя с бжлгарската дума „звезда“, В. Томашек го тжрси при днеш. село Звезда, ю.-зап. от Преспанското езеро, при вливането на малкия Девол в ез. Малик, на височината отляво на пжтя от Корча за Ресен, следов. според Томашека, гр. Девол се е намирал по горнето течение на реката с сжщото име.[3]) Напоследжк И. Десаритис го определя така: „Ἡ Δεβόλη (или Δεάβολις), споменуван в цжрквата като епископско седалище, или е било тогава (в XI. век) нѣкое малко селище около Звезда (бивши Σελασφόρος), или така се е наричала само областта (ἡ γραμμή) около река Девол, или пжк, според други, Δεάβολις се е казвало там нейде наблизу някое село, наричано Σκαμπινή“.1) Вече това колебание в определението на Девол ясно показва, че сѫществува смѫтна представа за местонахождението на тоя град. Обаче географските и топографски данни, които намираме у византийските автори за гр. Девол, ясно показват, че той се е намирал в сѫвсем друго място.

---

[1]) Че αἱ Δεαβόλεις в мн. ч. се разбира тжкмо области, се подтвжрдява и от израза у *Cantacuzenus*, ed. Bon. I, p. 279: οἱ τὰς Δεαβόλεις νεμόμενοι Ἀλβανοὶ νομάδες καὶ οἱ τὰς Κολωνείας. — Печатаното в Мосхопол 1740 г. житие на св. Наума носи надслов: Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοὺμ τοῦ θαυματουργοῦ, τοῦ ἐν τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλεως κειμένου; очевидно, тук Διαβόλεως е употребена пак в смисжл на област Деволска, и то малката. — Ср. в славянския превод на Наумовото житие, издаден в „Гласник“, кн. 63 (1885), стр. 3: И҆ къ Ликание дѣвольское прї кран езера охрїтскаго.

[2]) *А. Ильинскій*, Грамоты болгарскихъ царей. Москва 1911, стр. 13, р. 6.

[3]) *W. Tomaschek*, п. т., стр. 57 и 67. — *Ст. Новаковић*, Први основи словенске књижевности и пр. Београд 1893, стр. 67—71, като различава река, град и област с име Девол, приема определението на Томашека за местонахождението на гр. Девол при с. Звезда; но в статията си Охридска архиепископија и пр. „Глас“ 76 (46) (1908), стр. 10, той се вждджржа и не се изказва тжй определено за града и говори само за областта на р. Девол.

Посоката, дето тряба да се тѫрси тоя град, се определя от следните думи на Анна Комнина в разказа ѝ за войната на Алексия I Комнин (1081—1118) против Боемунда Тарентски (1085—1111). Когато през пролетта 1108 г. Алексий I потеглил от Солун в поход, тя пише: „императорат се стремеше в далечно пѫтуване и през Пелагония дохожда в Девол, който се намира при полите на казаните недостѫпни пѫтеки“ и пр. а на друго място тя пише: „императорат, като стоеше на лагер около полите на проходите и при Девол задѫржаше ония, които се мѫчеха да преминат кѫм Боемунда“ и пр.2). Ако Алексий I, отивайки в поход против Боемунда, който в това време обсѫждал Драч, минал от Солун през Пелагония (Битоля), за да дойде в Девол, който се намирал при полите на някаква-си планина, и ако той се разположил на лагер при гр. Девол и около полите на проходите, от това ясно става: 1. че за да отиде на запад кѫм Драч, маршрутат му е вѫрвел от Солун през Битоля и Охрид, т. е. по стария пѫт, известен под име Via Egnatia: Солун—Воден—Острово—Битоля—Охрид—Петрила—Драч; 2. че той сѫвсем не е минал по горнето течение или покрай изворите на р. Девол, следов. той не е можал да се разположи на лагер там, а оттука 3. че гр. Девол е лежал по пѫтя от Охрид за Драч. Очевидно, императорат е избрал тоя град като такѫв централен пункт, отдето той е могѫл да бѫде в постоянни и бѫрзи сношения и врѫзки по речните проходи с своите пълководци, които са действували против норманите в посока кѫм Драч, и изобщо да следи отблизу за развитието на воен-

---

1) Ἠλ. Δεσσαρήτης, Περὶ τῆς Κοριτσᾶς. Вж. Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος. Т. 5, σελ. 144, бележка.

2) *Anna Comnena*, ed. Bon., II, p. 193: ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς πρόσω πορείας εἴχετο καὶ τὴν Διάβολιν διὰ τῆς Πελαγονίας καταλαμβάνει ἔνθεν περὶ τοὺς πρόποδας τῶν ῥεθέντων δυσβάτων ἀτραπῶν οὖσαν κτλ.; ibidem, p. 212: ὁ δὲ αὐτοκράτωρ περὶ τοὺς πρόποδας τῶν κλεισουρῶν καὶ κατὰ Διάβολιν αὐλιζόμενος ἀπεῖργε μὲν τοὺς προχωρῆσαι τῷ Βαϊμόντῳ ὠδίνοντας κτλ.

ните действия в западна Албания. Тоя пункт, следов., тряба да се тжрси несжмненно по р. Девол, от който е получил името си, и то западно от Охрид, а де именно, ще ни покаже следнето известие на Скилица-Кедрина.

Когато Прусиан (или Фружин) и двамата му братя, Алусиян и Аарон, синове на Ив.-Владислава, не желаейки в 1017 г. да се покорят на им-р Василия II (976—1025), избягали в планина Тмор, „най-високата част на Кераунските планини“ (κορυφὴν ὑπάρχοντα τῶν Κεραυνιῶν ὀρῶν), те, „изнурени от проджлжителната обсада, — защото войниците, които ги обсаждали по заповед на императора, пазели спусковете от планината, — обадили на императора, че искат верна дума и обещават да се предадат. Императорат им дал человеколюбиви отговори“. Василий II бил в това време в Охрид, отдето заминал за Преспа, за да тури основите на две крепости Василида и Констанция. „От Преспа той дохожда в тжй наречения Девол, в който той приел на издигнато возвишение явилите се (от планината) братя с Прусиана и, като ги успокоил с кротки и человеколюбиви речи, почел последния с титлата магистер, а другите с патрициански сан“ 1). Нема сжмнение, че тук под пл. Тмор (εἰς τὸ ὄρος τὸν Τμῶρον) се разбира днеш. пл. Томор между р. Девол с притока ѝ Томорица и р. Озум 2), следов. в нея е избягал Прусиан с братята си, и то в северната ѝ част, известна днес под име „Томорит“ 3), именно в жгжла, дето р. Девол променя течението си от сев.-зап. на юго-зап., защото само там византийските войници са могли да ги обсадят така, че да пазят най-тщателно всички спускове. Ако братята са слезли от планината и се предали на императора, когато последният пристигнал в Девол, то ясно е, че тоя град се намирал близу до Томорит или, както казва Анна, при полите на недостжпната планина, която тя на друго място я нарича „Тимор“ 4), а това може да бжде там, дето р. Девол прави своята чупка и се приближава най-вече до р. Шкумба при с. Гостима, дето и днес, според австрийската карта, има развалини.

---

1) *Cedrenus*, ed. Bon. II, 469, 11—21. — *B. Prokić*, Die Zusätze in der Handschrift des Iohanes Skylitza. München 1906, S. 33—34, №№ 46—48.

2) *Tomaschek*, п. т., стр. 55—56.

3) Вж. картата кжм *C. Patsch*, Das Sandschak Berat. Wien. 1904.

4) *Anna Comnena*, II, p. 207, 17.

Не по-малко говори в полза на това определение и началото в разказа на Скилица-Кедрина за ослепяването на бжлгарския воевода Иваца, което е станало в едно и сжщо време с гореизложеното сжбитие. „След смжртта на Ивана Владислава, разказва Скилица, и след приема на жена му и на синовете ѝ и след подчинението на другите велможи от цяла Бжлгария, Иваца, като избягал и отишел на една недостжпна планина (Врохот е името ѝ), на която имало прекрасни дворци (βασίλεια περικαλλῆ) (Пронище [Πρωνίστα или още Κοπρινίστρα] ги наричат), градини и пристойни наслади, не искал да отстжпи на божието желание, но, като сжбрал малко по малко войска, за да разбунтува околните места, приготвял вжзстание и мечтаел за бжлгарската власт. Това не малко опечалило императора, и поради това, като оставил движението по правия пжт, свжрал на юг и пристигнал при казания Девол с намерение или да принуди бунтовника сжвсем да сложи оржжие, или с война да го подчини. Оставайки охотно на реченото място, императорат чрез писма увещавал Иваца, какво, след като цяла Бжлгария е подчинена, само той да не вдига ржце (да се сжпротивя) и да не си вжображава неизпжлними работи, като знае, че предприетото нема да му донесе полза. (Иваца), приемайки писмата и отговаряйки с други, протакал работата, като привеждал разни доводи и се извжртал, тжй че императорат бил принуден да прекара 55 дена на мястото, бидейки измамван с обещания“ [1]). Ако местоживелището на Иваца, Пронище, както и вжрхат Врохот се определя в областта на план. Томор [2]), и ако Василий II от правия пжт Охрид—Драч трябало да свжрне на юг и пристигнал в Девол близу до мястото в сжщата планина, дето се бе укрепил Иваца, то ясно е, че гр. Девол се е намирал в северните поли на пл. Томор.

Че тжкмо тука се е намирал тоя град се види и от следните данни на Анна Комнина. Когато в 1081 г. Алексей I потжрпел жестоко поражение от Роберта Гюискара при Драч, той едва успел да се спаси и, след две-денонощно мжчно пжтуване по криви планински пжтеки, пристигнал в Охрид [3]).

---

[1]) *Cadrenus*, ib,, II, p. 470.
[2]) *Tomaschek*, п. т., стр. 57.
[3]) *Anna Comnena*, ib. I, p. 221, 1—3.

„Император Алексий, като си починал малко в Охрид и подкрепил телесните си сили, отишел в Девол. Тука той едни, които се бяха спасили от сражението, доколкото можал, успокоил след изморителни страдания, а на други обадил чрез пратеници, щото те от всякѫде да се сѫберат в Солун“ [1]). Ако Алексей I по планинските пѫтеки северно от главния пѫт Охрид—Драч сполучил да стигне в Охрид, и оттам избрал гр. Девол като място, дето е могал да присреща прѫсналите се и отстѫпили от Драч войници, за да ги успокоява след изморителни страдания, то той, разбира се, не би отишел при горнето течение или пѫк при изворите на р. Девол, а там, дето са се сѫбирали и минавали пѫтищата от западна Албания, т. е. при Девол, който се намирал, както посочихме, тѫкмо на тия главни пѫтища.

Не по-малко подкрепят това определение на гр. Девол и следните известия на Г. Акрополита. Когато след смѫртта на никейския император Тодора II Ласкариса (1246—1259) епирският деспот Михаил II Ангел за втори пѫт вѫзстанал в 1259 г. в сѫюз с сицилийския крал Манфреда и ахейския княз Вилхелма с цел да завоюва никейските владения в Европа, Михаил Палеолог (т. в. сѫимператор на малолетния Ивана IV Палеолог) изпратил в 1260 г. брата си, севастократор Ивана, против тях. Деспот Михаил II, който бил вече достигнал до Костур, щом се научил за това, отстѫпил в Албания. Севастократор Иван в движението си на запад през оставената без отбрана страна най-пѫрво отишел против Охрид и го обсадил, но благодарение на уговорите на току-що назначения охридски архиепископ, Константина Кавасила, жителите скоро се предали. „Като турил тука всичко в ред, пише Акрополит, севастократорат се устремил против Девол и искал да обстави деволската крепост (τὸ τῆς Δεαβόλεως ἄστυ) с разнородни машини“, което той и направил. „Когато много народ бил избит вѫтре в крепостта и не малко били ранени от пуснатите стрели, другите, паднали духом, — защото по природа западният народ е твѫрде негоден да защищава крепости, — предали на севастократора деволската крепост. И цялата страна около тия крепости, именно Преспа, Пелагония, Соск, Молиск, се предали на ромейските войски и станали подвластни на ромеите“ [1]. От тия думи на Акрополита не е мѫчно да се разбере, че никейските войски са действували не по горнето течение или при изворите на р. Девол, а западно от Охрид, дето се е намирал гр. Девол, защото целта на севастократора била тѫкмо да отреже на деспота пѫтя на отстѫплението.

---

[1]) Ibidem, I, p. 225, 4—9.

Още по-ясно определя местонахождението на гр. Девол Никифор Григора. Като разказва за сѫщото сѫбитие, той пише: „Не бе още успяло слѫнцето да достигне есенното равноденствие, и те (никейските войски начело с севастократор Ивана) пристигнали при Охрид и Девол. Това са македонски крепости, които доставят на ползващите се от тях пѫлна безопасност. След като се разположили на лагер в средата между тях (тия крепости), те узнават, че и неприятелите разпѫнали шатрите си на равнината на Азон [2]), тѫй че двата лагера се разделяли само с разтилащата се помежду планина, и ромеите се намирали на север, а неприятелите на юг. А пѫк неприятелите заобиколили и дѫржали в обсада Бялград, твѫрде висока крепост и, тѫй да се каже, отиваща в облаци, разчитвайки, че, щом я превземат, те оттука, като от най-сгоден пункт, ще се разлеят по цялата останала западна част на ромейската дѫржава, подобно на някоя многоводна река, стремително спускаща се от висока планина“ [3]). От дадените тука топографски данни повече от очевидно става, че гр. Девол се е намирал тѫкмо в посоченото по-горе място. И наистина, никейската войска, движейки се на запад против епирския деспот Михаила II Ангел, който отстѫпал от Костурско, завзела най-пѫрво Охрид, а сетне Девол (напѫлно сѫгласно с Г. Акрополита), очевидно с цел, както казахме, да отрежат за деспота и неговите сѫюзници пѫтя за отстѫпване;

---

[1]) *G. Acropolita*, ib., p. 166—167.

[2]) В грѫц. текст стои: ἐς τὰ τοῦ Ἀὐλῶνος ἱππήλατα, т. е. „на равните (гладки, голи, необраснали) места на Авлона“. От контекста личи, че тука τοῦ Ἀὐλῶνος не е на мястото си, защото войска, която обсажда Бялград (сег. Берат), не може да се разположи на лагер при Авлона (дн. Валона); очевидно, вм. тая дума пѫрвоначално е стояло в текста τοῦ Ἀσώνου или Ἀσοῦνου, която не била добре прочетена или изопачена при преписването. Ср. *Anna Comnena*, II, p. 41. — Що се отнася до значението на думата τὸ ἱππήλατον, Suidas я обяснява с думите: εὐρύχωρον, πλατὺ, λεῖον, ἐφιλωμένον.

[3]) *Niceph. Gregoras*, ed. Bon., I, p. 73.

на лагер тя се разположила между тия две крепости — Охрид и Девол, т. е. в равнината между р. р. Шкумба и Девол, дето те най-близко текат, или пжк в равнината по р. Шкумба близу до Елбасан. Неприятелите им пжк разпжнали шатрите си на равнината по р. Озум при крепостта Бялград, днеш. Берат, който те обсаждали в това време. Двата лагера се разделяли само от една планина, която може да бжде само план. Томор; тя заемала такова положение относно двата лагера, че никейците оставали на север, а неприятелите им на юг.

Кжм сжщото заключение ни довежда и известието на Георгия Пахимера. Като споменува за бжрзите успехи на севастократор Ивана, Г. Пахимер преброява завзетите крепости така: „с окрилена бжрзина той превзе крепостта Канина, завзе и крепостта при Бялград (Берат), Полог (Тетовско) и Колония (южно от Костур), покори Костур и Пелагония (Битоля), Дура (?)[1], Черник и Девол, Прилеп, Воден и Вострон (вм. Острово), езерен остров, Петра, Преспа, Старидол и Охрид и илирските укрепени места, та чак до Драч достигна с копието си“[2]. При всичко че приведените тука градове не се изброяват по реда на тяхното географско местоположение, все пак сжединението на името Черник с Девол чрез част. τε καὶ (Τζέρνικόν τε καὶ Διάβολιν) показва, че тия градове сж се намирали близу един до друг[3]. Τζέρνικος или Τζερνικός, епископско седалище, се намирал сев.-изт. от дн. Елбасан, стоял е, следов., най-близко до Девол. Неговото име се е запазило и до днес в названия на местности северно от него „Черминика“ и „планина Черник“ северно от последнята (вж. австрийската карта)[4].

* * *

При това определение на гр. Девол в него ние виждаме оня сжщия Διάβολις, в който, според пространното житие на св. Климента, „сам Борис предложил в дар блаженнейшему Клименту три двореца, превъзходни по великолепие, които принадлежали на комитския род“. Вече това дарение на три големи къщи в такъв важен пункт ни подсеща да приемем, че св. Климент първоначално е живел тука, в Девол, който след отделянето на Кутмичевица като област, в която били за пръв път въведени славянското богослужение и славянското обучение, станал центр културен, дето св. Климент развивал своята учителска дейност до назначението му при цар Симеона за епископ велички в 893 г., защото тоя град се е намирал почти на средата на пътя между Охрид и Главиница, около които същият Борис му подарил места за почивка[1]. В свръзка с това в Девол тъкмо е била построена, както ще видим по-нататък, „най-хубавата от българските църкви“, „една от седемте съборни, съградени от княз Бориса“[2], а пък при цар Симеона Девол стана епископско седалище и в него бил назначен за епископ в нач. на X. век Марко Деволски, ученик на Климента и четвърти епископ с словенски език[3]. По тоя начин град-крепост Девол става известен от края на IX. век, следов. той води началото си от българско време и е бил чисто български центр[4].

---

[1] В текста стои: Δούρας Τζέρνικον. Дали тука Δούρας е определение на Τζέρνικος, или е име на отделна крепост, мжчно е да се установи. Томашек (п. т., стр. 64) вижда в него една от чуждите транскрипци на Δυρράχιον — итал. Durax, алб. Durres; но това едва ли е приемливо, защото в сжщия текст в края се споменува и за Драч.

[2] *G. Pachymeres*, ed. Bon. I, p. 106—107.

[3] Ср. пак там: Βοδέεινά τε καὶ Βόστρον (вм. Ὄστροβον), или пжк Πρέσπαν τε καὶ Στέ(ά)ριδολα, когато другите имена се сжединяват само с сжюза καὶ.

[4] Вж. *Новаковиħ*, Охридска архиепископија, стр. 58 и картата кжм Acta et diplomata Albaniae, I. Vindobonæ 1913.

Деволската епископия, която се намирала между Охридската и Главинишката, е просъществувала, както изглежда, до падането на западното българско царство, защото в грамотите на Василия II тя вече не фигурира: очевидно, тя е била унищожена при новото разпределение на епархиите в Охридската архиепископия след покорението на България. Нейната област била поделена така, че южната половина (южно от р. Шкумба) заедно с гр. Девол била присъединена към Костурската епископия, а от северната била образувана нова епископия с седалище Черник, която за пръв път става известна от втората грамота на Василия II като подчинена на Охридската архиепископия. Също тогава е била унищожена и Преспанската епископия и областта ѝ заедно с гр. Преспа била присъединена към Охридската1). Кои сѫ били причините за унищожението на тия две епископии: дали защото те сѫ били учредени от бѫлгарите, и Преспанската като политически и цѫрковен центр, а Деволската като културен центр са напомняли на бѫлгарите за тяхното минало, или защото около тия два центра, особено Девол, са се дѫржали най-упорито последните защитници на бѫлгарската свобода, или пѫк друга някоя причина, засега остава неизвестно. Както и да било, но Деволската епископия по-сетне, все пак през XI. век, била отново вѫзстановена2), защото в 1079 г. тука намираме вече епископ деволски Теодосий, който помагал на драчкия управител Никифора Василаки да набира войска от нормани из Италия, когато последният бе намислил да изстѫпи против им-ра Никифора Вотаниата като претендент на византийския престол3). За по-нататѫшната сѫдба на Девол-

---

[1] В изданнето на Н. Л. Туницки, стр. 118—119.

[2] Вж. по-долу стр. 12.

[3] В житието на св. Наума четем: паче же вл҃ка ме поусти. иже и такожⷣе сего бл҃женаго Клименто оученикь бывь. Марко єпⷭ҇копь бывь вь Девол'сцѣи єпⷭ҇копіи. четврьтіи єпіскопь вь словенскіи єзыкь вь Дѣволы. — *Йор. Иванов,* Български старини из Македония. София 1908, стр. 54.

[4] Това се доказва и от гръцката транскрипция на името му Δεάβολις (по-често от Διάβολις), дето εα, очевидно, предава българското ѣ.

---

1) *H. Gelzer*, п. т., Byzan. Zeitsch. I, S. 45. — Наистина в издадения от *Parthey* (Hierocles Synecdemus, Berlin 1866; notitia 3 et 10, p. 125 et 221) списѫк на епископиите в тѫй наречения Διατύπωσις παρὰ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, който по сѫдѫржание се отнася към времето на Алексия I Комнин (вж. *В. Н. Златарски*, Известия за бѫлгарите п. т., стр. 72), е отбелязан епископ ὁ Τζερινίκου като подчинен на драчкия митрополит, обаче тя липсва в сѫщия тоя списѫк, издаден по по-стар препис от *H. Gelzer* (Ungedruckte u. ungenügend veröffentliche Texte der Notitia episcopatum в Abhand. d. k. bayer. Akademie d. Wsssen. Bd. XXI, Abt. III. München (1901), S. 558), което е по-вярно, защото при Лѫва VI Философ оная част от Албания, дето се намирал Черник, е влизала в бѫлгарската дѫржава. Очевидно, че това име е било вмѫкнато отпосле, може би в нач. на XIII. век, когато тя действително минала в драчката цѫрковна област. Известен е от 1210, г. чернишки епископ Теодор, който бил пратеник на епирския деспот Михаила I при сключването на договора с венецианците на 20. VI. 1210 г. По тоя договор деспотат получавал от Венеция в лен основаното тогава драчко херцогство. Вж. Acta et diplomata Albaniae, п. т. I, стр. 44, № 140.

2) *H. Gelzer*, п. т., Byz. Zeits. II, S. 58—60, мисли, че някой от преемниците на Василя II вече или с отменил, или пѫк мѫлком е обезсилил неговите грамоти, и още тогава сѫ били вѫзстановени стари епископии, между тях и Деволската, и нови учредени, които се явяват вече в новото разпределение на бѫлгарските епархии от края на XI. век. Вж. Byz. Zeitsch. I, S. 256/7. Ср. *H. Gelzer*, Der Patriarchat von Achrida. Leipzig 1902. S. 9—11.

3) *Iohn. Skylitzes* у *Cedrenus*, ed. Bon., II, p. 739: διὰ τοῦ ἐπισκόπου Διαβόλεως Θεοδοσίου. Посочването на това известие длъжим на П. Никова, комуто тука изказваме благодарност. — При това известие ясно става, че списѫкат на бѫлгарските епископии известен под надслов: αἱ ὑποκείμεναι ἐπι-

ската епископия се научаваме от следнето писмо на охридския архиепископ Теофилакта (такжв преди 1078 г.) „до сина на севастократор“ Исака.[1].

„Много добрини си извжршил всред нашата земя, всевеличайший мой господарю и застжпнико, като си разхладил Преспа и Девол с лжхат на правотата и правосждието, което си показал спрямо ония, които ги бяха онеправдали. Великата ти десница ще направи нещо не по-малко, а може би и по-голямо, ако се сжжалиш над епископията, която преживява голяма опасност от клевети (?) и може да избегне опасността с малка помощ. Коя е тая опасност? Тя (епископията) останала почти без богослужение, без осветление, та и без епископ. Защото, като е на пжт, както е било и споменуваното от Давида лозе с хубави някога-си пржчки, но обирано от минаващите покрай него (Псл. 79, 13), тя нито постоянен епископ има, защото не тжрпи да дава гжрба си на бичове и ланитите си на плесници (Исайя 50, 6), нито пжк, кога епископат бяга поради страшните притеснители, естествено ще се намери друг някой човек да пребивава при цжрквата. Защото с главата е свжрзана и останалата част на тялото. Така и живеещите около цжрквата, които с грамота от светия наш и джржавен господар и цар са дадени нему (на епископа), напуснали по-рано (πρότερον) бащините си живелища поради сжщата причина и, като поверили себе си на гжстата гора, там се крият. Поради това най-хубавата от бжлгарските цжркви останала без дякон и (уви, за нашите злочестини) без презвитер. Излязох да я посетя и, като я видях, заплаках; а като заплаках, запитах за причината; а като запитах, научих се и, като се научих, сжобщавам на джржавнейшия мой господар с настоящето си скромно писмо. Опасността е

σκοπαὶ τῷ θρόνῳ τῆς Βουλγαρίας и издаден от *H. Gelzer*, (Byzan. Zeitsch. I (1892), S. 256/7), в който сж вече отбелязани старите вжзстановени епископии, между които е и Деволската (ἡ Δεάβολις), и новоучредените (ἡ Σθλάνιτζα, τό Γρεβενόν, τὰ Κάνινα, αἱ Δέβραι, ἡ Βλάχων), се отнася кжм XI. век, и то преди 1078 г., може би кжм началото на Теофилактовото архиепископствуване. — Интересно е да се забележи, че в тоя списжк нема Чернишката епископия, следов. тя още от XI. век е била дадена на драчкия митрополит, поради това още при Алексия I Комнин тя се прибројава кжм епископиите на драчката цжрковна област.

[1] *Θ. Ив. Успенскій*, Образованіе втораго болгарскаго царства. Одесса 1879, стр. 23, бел. 1.

тая, а помощта коя е? Много лесна и лека. Това е, дето се казва, едно само протягане на ржката. Защото, ако ти, великият наш господар и застжпник, сжизволиш да се издаде твоя умоляеща грамота[1] на ония, които са дадени на епископа от държавния наш и свети господар и цар и които порано (πρίν) са живели около цжрквата (и) после се разбягали поради притесненията, о, те окуражени ще се измжкнат от гжсталака, цжрквата пак ще разцжвне, ще се осветли и ще се удостои с богослужение. Виждаш ли, че опасността е голяма? Виждаш ли, че помощта е лесна и ще се извжрши само с три пржста? Затова моля и припадам с това писмо като с тяло, да се смилиш над най-честитата някога-си цжрква, една от седемте сжборни, които прехристиянският оня Борис, цар на Бжлгария, е сжградил. Той я сжградил, а ти я обнови, та дано Бог, който е вжздигнал и обновил падналата наша колиба и естество, да обнови дух прав в утробата ти (Псл. 50, 12). Той нека даде на десницата ти успех в всички дела военни и граждански, като те удостои да бждеш верен подражател на държавния и свети и христолюбив твой баща и наш господар“[2]).

В началото на това писмо се говори за два града — Преспа и Девол, които били удостоени с някакви добрини от сина на севастократора и по-нататжк в писмото се разправя вече не за тия два града, а за някаква епископия, която имала най-хубавата от бжлгарските цжркви, сжградена от бжлгарския цар Бориса. Θ. Ив. Успенски предположително се изказа, че в това писмо се има пред вид цжрквата в Преспа[3]). Напоследжк Йор. Иванов се опита да приспособи сждържанието на това писмо кжм Преспанската епископия; обаче той изпуснал из-пред вид, 1. че Преспа се издигнала като политически и цжрковен центр само в края на X. век при ц. Самуила; 2. че при Бориса е играл важна роля Девол, както това свидетелствува пространното житие на св. Климента, а при Симеона в него била учредена епископия, както това се види от житието на св. Наума, дето за Преспа и дума не става; 3. че Преспанската епископия не е била вѫзстановена през XI. век, както Деволската, защото нейното име не фигурира нито в един от известните за сега списѫци на епископиите от XI. и следващите векове[1], и 4. че споменуваната в нашето писмо епископия се намирала „край“ или „на пѫт“ (*πάροδος κειμένη*), като се разбира главен пѫт, а пѫк Преспа никога не е била нито на главен, нито на обикновен пѫт, когато Девол е лежал на големия тѫрговски и стратегически пѫт, известен под име Via Egnatia, който е водил от Охрид за Драч по р. Шкумба и за Валона по р. Семани. Вече от тия четири данни лесно може да се разбере, че в нашето писмо става дума не за Преспанската, а за Деволската епископия, без да се прибягва кѫм разни неуместни предположения, какво е могла да представя Преспанската епископия при Бориса, когато тя не е сѫществувала, па и името на Преспа не се чувало. Впрочем самият текст на писмото иде да покаже, че в него се говори тѫкмо за Деволската епископия, както ще се види от следния пасаж:

---

[1]) В текста стои: προσκίων τὸν σὸν ἐπιβραβευθῆναι σιγγίλλιον, което, очевидно, е развалено място. Θ. Успенски (п. т., стр. 24, бел. 1) предложи да се чете: προσκυνητὸν σὸν ἐπιβραβευθῆναι σιγγίλλιον, което придава смисжл на изречението, и затова ние го превеждаме според тая поправка.

[2]) *Theophylacti*, bulg. archiep., Epistolae, apud A. Lamium № 16. *Migne*, Patrol. gr. t. 126. col. 529 et 532. Вж. не сжвсем точния му превод у *Йор. Иванова*, Цар. Самуиловата столица в Преспа. Известия на Археол. Д-во кн. I (1910), стр. 77—78.

[3]) *Θ. Успенски*, п. т., стр. 24, бел. 2.

В текста се чете:	*Превежда Успенски:*	*Превежда Иванов:*
οὐδενὸς δὲ ἧττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ἡ μεγάλη σου χείρ ἐξεργάσεται, εἰ τὴν ἐπισκοπὴν διαβολαῖς οἰκτειρήσης μεγάλως μὲν κινδυνεύουσαν, διὰ μικρᾶς δὲ χειραγωγίας ἐκφυγεῖν δυναμένην τὸν κίνδυνον. Τίς ὁ κίνδυνος;	Твоя великая рука исполнила бы еще лучшее дѣло, если бы оказала сожалѣніе къ епископіи, подверженной сильной опасности отъ притѣсненій и могущей избѣжать бѣдствія при небольшомъ содѣйствіи. (Успенски пропусналъ вѫпроса).	Великата ти десница би извѫршила още повече, ако да се смилеше над епископията (преспанската), подложена на силни беди и насилия, защото с малко сѫдействие опасностите би се избягнали. А каква е бедата?

И в двата тука превода най-важното в писмото изречение: *εἰ τὴν ἐπισκοπὴν διαβολαῖς οἰκτειρήσης μεγάλως μὲν κινδυνεύουσαν* точно не е предадено, нема вече да говорим за пѫрвата фраза. И в двата превода думата *διαβολαῖς* е преведена „отъ притѣсненій“ (Усп.) и „силни беди и насилия“ (Ив.), а пжк ἡ διαβολή (= ἡ διαβολία) има само значение „клевета“, „неправилно обвинение“, „злословие“; очевидно, и двамата преводачи чувствували, че тая дума не може да се преведе с сжщинското ѝ значение, а само по смисжл; това вече показва, че тя не е на мястото си. Точният превод на горнята фраза е: „ако ти се смилиш над епископията, която е изложена на (преживява) голема опасност от (чрез) клевети“. Обаче голямата опасност за епископията произлизала не от „клевети“, или „притеснения“, или пжк от „силни беди и насилия“, а от това, че околното население се разбягало по гори и планини, както сам Теофилакт обяснява нататжк в писмото си, след като си задава вжпрос: „Коя е тая опасност?“

---

[1] Тя се явява отново в списѫците на епископии от XVII. век. Вж. *H. Gelzer,* Der Patriarchat von Achrida, S. 20.

От гореизложеното може да се направи само едно заключение, именно, че думата διαβολαῖς не подхожда кжм контекста нито в сжщинското си значение, нито пжк в дадените ней по смисжл значения; очевидно, в оригинала тя е стояла в друга форма, която или пжрвият издател на писмото А. Ламъ (Lamius) погрешно я прочел в ржкописа, или пжк преписвачите сж я обжркали. Вече самото место на διαβολαῖς в текста, веднага след τὴν ἐπισκοπὴν, а не при глагола κινδυνεύουσαν, от който тя би зависела в тая форма, ни показва, че в оригинала тя е стояла в род. п. διαβόλεως, който тжкмо зависи от непосредно преходната дума τὴν ἐπισκοπὴν; в такжв случай тя може да бжде само собствено име. Затова ние четем: τὴν ἐπισκοπὴν Διαβόλεως, т. е. „епископията на Девол“ или „Деволска епископия“, по аналогия с изразите: ὁ ἐπίσκοπος Καστορίας, ὁ ἐπ. Γλαβινίτζας, ὁ ἐπ. Βουτέλεως и т. н. без член, както ги намираме в грамотите на Василия II и в други списжци на епископиите. При такова четене, а пжк друго не може и да бжде, ясно става, че Теофилакт в вжпросното писмо говори само за една епископия, и то за Деволската, а не за Преспанската.

Архиепископат почва писмото си с това, че споменува за някакви добрини, които синат на севастократора направил за Преспа и Девол, „като ги разхладил с лжхат на правотата и правосждието, което той показал спрямо ония, които ги онеправдали“. В какво са сжстояли тия добрини и кои са били тия онеправдатели, Теофилакт не посочва, нито пжк това може да се установи от някое друго писмо или друг извор; обаче едно остава вън от всяко съмнение, че главната цел на архиепископа била да нарисува жалкото положение на Деволската епископия. Той изтъква обстоятелството, че тая епископия в даденото време преживявала голяма опасност, която състояла в това, че църквата в Девол останала без свещенослужители, като се почне от дякон, та до епископ, и че местното население около тая църква се разбягало по гори и планини. Като причина на това печално положение Теофилакт изтъква това, че Деволската епископия, като се намирала на път или кръстопът, била излагана на много и голѣми пакости и безпокойствия от „страшните притеснители“. Нема съмнение, че архиепископат е имал тука пред вид някои случки в живота на епископията, които са причинили тия пакости и безпокойствия и принудили деволския епископ да напусне седалището си, а населението да бяга по околните планини, следов. за да си съставим понятие за характера на тия случки, тряба да видим, кого Теофилакт разбира под „страшни притеснители.“

През времето на своето архиепископствуване в Охрид Теофилакт, както е известно, влязал в силна борба против произволите на светските власти в неговия диоцез. В цел ред писма, отправени до разни влиятелни личности, той се оплаква и търси защита против представителите на военната и гражданска власт, които посягали върху правата и привилегиите на църквата, при всичко че тия били установени с императорски грамоти, оскърбявали нейните служители и вършили всякакви несправедливости, насилия и притеснения над населението на църковни земи, било при набор на войници, било при измярване на земи, било при събиране на данъци, когато бирниците прибягвали към особени изнудвания, за да изсмучат повече пари[1]). В едно свое писмо Теофилакт характеризира чиновниците така: „Като гледам бъркотията на сегашния живот, безсрамието и наглостта на користолюбието, което тъй безстидно е похабило и омръсило нравите (делата),а държавните служители повече плячкаджии, нежели бирници, които считат божествените закони и царските повели за паяжини, годни, според изречението на Анахарсиса към Солона, да ловят мухи, а от осите да се разкъсват; като гледам, че достоянието на християнския народ се плячкосва, защото нема кой да избави и да спаси, изгубил бях всяка надежда за спасение, която, ако човек нарече дух на паднала в злочестина душа, нема да сгреши“[1]).

---

[1]) *Ѳ Ив. Успенскій*, пак там, стр. 21—29. *Е. Голубинскій*, Краткій очеркъ и пр., стр. 693—695.

Ето кои сж били „страшните притеснители“ за Теофилакта! В своите притеснения и своеволия в Девол и в околността те достигнали до там, че епископат бил принуден да напусне града, защото не искал да търпи разни оскърбления и заплахи, а населението, оставено без защитник, — да избяга далеч от притеснителите. Теофилакт ни представя положението на Деволската епископия тъкмо в момената, когато епископат, който току що бил назначен с царска грамота, дето е бил определен броят на неговите парици и клирици, трябало да отиде в седалището си, при паството си, може би по уговарянето на Теофилакта, но такова не останало около града. Както изглежда, сам архиепископат се опитал да въздействува лично върху местните жители, като посетил Девол, но тоя опит не донесал никакъв резултат. Затова той се обърнал чрез сина на севастократора към императора с молба да помогне на това дѣло, като го уговарял, че голям труд за това не е потребен, а само „едно протягане на ржката“ и „три пржста“: да се напише и издаде една умолителна грамота, т. е. едно въззвание към разбягалите се жители да се върнат пак в бащините си огнища. Теофилакт бил уверен, че „те, окуражени чрез това, ще се измжкнат от гжсталака, цжрквата пак ще разцжвне, ще се осветли и ще се удостои с богослужение“.

Последвало ли е подобно въззвание, ние не знаем; обаче положението на Деволската епископия несжмненно ще да се е поправило, защото вече през втория десятжк на XII. век тука срещаме епископ Михаила Деволски, който е известен по това, че в 1118 год. попжлнил хрониката на Ивана Скилица с някои подробности и нови данни, относящи се към историята на западното бжлгарско царство. Интересно е в случая това обстоятелство, че той като Деволски епископ направил тия добавки, което навожда на мисжл, че тука, Девол, ще да е намерил извори, от които е черпал своите добавки, а това още един пжт потвржждява, че през бжлгарско време Девол е бил културен центр. В приписката на ржкописа (виенския № 74) от края на XIII. или началото на XIV. век, който сждржжа добавките на епископ Михаила, последният се нарича ὁ ἐπίσκοπος Σελασφόρου ἤτοι [Δεαβόλεως]. В ржкописа на местото на последната дума е оставено празно място, а това показва, че по-кжсният преписвач се поколебал да постави старото име, защото в XIII. век името Σελασφόρος, което значи „Светлоносец“, е било вече в общо употребение¹).

---

[1]) Epistola 24 apud Meursium. *Migne*, Patr. gr. t. 126, col. 405.

Появяването на вторите имена на епископиите редом с старобжлгарските Гелцер обяснява с почналата се след смжртта на Василия II бжрза еллинизация на Охридската архиепископия и с това, че гржцките архиепископи и епископи не могли да понасят варварските имена на епископиите и ги заменяли с гржцки класически или ги превеждали на гржцки, като напр. ὁ Σαρδικῆς ἤτοι Τριαδίτζης, [ὁ Ἐδέσσης ἤτοι Μογλένων, ὁ Ἡρακλείας ἤτοι Πελαγονίας, ὁ Τιβεριουπόλεως ἤτοι Στρουμίτζης, ὁ Κεφαληνίας ἤτοι Γλαβινίτζης и т. н.²). Иречек пжк в замената на Девол с Σελασφόρος вижда един само евфемизм от книжовен произход. Според него, Deabolis напомня много дявола, и поради това през времето на кржстоносните походи р. Девол се наричала flumen Diaboli или flumen Daemonis³). „Σελασφόρος — Светлоносец, пише Иречек, е Lucifer, което означава все пак нещо по-меко, нежели дявол“⁴). Ние обаче мислим, че причините за тая замена се краят на друго място.

---

¹) Вж. подробно по тоя вжпрос у *C. de-Boor*, Zu Iohannes Skylitza. Byzan Zeitsch. XIII (1904), S. 366—369. — *Prokić*, п. т., стр. 24—37.

²) Вж. Byzan. Zeitsch., II, p. 60—61.

³) Ср. у *Дюканжа*, Anna Comnena, ib., II, p 653: *Willelmo Malmesburiensis*, lib. 4, de gest. Anglorum, p 136: Multi in vado, quod pro rapiditate Diaboli dicitur, intercepi. — *Guillelmus Apulensis:* Dux hac digressus ab urbe, Pervenit ad quemdam, cui nomen Divalus, amnem. — „Daemoniorum flumen“ vocat *Malatera*, lib. 3, cap: 27. — Daemonis flumen *Fulcherius*, lib. I, cap. 3: „Itaque Bulgarorum regiones per montium praerupta et loca satis deserta transivimus, Daemonis ad flumen convenimus omnes, quod sic ab incolis terrae vocitatur, et merito: vidimus enim in illo flumine diabolico, quam plures, dum vadare pedentim sperabant torrentis impetu diro, quod nullus cernentium iuvare poterat, mersu repentino perire“.

⁴) Вж. Byzan. Zeitsch. XIII (1904), S. 195.

За пржв пжт това име Σελασφόρος се среща в списжка на епископиите в Охридската архиепископия, известен поднадслов: Τάξις τῶν θρόνων τῆς Πρώτης Ἰουστινιάνης от началото на XIII. век[1]) и при това само́, без прибавката ἤτοι Δεαβόλεως, а това ни дава достатжчно основание да твждим, че вторите имена на епископиите, подчинени на охридския архиепископ, почнали да се вжвеждат редом с старобжлгарските заедно с усвоението на известната фикция за идентичността на Охридската архиепископия с оная на Пжрва Юстиниана, т. е. от началото на XIII. век; чрез това се искало да се изтжкне още по нагледно вржзката на пжрвата архиепископия с втората, като едно от многото средства да запазят самостойността, па и сжществуването на Охридската архиепископия след унищожението на византийската империя от крьстоносците на IV. поход и основанието на латинската империя и на солунското кралство. Това най-ясно се види от писмото на цариградския патриарх Ивана Каматира (1199—1206) от 1199 г. до драчкия митрополит и деволския епископ, дето последният все още се нарича ὁ ἐπίσκοπος Δεαβόλεως,[2]) без всяко второ име. През XIV. век Σελασφόρος и Δεάβολις стават неразделни, както това показва титлата на деволския епископ Григория (ὁ ἐπίσκοπος Διαβόλεως Γρηγόριος ἤτοι Σελασφόρου), при когото била зографисана в 1361 г. цжрквата на монастиря Заум на юго-източния бряг на Охридското езеро[3]) и с чието сждействие и разходи бил построен и зографисан в 1364/5 г. северният предел в цжрквата св. Богородица (Св. Климент) в Охрид.[4])

И тжй с тия две имена се наричали деволските епископи през XIII. и XIV. векове. След турското завоевание името на гр. Девол вече не се среща: вѣроятно той бил тогава разрушен и унищожен.[5]) По-кжсно, когато било направено ново разпределение на епископиите, седалището на епископията било определено в Корча и през XVII. век епископите на бившата Деволска епископия носели името ὁ Σελασφόρου καὶ Κοριτζῶν[1]) или ὁ Κορι(υ)τζᾶς ἤτοι Σελασφόρου и с митрополитска титла[2]), а името ὁ Δεαβόλεως съвсем изчезва.

---

[1]) Издаден от *H. Gelzer*, Byzan. Zeitsch. I (1892), S. 257, по препис от XV. или XVI. век.

[2]) *I. Leunclavius*, Jus graeco-romanum. edit. Marquardi Freheri. Francofurti 1596, t. I, p. 285—286. — Ράλλη καὶ Πότλη, Σύνταγμα τῶν κανόνων, t. V (1855), p. 103—105.

[3]) Вж. надписа в сжщата цжрква издаден в СБНУм. кн. X (1894), стр. 570, и у *Иор. Иванова*, Бжлгарски старини, стр. 218.

[4]) Вж. надписа в сжщата цжрква у *Иор. Иванова*, п. т., стр. 212. — В преписа на Бодлева в СБНУм. кн. X, стр. 569—570, от който се ползувал и *H. Gelzer*, Der Petriarchat von Achrida, S. 15 и 27, неверно тоя еп. Григорий е наречен архиепископ, и изобщо надписат не е точно предаден.

[5]) *В. Кжнчов*, Македония, стр. 18.

25. XI. 1921 г.

---

[1]) *H. Gelzer*, п. т., стр. 20.

[2]) *Ibidem*, стр. 30, 31, 57—59, 73, 75, 77, 79, 86, 101, 109, 110.

Изправки към българската история

От Д-р П. Ников

Според онова, което знаем от изворите, цар Ив. Асен II е бил женен три пъти. Ето какво четем по този въпрос в известния синодик на цар Борила[1]:

> Ꙗннѣ цр҇ци нареченѣи анисїа. и
> дроугѣи аннѣ бл҇гочьстивѣи
> цр҇ци хр҇толюбиваго цр҇ѣ асѣнѣ
> и иринѣ бл҇гочьстивѣи мт҇ри
> хр҇толюбиваго цр҇ѣ михаила
> нареченнѣи къ мнишьскомь о
> бразѣ ѯени, вѣчнаа памѧт.

Първата Асенева жена се е казвала, следователно, Ана, а при приемане на монашеския чин, което е станало в надвечерието на смъртта ѝ или, по-вероятно, когато е отстъпила мястото си на своята унгарска приемница, тя е получила името Анисия. Третята съпруга на Асеня Ирина, дъщеря на слепия епирски деспот Теодор II Ангел, ни е добре известна, като майка и регентка-съуправителка на своя малолетен син Михаила II Асен (1246—1256).[2] Като предшественица на Ирина в синодика се явява една втора Ана, която е, безсъмненно, тождествена със известната от други известия унгарска жена на Асеня, която се нарича Ана и от патриарх Ефтимия в житието на св. Петка[3] и действително, предшествува Ирина, но у Акрополита носи името Мария.[1] Понеже трудно може да се допусне грешка при предаване името било отъ синодика, било от Акрополита, защото тази бѫлгарска царица, чиято дѫщеря е станала по-после византийска (никейска) императрица, е била добре известна на византийците, тряба да се приеме, че е носила, като католичка, две имена. Тук искаме да се поспрем именно на тази втора жена на Асеня, защото, както ще стане ясно по-нататѫк, с нея е свързано едно погрешно изложение на сѫбитията от последните години на Асеневото царуване, което тряба да се изправи.

---

[1] *М. Г. Попруженко*, Синодикъ царя Бориса. Одесса. 1899. стр. 72.

[2] *Acropolita*, ed. Bonn. p. p. 65, $_{7}$, 79, $_{13}$, 89, $_{18}$, 113, $_{18}$. Вж. монетите на Ирина и Михаила у *S. Ljubic*, Opis jugoslovanskih novaca. Zagreb. 1875. Tab. II *Н. А. Мушмов*, Античните монети на Балканския п-ов и монетите на българските царе. София, 1912 стр. 486.

[3] Вж. *Život sv. Petke*, изд. *St. Novaković* в „Starine“ на Югослав.Акад. Zagreb. 1887, t. IX, стр. 58.

Асен се оженил за унгарската принцеса Ана (= Мария) към началото на своето царуване. Едва що се бил той възкачил на трона и щастливият случай му дал възможност, да обвържe унгарския крал Андрея II (1205—1235) с формално обещание, да му даде дѫщеря си за жена.

Андрей II изпълнявал отдавна даден пред папата обет, когато в края на август 1217 г., начело на една унгарска войска, потеглил от далматинското пристанище Спалато на венециански кораби в крѫстоносен поход. След като пристигнал в прастанището Ака, отдето били предприети редица уморителни, сѫсипателни и, разбира се, безрезултатни акции против неверните, Андрей се отправил през януарий 1218 г. за Триполис, дето глад и болести децимирали войската му, и той сам тежко заболел. Сѫщевременно той получил от Унгария много обезпокоителни и тревожни известия за смут и бъркотии в страната, за влошаване на вѫншното положение на държавата му. Всичко това му наложило да се завърне във Унгария, и то колкото било възможно по-скоро. Той предпочел пѫтя по сухо: през Антиохия, Витиния, Никея, областите на латинската империя и през Бѫлгария той се отправил за отечеството си.[2]

Трѫгвайки по сухо, Андрей II, сигурно, е разчитал, че ще намери в Бѫлгария своя стар приятел Борила, комуто, както е известно, той е оказвал в миналото помощ[3] и от когото е могжл да очаква, че ще улесни пжтуването му. Обаче, тжкмо в това време в Бжлгария се е извжршила една голяма промяна: цар Борил е бил сжборен от престола, а на негово място се издигнал законният наследник Ив. Асен II. Андрей II е трябало сега да преговаря с последния за свободен пропуск през Бжлгария. Иван Асен II му поставил известни условия, които той, понеже бжрзал да се завжрне в държавата си, се принудил да приеме. Като нов цар, изместил своя предшественик, Асен е бил лишен от международни вржзки и санкция. Ето защо и пжрвата негова най-голяма грижа е била да завжрже вржзки и се сближи с всички свои сжседи. Известни са неговите усилия в това направление още в самото начало на неговото царуване.[1] Той се вжзползувал сега от случая, за да се сроди сжс унгарската династия и по такжв начин да добие една международна санкция и да закрепи положението си. Андрей II се принудил да приеме условието на Асеня и му дал формално обещание, че ще му даде джщеря си за жена.

---

[1] Acropolita, p. 54, ₁₆. *A. Theiner*, Monumenta hist. Hungariæ. Romæ. 1859. I p. 21.

[2] *I. A. Fessler*, Geschichte von Ungarn. II Anfl. Leipzig 1867. I стр. 316—319.

[3] Вж. моята статия — Цар Борил в Сп. Б. Ак. кн. III (1912) стр. 125.

Тома Архидякон ни разказва по-този случай следното: „Exinde peragratis Gretie finibus, ascendit in Bulgariam, ubi ab Oxano Bulgarorum rege detentus est, nec ante abire permissus, quam plenam ei securitatem faceret, quod ei suam filiam matrimonio copularet“, т. е. „След това, като преминал границите на Гжрция, достигнал в Бжлгария, дето е бил задържан от бжлгарския цар Асен, който не му позволил да замине дотогава, додето не му е напжлно осигурил, че ще му даде джщеря си за жена“.[2] Тези думи на хрониста ни дават, ако и в силни краски, една ясна и вярна картина на положението, от което Ив. Асен се е вжзползувал, за да влезе в родство сжс унгарския крал. Според тях Асен бил задържал унгарския крал, когато той пристигнал в Бжлгария, на пжт за своята страна, и не го пропуснал, додето не му гарантирал, че ще му даде джщеря си за жена. Дали Асен е употребил в случая такива насилствени мерки, както сжобщава хрониста, не се знае положително. Възможно е тук да е преставена работата малко пресилено, защото Асен, който се е стремил да се сроди със унгарския крал надали ще да е употребил насилствени и груби мерки спрямо него. Обаче, във основата си това известие предава правилно тогавашното положение и се съгласява с другите известия, които имаме по този въпрос. Сам крал Андрей II свидетелствува, че за да си издействува свободен пропуск през България, бил принуден да даде дущеря си за жена на българския цар: „huius etiam intentionis studio, ut securum peregrinationis divino fulti consilio pararemus transitum, ... cum Azeno Bulgarie Imperatore mediante nostra filia matrimonium celebravimus“, „т. е. от стремеж да постигнем това намерение, та да си доставим за пътуването с Божия помощ сигурен пропуск, ние обявихме брака на нашата дъщеря с българския цар Асен“.1) Оттук ясно става, че женидбата на Асеня за унгарската принцеса е било, наистина, условие поставено отъ Асеня и прието от крал Андрея. За жалост хронистат не ни казва, какви именно сж били дадените на Асеня гаранции.

---

[1] Вж. статията ми — Принос кжм истор. изворознание на Бжлгария. Сп. Б. Ак. XX (1921) стр. 40.

[2] Вж. изд. на *Rački*, Thomas Archidiaconus — Historia Salonitana. в Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Zagrabiae. 1894. Scriptores III. стр. 92.

Тук не можем да се простираме повече върху този въпрос. Констатираме само, как Асен е можал, няколко месеца само след своето въцаряване, да се сроди близко със унгарската кралска фамилия, една от най-старите династии в Европа, нящо, което е било за него един голям успех.

Крал Андрей стигнал във Унгария в края на 1218 г.2), и не се забавил да се погрижи за изпълнение на дадените обещания. Още в надалото на 1219 год. той отправил писмо до папа Онория III, в което му съобщавал за завръщането си от светата земя и го молял да удобри и потвърди сключените брачни връзки между царя на България Асеня и дъщеря му. Той пише: „Petimus etiam, quatinus nuptiarum commercia . . . . inter Azenum etiam Bulgarie Imperatorem et filiam nostram celebrata, in quibus maximum terre sancte occultum divine providentie consilium procuravit commodum, prout cuiuslibet scripta protestantur, simili modo roboretis“, т. е. „Молим също така да утвърдите и обявените брачни връзки . . . между

---

1) *Theiner*, op. cit. I p. 21: писмо на Андрея до папа Хонорий III от преди март 1219 год.

2) *G. Pauler*, Унгарска история. (на унг.) Budapest 1893 II стр. 89, 641.

Асеня, царя на Бжлгария и джщеря ни, с които Божият промисжл се грижи за най-големия интерес на светата земя, за което свидетелствуват писмата на който и да било от тях“.[1]) Сжщевременно той му изпратил и особено до него писмо от Асеня, което, след като получи и прегледа, да му го повжрне, като вжзвести с своя була.[2]) Свадбата на Асеня сжс Ана(=Мария) се извжршила едва след две години, в началото на 1221 год., когато новият латински император Роберт де Куртене минавал през Унгария на пжт за Цариград.[3])

От този брак на Асеня, значението на който е било голямо, се е родил и бждащият наследник на престола, Коломан, а освен това, две джщери — Елена и Тамара, и още друго едно дете, което не ни е известно по име и пол и е умряло още в 1237 г.[4]). Тази българска царица от унгарски кралски произход е преживяла 17 години в Бжгария през по-голямата част от царуването на Ив. Асеня II и се е поминала в 1237 год.

Досега бжлгарските историци сж приемали погрешно по примера на Иречка, като смжртна година на царица Ана (=Мария), 1239 г.[5]). Тази погрешка се е основавала на една друга грешка, вмжкнала се, навярно, по невнимание, в цитираното вече тук няколко пжти издание на August Theiner. На стр. 170—171 от сжщото Theiner ни предава едно писмо на унгарския крал Бела IV до папа Григорий IX с дата от 7 юний 1239 год. С това писмо Бела IV отговаря на папата и на неговата подкана, да се дигне на кржстоносен поход против схизматическия бжлгарски цар Ив. Асен II, който се бил сжюзил с никейския император Иоан Ватацес против латинската империя. Бела изтжква свжрзаните с подобно предприятие трудности за него, поради близките роднински вржзки между него и казаните владетели, и добавя: „cui tamen nos amicitiarum et cognacionis federa coniunxerunt. Ex inclite enim recordacionis sorore nostra filium habet et heredem . . .," т. е. „с когото (Асеня) обаче ни сжединяват вржзки на приятелство и на сродство. Защото той има от баженопочившата наша сестра син и наследник . . ." От тези думи на Бела IV следва, че неговата сестра и бжлгарска царица Ана (=Мария) в средата на 1239 год. е била вече мжртва. Подведен, навярно, именно от тази хронология, Иречек е вжзприел погрешното изложение и хронологизуване на тогавашните сжбития в бжлгарската история от Карл Хопф, когото той следва и който сам гради вжрху Theiner'a.[1]) Между това датата или по-точно годината, която поставя Theiner на вжпросното писмо е погрешна, а следователно, и свжрзаните с нея хронологически заключения.

---

[1]) Ibid., l. c.

[2]) *Theiner.* op. et l. citt: „et transmissas Sanctitati vestre ab unoquoque principum litteras, cum aperte coram vobis fuerint, interato sub vestra bulla nobis remittatis“.

[3]) Вж. *M. Wertner,* Glossen zur bulgarischen Zarengenealogie, в Ungarische Revue 1890 стр. 840.

[4]) *Acropolita,* ed. c., p. p. 52, $_{18}$, 54, 61, $_{8}$, 69, $_{9}$, 69, $_{12}$, 101, $_{15}$.

[5]) *К. Иречекъ,* Исторія Болгаръ. Одесса. 1878. стр. 348. *В. Макушевъ,* Болгарія въ концѣ XII и въ первой половинѣ XIII вѣка. „Варшавскія Унив. Изв.“ 1872 № 3, стр. 64, заб. 2. *А. Л. Погодинъ,* Исторія Болгаріи. С. Петербургъ. 1910. стр. 92. *Ив. Пастухов* и *Ив. Стоянов,* История на бжлгарския народ. II изд. Пловдив, 1920, стр. 127.

Преди всичко, с 1239 г. не се сжгласяват хронологичните посочвания на самото писмо. То завжршва така: „Datum in Zolum septimo Idus Iunii, Anno Millesimo, Ducentesimo Tricesimo Octavo. Regni autem nostri anno tercio",[2]) т. е. „издадено в Zolum на 7 юний 1238 г.. А на нашето царуване година третя". Според това, писмото е било писано в 1238 г.. Освен това, понеже Бела IV е дошжл на престола през ноемврий 1235 год.[3]), третята година от неговото царуване обхваща времето от ноемврий 1237 до ноемврий 1238 год., следователно, се сжвпада с 1238 г., но в никой случай с 1239 год., която пада вече вжв anno quarto. Това противоречие сочи, че тряба да има грешка вжв изданието; но авторитетжт на именития издател, който, може би, обмисленно е поставил 1239 год., налага нуждата и от други доказателства за разрешаване на вжпроса. Сравнителни изучвания на сждржанието на нашето писмо сжс онова на други, свжрзани по време и предмет с него, доказват обаче по неопровержим начин, че хронологическите данни на писмото са верните, че издателят е погрешил датата на писмото, както е сторил това и в други документи, отнасящи се до бжлгарската история1).

---

[1]) *K. Hopf*, Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit. (395—1821). Ersch' und Gruber's Enzyclopädie. I Sect. Bd. 85. Leipzig 1867 стр. 255, заб. 87.

[2]) *Theiner*, op. cit. I 171.

[3]) *Fessler*, op. cit. I 351.

Казахме вече, че това писмо на Бела IV е отговор на друго такова от страна на папа Григория IX, с което той го подканя да предприеме кржстоносен поход против схизматика цар Ив. Асен II, който отхвжрлил, както е известно, в 1235 г. сжществуващето от времето на Калояна единение на бжлгарската цжрква с римската, като се сближил с източната православна. Това последното обаче, с което Григорий IX обявява вжв Унгария кржстоносен поход против Асеня, назначава по този случай епископа Перузински за свой легат и призовава унгарския крал да застане на чело, носи дата 27 януарий 1238 год.2). Ако се приеме 1239 год. за отговора на Бела IV до папата, в който той сжобщава за пристигането на папския легат, епископа Перузински, изтжква мжчнотиите за него, да предприеме обявения от папата кржстоносен поход против Асеня, но покрай другото заявява, че, ако папата удобри редица негови условия, той ще се дигне против Бжлгария3), — то би следвало, че той е отговорил едва след година и половина на папата, нящо невжзможно и поради обидата от такова едно закжснение, и поради важността и спешността на вжпроса. Но, освен това, ние притежаваме за щастие и отговора на папата вжрху отговора на Бела IV; това са три писма, с които папата приема всички условия поставени от унгарския крал за предприемане на кржстоносен поход против Асеня; а те носят дата 8 август 1238 год.4). Това обстоятелство идва да покаже, че вжпросното писмо на Бела не е могло да бжде писано след август 1238 г. и, следователно, че датира от 7 юний 1238 год.5), а не 1239 год.

---

1) Писмата на бжлгарския архиепископ Василия, на митрополитите от Преслав и Велбужд и на тяхните суфрагани епископи, та и на цар Калояна до папа Инокентий III, занесени от браничевския епископ Власий в Рим, са погрешно отнесени от Theiner'a (Vetera monumenta Slavorum meridionalium. Romae. 1860. p. p. 28—30) в края на 1204 г. вмясто в края на 1203 г., както това се доказва от хронологията на писмата печатани пак там на стр. 28. 26, 25.

2) *Theiner*, op. cit. I p. 159—160.

3) Ib. p. 171.

4) Ib. p. 165—6; 166; 166—7.

5) Забележително е, че и *Hurmuzaki*, който просто механически е препечатал в своята сбирка (Documente privitore la istoria Romanilor. Bucu-

От този факт следва, че към средата на 1238 год. споменуваната в писмото „блаженопочивша“ съпруга на Асеня и сестра на крал Бела IV не е била вече между живите. За щастие ние имаме възможност да определим още по-точно времето на нейната смърт. Акрополита ни съобщава, че тя се е случила, когато Асен в съюз с латинците обсаждал никейската крепост Цурул, днес Чорлу в Тракия. Тогава именно той получил неочаквано скръбното известие, че в Търново се поминала царицата, едно от децата му и патриарха. Считайки това за Божие наказание, дето нарушил договорите с Иоана Ватацес, той дигнал обсадата, изгорил обсадните машини, отказал се от съюза с цариградските латинци и възобновил приятелството и договорите с никейския император.[1] Значи, Акрополита свързва смъртта на царица Ана(=Мария) с развалянето на българолатинския съюз, който Асен сключил, според същия Акрополита, веднага след смъртта на цариградския император Иоана де Бриен († 22 март 1237 год.) и след отказването си от сключения в 1235 год. съюзен и родствен договор с никейския император.[2] За този българолатински съюз от 1237 год., свързан и със едно сближение на Асеня с римската църква, ние имаме сведения и в кореспонденцията на папа Григория IX. Отъ нея узнаваме, че от май месец 1237 г. Асен влязъл в преговори с Рим за ново сближение, че за тази цел през юний с. г. пристигнал в България Перузинският епископ, като папски легат.[3] Тези данни идат да потвърдят напълно свидетелството на Акрополита. Обаче, от едно писмо на папата до унгарския крал Бела IV от 27 януарий 1238 год., за което споменахме вече и по-горе, и в което Ив. Асен II се нарича неверен на думата си и измамник, който се отказал от единството с римската църква и против когото папата обявява кръстоносен поход[4]), се вижда, че в самото начало на 1238 год. разривът между българският цар и папата е бил факт окончателен, като резултат именно на но-

---

resti) документи от разни издания, е препечатал от Theiner'a и въпросното писмо заедно с погрешната хронология. T. I. 1887, p. 182—4.

[1] *Acropolita*, ed. Bonn., p. 61, $_{5}$—62.

[2] *Acropolita*, p. 56, $_{21}$, 57, $_{2}$—60.

[3] *Theiner*, op. c. I p. p. 155—157.

[4] Ib., p. 159. — У Иречек (op. c., 347) това писмо носи погрешна дата 28 февруарий 1238 г. вместо 27 януарий 1238 (VI Kal. Februarii).

вата промяна в Асеневата политика, настжпила, според думите Акрополитови, след известието, получено от Асеня пред Цурул, за смжртта на жена му и детето му. Тряба да се смята, че известно време е изтекло от сжбитията пред Цурул до оформяването на пжлния разрив с Рим, защото след снемането на обсадата и оттеглянето си Асен изпратил пратеничество в Никея с предложение за вжзобновяване на предишните договори и приятелство¹), та едва след получаване на благоприятен отговор, след напразни евентуални папски усилия за вжздействие вжрху него, е могжл да настжпи разривжт и позивжт на папата за кржстоносен поход против него. Така щото отказването на Асеня от сжюза с латинците и новото му отклонение кжм Никея тряба да се отнесе *сжс сигурност в последните месеци на 1237 год.*, следователно, и всички сжбития свжрзани с него по време. Заедно с това смжртта на бжлгарската царица Ана (= Мария) се отнася в последните месеци на 1237 година.

Като имаме този факт пред вид ние добиваме вжзможност да направим една поправка вжв излагането на сжбитията от последните Асеневи години, които се рисуват у Иречека²) по следния начин:

„Бріеннъ умеръ въ 1237 году, Асѣнь вдругъ переcталъ дорожить союзомъ съ Ватацесомъ. Возможно, что къ этому его подбудила уступчивость Балдуина II; возможно также, что ему внушило опасеніе возрастающее могущество никейскаго императора; въ самомъ дѣлѣ столкновеніе между обоими соперниками по поводу обладанія Константинополемъ было неизбѣжно, потому что и „царь Болгаръ и Грековъ“ не прочь былъ отъ установленія своего трона на Босфорѣ. Свою дочь Елену, невѣсту византійскаго наслѣдника престола, призвалъ онъ въ Адріанополь, подъ предлогомъ видѣть ее еще одинъ разъ; однако онъ взялъ ее съ собою въ Трново.

Порвавъ связи съ Ватацесомъ, Асѣнь вошелъ въ сношеніе съ папой. По его собственному желанію, въ Болгарію былъ посланъ (въ маѣ 1237 г.) папскій легатъ, въ лице епископа Перуджійскаго, чтобы вести переговоры касательно констан-

---

¹) *Acropolita*, 61, $_{20}$.

²) Исторія Болгаръ Одесса 1878, стр. 347 сл.

тинопольской имперіи. Легата сопровождалъ Іоаннъ Вильдгаузенскій, нѣмецъ изъ Вестфаліи, бывшій епископъ боснійскій. Но уже 28 февраля 1238 года Григорій IX потребовалъ отъ короля венгерскаго Белы IV крестоваго похода противъ Асѣня, ибо послѣдній не хотѣлъ-де присоединиться къ римской церкви и защищалъ богомиловъ, съ которыми во имя католической церкви въ то самое время велисъ кровавыя войны въ Босніи и южной Франціи. Такія же требованія были предъявлены къ императору Балдуину. Бела готовился къ войнѣ, имѣя намѣреніе завоевать Болгарію. Крестоносцамъ, идущимъ противъ „еретическихъ и схизматическихъ“ Болгаръ, было обѣщано отпущеніе грѣховъ. Но крестовый походъ, какъ кажется, не состоялся; Асѣнь нашелъ полезнымъ открыто соединиться съ Балдуиномъ II, какъ „защитникъ“ его.

Новое движеніе народовъ потрясло востокъ. Куманы, устрашенные нахлынувшими изъ Россіи Татарами, бежали толпами изъ молдово-валашскихъ равнинъ частью въ Венгрію. частью же переправились чрезъ Дунай на кожаныхъ мѣхахъ наполненныхъ воздухомъ и наводнили собою страну до Тракіи. Множество народа съ дворянствомъ поселились въ Болгаріи. И латиняне завязали съ ними дружбу. Въ 1239 год. Франки, Болгаре и Куманы выступили для осады греческимъ крепостей во. Тракіи. Когда Асѣнь штурмовалъ тамъ Цурулонъ, къ нему внезапно дошло извѣстіе, что его супруга Венгерка, сынъ и патріархъ Иоакимъ умерли въ Трновѣ отъ моровой язвы. Онъ принялъ это какъ кару за вѣроломство, сжегъ осадныя машины, пошелъ домой, отослалъ обратно Елену и опять примирился съ Ватацесомъ.

Затруднительное положеніе Латинянъ постоянно росло. Императоръ Фридрихъ II въ своей борьбѣ съ папою нашелъ естественныхъ союзниковъ въ Грекахъ Никеи и Епира. Балдуинъ II, покровительствуемый папою, долженъ былъ скоро почувствовать гнѣвъ императора. Асѣнь и Ватацесъ вошли 1239 г. въ переговоры съ Фридрихомъ II, вслѣдствіе чего Ватацесъ женился на побочной дочери императора и присягнулъ ему въ вѣрности. Наконецъ въ 1230 году Балдуинъ II вступилъ чрезъ Венгрію и Болгарію въ Константинополь съ вспомагательнымъ (навербованнымъ на западѣ) войскомъ изъ 700 рыцарей и 20,000 лошадей; но даже и это подкрѣпленіе не

могло пріостановить теченія вещей. Въ походѣ франкское войско, не смотря на всѣ союзы Болгаръ съ Ватацесомъ, нашло у первыхъ предупредительное гостепріемство".

От изведеното по-горе е ясно, че в горното изложение има една хронологическа погрешка, именно: обсадата на Цурул от франки, бѫлгари и кумани, начело с Асеня, известието за смѫртта на бѫлгарската царица, на царското дете и на патриарха, дигането обсадата и примиряването наново с Ватацеса — всички тия сѫбития се отнасят не в 1239 год., но в последните месеци на 1237 год. С тази хронологическа погрешка в горното изложение е свѫрзана и една предметна бѫркотия, която сѫщо тряба да се оправи: именно, от него излиза, че Ив. Асен II в 1239 г. на два пѫти едно след друго е променил поведението си спрямо латинците и папата, веднѫж в 1237 год. и втори пѫт, под натиска на обявения от папата крѫстоносен поход, в 1239 год. Това не е вярно. Тези две промени са в сѫщност само една, и то в 1237 г. Раздвояването на последнята е в свръзка с погрешната хронология. За това свидетелствува Акрополита, който знае само за една промяна.[1]) От края на 1239 г., когато скѫсва с латинците и се примирява с императора Иоана Ватацес, Ив. Асен II се оттегля вече от активна намяса в работите на сѫседните дѫржави и се старае да поддѫржа с тях приятелски отношения. Той се отказва и от това да прави никейска политика[2]). Така, когато император Балдуин II потеглил 1240 г. с войска от запад през Унгария за Цариград, Асен го пропуснал да мине през Бѫлгария, вѫпреки приятелството с никейците[3]).

И така, сѫбитията в последните години от Асеневото царуване са вѫрвяли хронологически и предметно накратко по следния начин: *1235* г. Асен се сѫюзява с никейския император Иоан Ватацес, сродява се с него чрез сгодяване на дѫщеря си Елена за неговия син Теодор; при това бѫлгарският архиепископ сѫс сѫгласието на вселенския патриарх и на другите православни патриарси бива тѫржествено издигнат в патриаршески чин; сѫщевременно се започват общи военни действия на бѫлгари и никейци против цариградската латинска империя. *1236 г.* след напразни опити да вразуми Асеня папата го отлжчва от цжрквата. *1237 г.* кжм месец април Асен променя политиката, извиква обратно от Никея джщеря си Елена и скжсва с никейците, влиза с папата в преговори, впоследствие в Бжлгария пристига папски легат; между бжлгарите и цариградските латинци се сключва сжюз и се започват общи действия против никейската империя; обсаждат крепостта Чорлу, но тук в последните месеци на 1237 г. Асен получава известие за смжртта на царицата, на едно от децата си и на патриарха, вследствие на това дига обсадата, отказва се от сжюза с латинците и от преговорите с папата и вжзобновява родството и приятелството с никейския император. От това време Ив. Асен се джржи неутрално спрямо разправиите между никейци и латинци и се старае да поджржа приятелски отношения с всички сжседи. *1238 г.*. измамен в надеждите си, папа Григорий IX обявява (27 януарий) крjстоносен поход против Асеня и преговаря по този повод с унгарския крал, но без да се доде до предприемане на похода. Големи кумански маси, които бягат пред настжпващите татари, се явяват на Дунава и биват приети и поселени от Асеня в Бжлгария. *1240 г.* на пжт за Цариград през Бжлгария минава, свободно пропуснат от Асеня, латинският император Балдуин II. Татарите превземат и разрушават Киев, опасността от тях се приближава все по-вече кжм балканския полуостров. *1241 г.* юний Ив. Асен II умира.

---

[1]) Ed. cit., p. 61—62.
[2]) Ib. 65, $_1$, 63, $_8$.
[3]) Ib. 63, $_8$. *K. Hopf*, op. cit., p. 255.

* * *

Ще се спрем тук още на хронологията на сжбитията от бжлгарската история след смжртта на царь Константина Тих (1257—1277), вжв време на гражданските войни в Бжлгария. Приеманата досега хронология е в някои свои части погрешна, както ще покажем това по-долу, и тряба да се оправи.

Иречек, а според него и другите наши историци, отнасят царуването на Ивайло в 1277—1279 г., а на Георги Тертерий I — от края на 1280—1292 г.[1]). След като разказва за убийството на Яков Светослава, инсценирано от царица Мария; за избухването на вжзстанието на Ивайло против цар Константина Тих и срещата им на бойното поле, в която цар Константин бил разбит и сжсечен в своята колесница (зима 1277 год.); за разтревожване от тези Ивайлови успехи на византийския император Михаил VIII Палеолог, който дошжл близо до границата вжв Одрин и, след напразни опити да спечели Ивайло, провжзгласил за бжлгарски цар своя зет Ив. Асен III, внук на великия Ив. Асен II и влязжл в преговори с бжлгарските боляри, от които някои били спечелени с подаржци и обещания; за затруднителното положение на царица Мария в Тжрново, заобиколена отвсякжде от врагове и принудена най-подир да влезе в преговори за споразумение сжс Ивайло, — Иречек проджлжава: „Тогда ворота Трнова открылись для полчищъ царя-гайдука и Марія отпраздновала съ Ивайломъ свадьбу и коронацію (весною 1278 г.). Но царицѣ съ ея греческой утонченностью грубый герой горъ скоро опротивѣлъ. Съ двухъ сторонъ напали на него два непремиримые врага Татары и Греки. Изо дня въ день проливалась кровь; храбрые Болгаре побѣждали внезапными натисками. Съ ужасомъ вступали греческіе воины въ бой, такъ какъ Ивайло не зналъ пощады. Хотя Трново было почти совершенно окружено Греками, но война тянулась безконечно. Въ началѣ 1279 года въ Трновѣ вдругъ разпространился слухъ, будто Ивайло палъ въ сраженіи противъ Татаръ. Тогда граждане Трнова немедля открыли ворота, выдали Грекамъ Марію и сына ея, и съ радостью привѣтствовали новаго царя Иоанна Асѣня III, за которымъ вскорѣ прибыла и жена его. Беременную отъ узурпатора Марію привезли въ Адріанополь. Болгаре не поминали ее зломъ, но тогда какъ въ болгарскихъ церквахъ всѣмъ умершимъ царицамъ воспѣвали вѣчную память, ее этой чести считали недостойную.

---

[1]) Исторія Болгаръ. стр. 358; 366—7. Сжщо *C. Jireček,* Geschichte der Serben. Gotha 1911, стр. 329. *Погодинъ*, Ист. Болг. стр. 97, 98. *Пастухов и Стоянов,* Бжлг. истор., 137.

Іоаннъ Асѣнь III, человѣкъ характера несамостоятельнаго, не могъ удержаться. Болѣе всѣхъ приверженцевъ имѣлъ Георгій Тертерій (Τερτερῆς). Произходя изъ дворянскаго семейства, состоя въ родствѣ съ сильнѣйшими родами, онъ сдѣлался весьма любимымъ, благодаря своей храбрости и уму. Асѣнь, видѣвшій въ немъ опаснаго соперника, хотѣлъ привязатъ его къ себѣ узами родства; онъ назначилъ его деспотомъ и далъ ему свою сестру въ жены; свою прежнюю жену Болгарку и сына своего Свѧтслава Тертерій долженъ былъ выслать въ Никею какъ заложниковъ.

Тогда неожиданно передъ воротами Трнова, во главѣ большаго войска, явился Ивайло, считавшійся умершимъ, и занялъ всѣ выходы города. Крещенный Татаринъ Касимбегъ (Τζασίμπαξις), который незадолго передъ тѣмъ присягнулъ въ вѣрности Іоанну Асѣню III, въ качествѣ протостратора (главнокомандующаго Болгаріи) и потомъ изчезъ изъ Трнова, явился на сторонѣ Ивайла, какъ его протостраторъ. Императоръ Михаилъ незамедлилъ послать помощь своему зятю. Но византійскій полководецъ Муринъ съ 10,000 человѣкъ былъ совершенно разбитъ Ивайломъ 17 іюля 1280 год.. Чрезъ нѣсколько недѣль, 15 августа, подобная участь постигла другое войско, 5000 человѣкъ, посланное на выручку подъ предводительствомъ Априна; оно было уничтожено гдѣ-то въ Средней-Горѣ. При такихъ обстоятельствахъ Тертерію было очень легко отвлечь бояръ и войско отъ неблагоразумнаго царя и склонить на свою сторону. Іоаннъ Асѣнь III не считалъ себя безопаснымъ въ Трновѣ и тайно бѣжалъ чрезъ Месемврію въ Константинополь, опорожнивъ предварительно казну. Этотъ малодушный поступокъ Асѣня, покровительствуемаго дотолѣ Михаиломъ, вызвалъ безграничный гнѣвъ послѣдняго; всѣ его старанія связать Болгарію съ Византіей оказались снова напрасными. При большомъ ликованіи народа Георгій Тертерій I былъ коронованъ царемъ (въ концѣ 1280 год.)“ [1].

От горното се вижда, че Иречек е определил доста подробно хронологията на излаганите сѫбития, нящо, което изворите, наистина, позволяват. При определяне хронологията Иречек се е рѫководил, очевидно, по хронографията на Muralt и по хронологическата таблица на Possinus в Бонското издание на Пахимера, а те тѫкмо по нашия вѫпрос са погрешни.

Ето накратко, как пѫрвият определя хронологията на вѫпросните сѫбития: 1277 г.: Един бѫлгарски овчарин Лахана, след като разбил татарите и освободил от тях страната, след като разбил и убил цар Константина Тих, става бългърски цар. *1277/1278* зимата: Царица Мария, след като се оженила за Лахана, се вижда с него нападната от войските на византийския император и от татарите. *1278 год.*: Михаил VIII Палеолог признава за бългърски цар Ивана Асен, сина на Мицо и спечелва за него няколко бългърски боляри. Оженва го за дъщеря си Ирина и уговаря с него завладяването на Трново. Асен, комуто бългърския болярин Тертерий, който се оженил за неговата сестра, изневерил, забягва в Цариград. Асен бива изпратен от своя тест при Ногая за да действува против Лахана. *1279 год.*: януари и февруарий патриарх Векос в немилост пред императора etc.; на 8 март той се оттегля в мънастиря Панахрант. *1280 год.*: императорат, връщайки се от Охрид, среща папските легати за преговори с Векос. *17 юлий*, Лахана побеждава гърците. *6 август*, Векос се връща триумфално в патриаршията. *15 август*, друга победа на Лахана над Априна. *22 август*, папа Николай III умира. Българите се присъединяват към Асеня, а изоставят разбития от татарите Лахана; те предават на императора царица Мария и сина ѝ Михаила. Лахана се отправя при Ногая.[1])

---

[1] *Иречекъ*, Ист. Болг., стр. 368—9.

Посинус пък дава следната хронология: *1277 г.* Лахана възстава, надвива татарите побеждава цар Константина и го убива. *1278 г.*: Михаил VIII оженва Ив. Асен за дъщеря си и го издига за бългърски цар. Царица Мария, вдовицата на Константина Тих се оженва за Лахана. Папа Николай III праща пратеници във Византия. *1279 г.*: пратениците на Михаила VIII отиват при папата да го поздравят и обещаят покорност; носят и писмо от патриарх Векос. Патриарх Векос в немилост пред императора, оттегля се. На 6 август тържествено възстановен. В същата година Лахана бил разбит от татарите, а жена му Мария била предадена на императора. Асен пък, зетя на императора, бива допуснат в Търново и става бългърски цар. *1280 г.*: избира се нов папа Мартин IV; императорат, като чул, изпратил до него посланици. Подбуждани от Тертерия, бѫлгарите комплотират против Ив. Асеня III, който се принуждава да избяга в Цариград. Тертерий заема опразнения трон. След вѫцаряването на Тертерия Лахана отива при Ногая.[1]

---

[1]) *Ed. de Muralt*, Essai de chronographie byzantine. S. Peterburg 1871, стр. 435—439.

Само един поглед е достатѫчен, за да се убедим, че горнята хронология на Muralt е повърхностна, забѫркана, противоречива и, следователно, погрешна: едни и сѫщи сѫбития от бѫлгарската история той отнася ту кѫм 1278 г., ту кѫм 1280 г.. По-грижливо сѫставена е хронологията на Possinus, но и тя е, както ще видим, погрешна. Едно сравнение убеждава, че Иречек се е ползувал именно от тези две погрешни хронологии.

Нека видим сега накратко, как Пахимер, главния свидетел за казаното време, излага вѫпросните сѫбития от бѫлгарската история. Той ги свѫрзва и преплита сѫс сѫбития от византийската история, и то по следния начин:

В *кн. 6, гл. 3, I стр. 430,*18*—433* той разказва: за Лахана, за неговия произход, живот и вѫзстание, за успехите и прочуването му, които стресват не само цар Константина, но и император Михаила VIII; как последният идва вѫв Одрин, близу до границата, из пѫтя поради голямата зима се плѫзга по леда, пада и се наранява (433, 9); как, като стига вѫв Одрин, получава известие за поражението и смѫртта на цар Константина (433, 15). — *Гл. 4, I стр. 433—435:* големи успехи на Лахана. Цар Константин, напуснат от повечето боляри, излиза с войска срещу него, но бива разбит и сѫсечен (434, 10). Императорат се опитва да спечели Лахана, смятайки да го направи зет, но без успех. Тогава се отказва от това намерение и противопоставя на Ивайло Мицовия син Ивана. — *Гл. 5 и 6, I стр. 436—441:* Михаил VIII се сѫвещава по вѫпроса за издигане на Мицовия син за бѫлгарски цар; извиква последния от Азия, оженва го за дѫщеря си и го провѫзгласява за бѫлгарски цар Ив. Асен III, като се старае да привлече бѫлгарското болярство; врѫща се в Цариград, дето става свадбата на Ив. Асеня и се сключват договори между сѫщия и него. — *Гл. 7, I стр. 441—446:* Поставена между две опасности —

---

[1] Petri Possini annotationes chronologicae ad Pachymerem, ed. Bonn. I p. p. 761—765.

от една страна откжм Византия, а от друга откжм Лахана, царица Мария влиза в преговори с Лахана, предава му Тжрново и се оженва за него. Лахана се готви сега за предстоящата борба против византийци и татари. С много византийски войски Иван Асен обсажда Тжрново (446, 6). — *Гл. 8, I стр. 446—447:* Лахана вжн от Тжрново. Разнася се слух, че паднал в борбата с татарите. Тжрновци предават столицата и приемат за цар Ивана Асен III. Царица Мария бива изпратена при императора, който дошжл повторно в Одрин, и бива запряна. За да привлече видния бжлгарски болярин Тертерия, цар Ив. Асен III го оженва за сестра си, а пжрвата му жена и сина му Светослав изпраща заложници в Цариград. — *Гл 9, I стр 448—449:* Ив. Асен царувал малко време (448, 3). Бжлгарските боляри, подбуждани от Тертерия, комплотират против него. Изплашен, Ив. Асен III избягва през Месемврия и по море в Цариград. Тертерий заема по желанието на бжлгарите празния трон (449, 12).— *Глл. 10—18, I стр. 449—466:* Разказва за недоразуменията между Михаила VIII и патриарха Векос и за преговорите с папските легати. Именно: „Изминали 4 години откак Векос бил патриарх". През януарий и февруарий, 7 индикция (1279 г.), против Векос се подигат обвинения. Императорат недоволен от него. По средата на постите, в месец март (8) Векос дава оставка и отива в мжнастиря Панахрант (455, 5). Тжкмо пристигнали папски легати и императорат, който се вржщал от Одрин, ги срещнал (455, 13); криейки оставката на патриарха, той ги изпраща при него, който уж бил отишжл в мжнастир на почивка, а сжщевременно сжобщава на Векос за това и го кани да оттегли оставката си. Преговори на папските легати с патриарха и византийския клир за уния. Векос се сжгласява най-подир да оттегли оставката си и на 6 август бива тжржествено вжзстановен като патриарх (461, 8). Писмо отговор до папата. Пак за преговорите за уния. *Гл. 19, I стр. 466—468:* „Сжщата година, понеже Лахана не можел да бездействува, след като му била отнета столицата и царицата (от Ив. Асен III), сжбрал много войска и обсадил Тжрново" 466, 3). Ив. Асен III бил още вжтре. Лахана нанесал на византийците големи пакости. Той разбил и унищожил две византийски войски: едната от 10.000 души под началството на Мурина на 17 юний в Балкана, а другата от 5,000 души под водителството на Априна на 5 август при Средня гора (466). Когато обаче Ив. Асен III избягал в Цариград, а Тертерий станал бѫлгарски цар, Лахана се отправил при Ногая за помощ, дето намерил своята смѫрт[1]).

Явно е, че горното изложение на Пахимера, от стр. 430—468, глл. 3—19, се сѫстои от три отделни части: 1. Глл. 3—9, стр. 430—449. 2. Глл. 10—18, стр. 449—466 и 3. Гл. 19, стр. 466—468. В пѫрвата и третята част се излагат сѫбития от бѫлгарската история, и то по време и предмет свѫрзани едни сѫс други. Втората част сѫдѫржа сѫбития от византийската история, но по време също така свѫрзани сѫс ония от бѫлгарската история на I и III части. Пахимер се старае навсякѫде в своето историческо сѫчинение да установи хронологията и да подѫржа хронологическата врѫзка между сѫбитията. В нашия случай хронологическата врѫзка е още поконсеквентно и ясно прокарана между отделните 3 части на разказа; тя е изразена както в начина на изложението, така и в сѫдѫржанието. Третята част представя продѫлжение на пѫрвата, или дори по-подробно допѫлнение кѫм последните сѫбития от нея. След очѫртаване накратко с няколко само думи сѫбитията след вѫцаряването на Ив. Асеня III, именно за поведението на болярина Тертерия и изобщо на бѫлгарското болярство спрямо Ив. Асеня III, което принудило сѫщия да избяга най-подир в Цариград, а неговото място заел Тертерий, Пахимер преминава кѫм излагане сѫбития от византийската история, именно на недоразуменията между цариградския патриарх Векос и император Михаила VIII и на преговорите за уния с папските легати, които всички се отнасят в 1279 г.; и едва след това в третята част се поврѫща пак кѫм бѫлгарската история, за да допѫлни и разкаже по-подробно за сѫбитията, недоразказани или засегнати само в пѫрвата част, именно какво е станало сѫс Ивайло след вѫцаряването на Ив. Асеня III и на Тертерия. Прави впечатление, как втората чужда по предмет част от разказа е вметната между пѫрвата и третята, които са свѫрзани по предмет и сѫдѫржание и принадлежат неразривно една кѫм друга. Но тя е свързана с тях по време, и това обстоятелство е, което обяснява и осмисля, това на пръв поглед безсмислено вметване на автора. Втората част се завършва със израза: ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐς τοσοῦτον, т. е. „изложените събития така станаха“ 1), след което започва третята част със думите: Τοῦ δ'αὐτοῦ ἔτους ἐπεὶ οὐκ ἦν τὸν Λαχανᾶν ἠρεμεῖν ἀφερεθέντα τὰ Τερνόβου καὶ συνηκούσης, λαὸν συναθροίσας ἱκανὸν τοῖς Τερνοβίταις περιεκάθητο, т. е. „през същата година, понеже Лахана не можеше да бездействува, след като му била отнета столицата и жената, събрал голяма войска и обсадил Търново“.2) От тези изрази на историка е ясно, че разказваното от него в третята част е хронологически свързано със изложеното в втората част. Понеже пък събитията от третята част са, както показахме, допълнение към последните събития, разказвани в края на първата част, то следва, че и тази последнята в последните си данни така също е свързана хронологически с втората част. На това сочи и изразът, с който започва втората част: Ἤδη δὲ χρόνων παρωχηκότων τεττάρων Ἰωάννῃ τὰ τῆς πατριαρχείας διαφέροντι, κατὰ μῆνα Ληναιῶνα τῆς ἑβδόμης ἰνδικτιῶνος δειναὶ κατηγορίαι τούτῳ παρά τινων τοῦ κλήρου συρράπτονται, т. е. „Бяха се изминали вече четири години, откак бил патриарх Иоан; през месец февруарий 7 индикция против него се скрояват лошави обвинения от някои клирици“ 3), — който се проектира, очевидно, върху хронологията на последните събития от първата част. Така щото, изобщо зето, хронологическата връзка между трите части е безсъмненна; тя се доказва и от едно детайлно разглеждане хронологията на трите части. Тази безсъмненна хронологическа връзка между трите части идва да помогне при установяване хронологията на събитията от българската история.

---

[1]) Ср. сѫщо Gregoras, ed. Bonn. I p. 130—132.

Да преминем сега към подробно разглеждане хронологията на отделните събития. Ще се спрем най-първо на втората част, която съдържа достатъчно данни за установяване на хронологията. Събитията, които се излагат в нея, се отнасят всички към 1279 г. от януарий до август. Започва се със указанието, че се изминали вече 4 години, откак бил па-

---

1) Pachymeres I 466, $_{2}$.
2) Ib. I 466, $_{3}$.
3) Ibidem I 449, $_{17}$.

триарх Иоан Векос[1]). Понеже Векос станал патриарх на 2 юний 1275 г., то е ясно, че тук се сочи на 1279 год., когато действително изминават четирите негови патриаршески години, и която сжвпада и сжс 7-ма индикция, привеждана малко по-нататжк от Пахимера[2]). Освен това, Пахимер ни дава и месеца февруарий и по-нататжк 2 февруарий (= празника Ипапанти)[3]), когато против 4 годишния вече патриарх се подигнали грозни обвинения от некои клирици. Понеже император Михаил VIII дал ухо на клеветниците и проявил неблагосклоност кжм него, Векос подал оставка и се оттеглил в мжнастира Панахрант на 8 март (= по средата на постите)[4]). В това време, тжкмо когато императора се вржщал от Одрин, пристигнали папски легати да преговарят за уния.[5]) За това папско посланичество ние узнаваме и от кореспонденцията на папа Николай III. През втората половина на 1278 г. при папския двор пребивавали византийски пратеници, които през октомврий се готвели да си тржгнат обратно за Цариград. Вжв отговор, види се, на това византийско посолство, папата назначил през октомврий 1278 г. като свои легати следните лица — Бартоломея, епископ Гросетански, Бартоломея от Сен, министжр на Сирия, Филипа Перузински и Ангела Урбеветански от ордена на миноритите, които да идат вжв Византия и третират за уния; сжщевременно писал писма по вжпроса за унията на императора Михаила VIII и на престолонаследника Андроника[6]). Това папско посолство, назначено през октомври 1278 г., не е заминало, очевидно, веднага, а се е позабавило, та затова е стигнало вжв Византия кжм началото на март 1279 г.. Императора скрил от папските легати оставката на патриарха, казал им, че поради преумора патриархат отишжл на почивка в мжнастир, дето тряба да идат, за да започнат с него преговорите, като сжщевременно предизвестил за това патриарха и го поканил да оттегли оставката си. След това се започнали преговорите за уния. След джлги увещавания, най-подир на 6 август Иоан Векос оттеглил оставката си и бил пак тжржественно вжведен в патриаршията[1]. Преговорите сжс папските легати се свжршили и се отправило до папата отговор-писмо от името на патриарха и на византийския клир. Сжс тези сжбития от август се свжршва втората част от вжпросния разказ на Пахимера. Ясно е, прочее, от казаното, че сжбитията от втората част се отнасят по време всички в 1279 год. от януарий до август.

---

[1]) Ib. I 449, $_{17}$.

[2]) Ib. I 449, $_{18}$.

[3]) Ib. I 449, $_{18}$, 453, $_{6}$; 454, $_{17}$.

[4]) Ib. I 455, $_{5}$.

[5]) Ib. I 455, $_{13}$.

[6]) Вж. Regesta Pontificum Romanorum ed. *Aug. Pothast.* Vol. II. Berolini. 1875 стр. 1734, 1735, 1736.

Пахимер ни казва изрично, че сжбитията, които започва да ни излага в третята част от разказа си, са станали „τοῦ αὐτοῦ ἔτους“, т. е. през сжщата година[2], под което явно се разбира 1279 г. на втората част. Именно. Ивайло, който, както разказва пжрвата част, бил лишен от столицата, която била заета от Ив. Асен III, и от жена си царица Мария, пленена и изпратена в Одрин, дето била и затворена, не можел да бездействува, но сжбрал голяма войска и обсадил Тжрново, дето се намирал още Ив. Асен III. Сжщевременно той нанесжл на византийците големи вреди и пакости и разбил две византийски войски в Балкана, едната на 17 юлий, а другата на 15 август[3]. Ясно е, че тези сжбития, както и двете Ивайлови победи над византийците се отнасят в 1279 год., т. е. „в сжщата година“. Отнасянето на тези победи в 1280 год., както се е правило до сега, би противоречило резко на Пахимера не само тук; то би вжрвяло и против друго едно твжрдение на историка, именно, че Ив. Асен III царувал много кратко време[4], защото в такжв случай Асен би царувал почти цели две години, което не е вече кратко време. Принадлежността на тези сжбития в 1279 г. ще се потвжрди и от онова, което ще кажем по-долу за хронологията на пжрвата част от разказа. — Понататжк Пахимер добавя, че когато след това Ив. Асен III се принудил да избяга от Тжрново в Цариград, а Тертерий се вжзкачил по покана на бжлгарите на опразнения престол, Ивайло загубил надежда, че ще може да си вжзвжрне царството и се отправил при Ногая за помощ.[1]) И подир това в цели две страници ни разказва за пребиванието на Ивайло в Ногаевия двор и за неговия трагичен край[2]). От израза на Пахимера, че „Ив. Асен III бил още в Тжрново“[3]), когато Ивайло обсадил този град, следва, че Ив. Асен III бил вече тогава доста време в Тжрново, и че неговото бягство от там станало не твжрде много време след това. Като се има пред вид и твжрдението на Пахимера, че „Ив. Асен III бил кратко време бжлгарски цар“ (*καὶ χρόνος ὀλίγος αὐτῷ παρεμέτρει τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν*)[4]), следва че неговото бягство от Тжрново, а следователно, и последвалото веднага след това вжцаряване на Тертерия са станали не джлго време след победите на Ивайло над византийците, т. е. след месец август. При това Ив. Асен III надали ще е чакал да настжпи сурова зима, та тогава да бяга в Цариград. Следователно, бягството на Асеня III и вжзшествието на Тертерия не могат да се отнесат по-кжсно от края на 1279 год.. Този извод не само хармонира сжс изричното свидетелство на Пахимера в началото на третята част, което поставя излаганите в нея сжбития в „сжщата (1279) година“ (*τοῦ αὐτοῦ ἔτους*), но се подкрепя сжщо и от онова, което сега ще кажем за хронологията на сжбитията от пжрвата част на разказа.

---

[1] *Pachymeres* I 461, $_8$.

[2] Ib. 466, $_3$.

[3] Ib. I 466, $_{12}$, 466, $_{15}$.

[4] Ib. I 448, $_2$.

От токущо изведеното става сигурно, че Ив. Асен III е бил в Тжрново цар още в пжрвата половина на 1279 г. Това показва, че краят на пжрвата част от Пахимеровия разказ, дето тжкмо се говори за царуването на Асеня в Тжрново, се отнася сжщо така кжм 1279 г., а с това става очевидна посочената вече по-горе хронологическа вржзка между трите части от разказа. В последнята (9) глава от пжрвата част Пахимер ни разказва за сжбитията след вжцаряването на Ив. Асеня III, т. е. станали през 1279 год. Той започва при това с вече приведения израз, че „Ив. Асен III царувал кратко време“.[5]) За да спечели и обезоржжи влиятелния и честолюбив болярин Тертерий, той го оженил за сестра си, а неговата пжрва жена заедно сѫс сина му Светослава изпратил в Цариград, като заложници. Но вѫпреки това Тертерий подбуждал бѫлгарското болярство против него, докато сѫщото почнало да комплотира. От страх да не бѫде изненадан от вѫзстание, Ив. Асен тайно забягнал в Цариград, а Тертерий по желанието на бѫлгарите станал бѫлгарски цар.1) Очевидно, всички тези сѫбития се отнасят, както се показа и при разглеждане на третята част, през и до края на 1279 год. Действително, и според приписката в свѫрлижкото евангелие, за което ще говорим по долу, царуването на Ив. Асен III се пада сѫщо така в 1279 г.

---

[1]) Ib. I 466.

[2]) Ib. I 467—468.

[3]) Ib. I 466, $_5$: καὶ ἔτι μὲν τοῦ Ἀσὰν ἐντὸς ὄντος.

[4]) Ib. I 448, $_3$.

[5]) Ib. I 448, $_3$.

Но кога е било началото на Асеневото кратко царуване, кога е превзел той Тѫрново? Пахимер разказва, че известно време, след като Ивайло се настанил като цар в Търново, Ив. Асен се явил пред града с много византийски войски и го обсадил (πολλοῖς μὲν οὖν τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀσὰν δυνάμεσι περιεστοιχίζετο)2). Приписката пѫк в свѫрлижкото евангелие ни казва, че то било написано вѫв времето на царя Ивайло в 6787 г. (т. е. от 1 септемврий 1278 г. до 31 август 1279 г.), когато гѫрците обсаждали Тѫрново.3). Значи, според това, обсадата на Тѫрново от Ив. Асеня с византийски войски се пада в промежутѫка от 1 септемврий 1278 год. до 31 август 1279 г. Според онова, което се каза вече за хронологията на третята част от разказа, тази обсада не може да се отнесе по-кѫсно от пѫрвата половина на 1279, следов. в пѫрвата половина от казания временен промежутѫк.

Пахимер ни дава обаче вѫзможност, още по-тясно да ограничим по време сѫбитията. Той ни разправя, че след появата на слуха за смѫртта на Ивайло в борбата с татарите, тѫрновци решили да предадат царица Мария сѫс детето ѝ на византийците и да приемат Ив. Асеня за цар, и продѫлжава: „Прочее, Мария, която била бремена от варварина, заедно с детето си била заведена при императора (който пребивавал за втори пѫт вѫв Одрин) и затворена в тѫмница, както ѝ по-

---

1) Ib. I 448—449.

2) Ib. I 446, 6.

3) Вж. *Г. Ильинскій* в „Статьи по славяновѣдѣнію“ II С. Петербургъ 1906, стр. 76.

добавало; Асен пък и Ирина влезли безпрепятствено в Търново и били провъзгласени за царе, но Ирина влязла не заедно със Асеня, но след него, когато императорат се отправил за Цариград“[1]. В този откъслек на Пахимера тряба да се обърне внимание на следните две неща: първо на факта, че когато търновци предавали Търново на Ив. Асеня, императорат се намирал във Одрин, *дето пребивавал за втори път*, и второ, че *скоро след предаването на града той напуснал Одрин и отишел в Цариград*, и тогава и дъщеря му царица Ирина отишла и влязла в Търново. Значи, влизането на Ив. Асеня III в Търново е станало кратко време преди императора да напустне Одрин на път за Цариград. Но кога е било това пребъдване на императора във Одрин?

Пахимер подчъртава, че императорат пребивавал *повторно* във Одрин (ἐπεδήμει γὰρ τῇ 'Αδριανοῦ τὸ δεύτερον)[2]. Този израз на Пахимера е в свръзка със онова, което ни разказва в предидущата първа половина от първата част на своя разказ. Именно: при слуха за големите успехи на Лахана императорат напуснал Цариград и се отправил посред сурова и студена зима за Одрин, дето с пристигането си получил известие за поражението и смъртта на цар Константина Тих.[3] Тук във Одрин, *дето императорат пристигнал за пръв път*, в свръзка с българските работи, останал доста време[4] и се стараял да влияе и насочи българските работи в свой смисъл и интерес и най-подир противопоставил на Ивайло кандидатурата за цар на Ив. Асен III. След това императорат се върнал в Цариград и била тържествено отпразнувана свадбата на Ив. Асеня за императорската дъщеря Ирина, както и онази на епирския деспот за другата дъщеря на Михаила VIII.[5] Същевременно императорат пращал пратеници в България, които да действуват против Мария и да спечелят българското болярство.[6] Между това обаче царица Мария влязла в преговори със Ивайло, сключила с него договор, предала му

---

[1] Ib. I 447, $_{3—8}$.

[2] Ib. I 447, $_{4}$.

[3] Ib. I 433, $_{8}$, 433, $_{15}$.

[4] Ib. I 439, $_{8}$.

[5] Ib. I 439, $_{11}$, 440, $_{1}$, 441, $_{3}$.

[6] Ib. I 441, $_{11}$, 443, $_{9}$.

Търново и се оженила за него[1].) Това смутило императора, но не го отчаяло. Той пак не отпаднал, но изпратил войски за борба и подготвял свалянето на Мария.[2]) Лахана пжк се приготовлявал за борба. Най-подир Търново бил обсаден от много византийски войски начело сжс Ив. Асеня.[3]) В такова положение се намирали работите (ἐτρίβοντο γὰρ ἐντεῦθεν τὰ πράγματα) и за търновци нямало друга надежда за спасение, освен да се освободят от Ивайло.[4]) Тогава се разнесжл слух за смжртта на Ивайло, и търновци предали Търново и Мария на Ив. Асеня III. Император *Михаил VIII тогава се намирал за втори пжт в Одрин.* — Ясно е от това изложение, че израза „втори пжт“ е в свржзка с разказаните сжбития от бжлгарската история: пжрви пжт императорат отишел вжв Одрин в свржзка с вжзстанието на Лахана и убиването на цар Константина Тих, а за втори пжт сега, когато неговия зет Ив. Асен обсадил с византийски войски Търново.

Кога е било, прочее, това *повторно* пребиване на императора вжв Одрин в свржзка сжс сжбитията в Бжлгария? От онова, което се каза по-горе за хронологията на третята част от разказа на Пахимера, следва, че това пребиване на Михаила VIII вжв Одрин, с което е свжрзана по време обсадата на Търново от византийците и вжцаряването на Ив. Асен III, не може да се отнесе по-кжсно от пжрвата половина на 1279 г. Това се подкрепя и от приведената вече по-горе приписка в свжрлижкото евангелие, според което обсадата на Търново, а следователно, и пребиването на императора вжв Одрин се пада вжв времето между 1 септ. 1278 г. и 31 август 1279. Сам Пахимер ни дава вжзможност да определим сжс точност, кога именно в този промежутжк императорат е бил вжв Одрин. Това е било само веднжж, и то в пжрвите месеци на 1279 г. При разглеждане хронологията на втората част от Пахимеровия разказ, ние установихме, че в началото на месец март Михаил VIII, като се завржщал от Одрин, срещнал из пжтя пристигващите папски легати и заедно сжс тях влязжл в Цариград.[1] След това, зает сжс оставката на патриарха и с преговорите за уния, през остатжка на 1279 г. той не е напущал Цариград, както това става явно от втората част на Пахимеровия разказ. Понеже в дадения промежутжк не може да се говори за друго пребиване на императора вжв Одрин, освен за онова през пжрвите два месеци на 1279 г., следва *сжс сигурност да се приеме*, че *сжщото е тождествено сжс онова второ пребиване*, за което Пахимер ни говори. Сжгласието на всички хронологически данни и сжображения с това заключение показва за лишен пжт неговата основателност. Сжс това ние добиваме едно сигурно и точно указание за времето на обсадата на Тжрново от Ив. Асеня и за времето на неговото вжцаряване. Щом като императорат е напуснал Одрин в началото на март, то предаването на Тжрново и вжцаряването на Иб. Асеня III се отнася, както изтжкнахме по-горе, кратко време преди това, именно кжм февруарий 1279 г.[2] Този извод хармонира прекрасно сжс твжрдението на Пахимера, че „Иван Асен III царувал в Тжрнозо кратко време“.[3] Действително, той е царувал в такжв случай от февруарий до последните месеци на 1279 г., т. е. по-малко от една година. — Обсадата пжк на Тжрново от византийските войски се пада вжв времето преди това, т. е. през зимата 1278/79 година. Но тжй като не може да се допусне, че византийците са чакали зимата, за да предприемат действия против Ивайло и да обсадят Тжрново, тряба да се приеме, че тяхната обсада тряба да е почнала по-рано, още от есента на 1278 година.

---

[1]) Ib. I 443—444, 444, $_{2}$.

[2]) Ib. I 444, $_{6}$; 444, $_{14}$: οὐκ ἀνίει καὶ αὖθις πέμπων τε δυνάμεις ἀγωνιουμένας, καὶ τὰ πρὸς καταβολὴν Μαρίας κατασκευαζόμενος.

[3]) Ib. I 446, $_{6}$.

[4]) Ib. I 446, $_{12}$.

По-нататжк. Като се знае с положителност, че през зимата 1278/79 год. и, навярно, още от есента Тжрново е бил обсаден от византийски войски, начело сжс Ив. Асеня, следва, че през 1278 г. столицата е била вжв властта на Ивайло, и то до февруарий 1279 г., когато била предадена на византийците. Знаем от Пахимера, че цар Константин Тих е бил разбит и убит от Ивайло посред зима.1) Като имаме пред вид, че между обсадата на Тжрново от войските на Михаила VIII Палеолог, начело сжс Асеня от една страна, и убиването на цар Константина от друга, две сжбития, свжрзани причинно помежду си, не може да се смята, че са изтекли години, а само няколко месеци, защото, след като е разбрал, че не може да спечели и привлече Ивайла, Михаил VIII е трябало да побжрза сжс оборването му, преди да се е бил закрепил, и щом пжрвото сжбитие е станало през зимата 1278/79 г. второто не може, очевидно, да се отнесе в друга зима, освен през 1277/78 год. или, наверно, в края на 1277 г. Щом това е така, влизането на Ивайло в Тжрново и оженването му за царица Мария тряба да се отнесе кжм пролетта и даже кжм края на пролетта 1278 г., като се има пред вид, че вжв февруарий 1279 г. при превземането на Тжрново от византийците, Мария била още бременна от Ивайло. И от изложението на Пахимера така сжщо се добива впечатление, че е изминало доста време от смжртта на Константина Тих до влизането на Ивайло в Тжрново2).

---

[1] Вж. тук по-горе, стр 31. Pachymeres, I 455, $_{13}$: Ἐν τοσούτῳ δὲ κα πρέσβεις ἐκ Ρώμης παρὰ τοῦ πάπα ἐφίστανται ἔξω που πόλεως τῆς Ἀδριανοῦ ἐπανήκοντι βασιλεῖ.

[2] Това иде да покаже, че свжрлижкото евангелие е било писано вжв времето между септемврий 1278 г. и февруарий 1279 г.

[3] *Pachymeres*, I 448, $_3$.

Всички тези хронологически изводи и заключения идват от своя страна да потвжрдят установената по-горе хронология за третята част от разказа на Пахимера.

От гореизложеното става явно, че Пахимер ни дава твжрде точна и изрична хронология за вжпросните сжбития от бжлгарската история. Това се обяснява не само с качеството му на сжвременик, но главно с обстоятелството, дето той сам е бил близжк сжучастник в тези сжбития от бжлгарската история, именно, той е служил като пратеник и посредник между пребиваващия вжв Одрин император и патриарха по вжпроса за издигането на Мицовия син за бжлгарски цар, Ив. Асеня III3). Това обстоятелство представя още една гаранция за достоверността и сигурността на вжпросните хронологически данни на Пахимера.

И така, вжз основа на изведеното до тук установява се сжс сигурност следната хронология за вжпросните сжбития: Смжртта на цар Константина Тих се пада в края на 1277

---

1) Ib. I 433, $_{3}$; 433, $_{15}$.

2) Ib. I 434—444. Ср. тук по-горе стр. 80.

3) *Pachymerés*, I 436, $_{15}$ — 438, $_{14}$.

год.. Влизането на Ивайло в Търново и въцаряването му се отнася към края на пролетта 1278 г.. Навярно, още през есента 1278 год. византийски войски, начело със Ив. Асеня, обсадили Търново. През февруарий 1279 г. Търново е бил предаден на византийците и Ив. Асен III провъзгласен за цар. След това през лятото последвала обсадата на Търново от Ивайло. На 17 юлий и на 15 август 1279 г. Ивайло нанесъл две големи поражения на византийците. Скоро подир това през последните месеци на 1279 г. Иван Асен III забягнал в Цариград, а български цар станал Георги Тертерий I (1279 –1292).

Велика Тжрновия, Велика Сардакия и Велика Европия

От **Ю. Трифонов**

При името на старата бжлгарска столица Тжрново понякога се прибавя и епитетжт „велико“. Днес този епитет се среща вече твжрде рядко; но в началото на XIX. в. той е бил по-обикновен у нашите книжовни хора, а някои от тях са го заменявали с по-новото прилагателно „голям“. Така, в „Арітметіка или наука числителна“, от Хрѵсанта Паѵловича (от 1833 г.), са напечатани имена на спомоществователи от „*големыйа* Тернов“. На какво се джлжи този епитет? Обикновено се мисли, че той е плод от желанието, да се различи старата ни столица от източно-тракийския градец Малко Тжрново. Но това обяснение е само на глед удовлетворително, защото в източна Тракия има и Самоков, а това не е станало причина, западно-бжлгарският Самоков да се нарече „велик“. Освен това, днес, когато може да ни се случи да говорим за двата едноименни града много по-често, отколкото се е случвало на нашите деди, ние не усещаме нужда от епитета „велико“, а само за източно-тракийското Тжрново казваме „малко“. Най-после, епитетжт „велико“ не се среща през време на второто бжлгарско царство, когато Тжрново наистина е било велико не само в сравнение с градовце от типа на Малко Тжрново, но и с градове като Шумен, Ловеч, Плевен, Враца и др.. Затова един от нашите поети не без духовитост бе подиграл в една своя епиграма старата ни столица, че била наречена велика, едва когато станала малка. С епитета „велико“ Тжрново се явява едва през пжрвите векове на робството ни под турците, когато сношенията между градовете са били много по-слаби от сегашните, та и нуждата да се прави разлика между северно-бжлгарското и източно-тракийското Тжрново не е била никак голяма. Но отгде се е взело тогава името „Велико Търново“? Нашите издирвания ни доведоха до заключение, че въпросното име се дължи на името „Велика Търновия“, с което се е наричало автономното Търновско митрополитство-архиепископство в първите векове на робството ни. А че това е така, показва ни и обстоятелството, че, редом с името „Велика Търновия“, се срещат и имената „Велика Сардания“ — за Софийското митрополитство, „Велика Европия“ — за Видинското, па дори и „Велика Банска“ — за Кюстендилското (последното име срещам в поменика на Грачанишката църква; виж. Іастребов, Податци за ист. Српске цркве, стр. 69). Целта на тази ни статийка е тъкмо това, да посочим, защо към имената на епархиите Търновска, Софийска и Видинска е бил прибавен епитетът „велика“ и где е началото на последния. От нея ще се види, че в казания епитет имаме отглас на важното значение, което са играли в историята на нашия народ някои от митрополитствата ни.

Ако е имало време, когато църковно-административното деление на нашите земи да е замяствало в книжнината и в църковния ни живот политико-административното, — то е било началото на робството ни под турците, именно XV и XVI в. Старобългарските имена на областите отчасти били забравени, а отчасти не отговаряли на новото положение на работите; турските пък още не били вкоренени, па не с считали уместни в църковната книжнина като варварски. Самото административно деление на Турция още се намирало в период на формиране. Освен това, нещастията от време на падането ни под турците станали причина да се пренебрегват имената, оставени от българското царство, и да се въвеждат старохристиянски, заемани от житейната книжнина. Създал се един своеобразен легитимизъм, който изкарвал, че нещастията са ни сполетели между друго, защото сме отстъпили от традициите на вселенската църква. Не е случайно, например, гдето в сборниците от XV в. срещаме „**Поѿписанїє ст҃ѣишаго патрїарха Петра къ Дом҆никꙋ архїеп҃кпꙋ Венетїйскомꙋ противꙋпосланїю**“, в което се прокарва мисъл, че, както тялото на човека не може да има повече от 5 сетива, така и Христовата църква не може да има повече от 5-ма патриярси, защото последните са като сетива на църквата (вж. проф.

Цонев, Б. Славянски ржкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив, стр. 116—117). И бжлгарите, и сжрбите са се отказали от своите патрияршества; останала само Охридската архиепископия, която погрешно е свржзвала своя произход с Пжрва Юстинияна. Но, като са правели тази отстжпка, някои от бжлгарите иерарси са се старали да направят нещо за засилването на християните в борбата им с турците и в този си стремеж са тжрсели понякога поддржжка и у католическите народи. Така, между горещите партизани на унията сжс западната цжрква е бил и цариградският патриярх Иосиф II (1416—1439 г.), родом бжлгарин, за когото знаменитият дубровничанин, по-сетнешен кардинал Иован Стойкович, в едно свое писмо от 9. февруарий 1436 г., изпратено из Цариград до кардинала Юлияна Цезарини, казва: „Bulgarus est natione et de lingua mea", т. е. по народност е бжлгарин и говори на моя език" (славянски)[1]. Партизанин на унията е бил, както е познато, и Цамблак[2]). Поради казаната насока в духовния живот на бжлгарите в началото на XV в., в книжнината, доколкото я имало, се употребявали главно цжрковно-административни названия с архаичен характер, между които добили известност най-вече три — Велика Тжрновия, Велика Сардакия и Велика Европия.

Едвали може да има сжмнение, че едно от най-старите измежду тях е пжрвото („Велика Търновия"), макар че по паметниците е засвидетелствувано изцело едва по-сетне. Под форма „Тръновскыѥ страны" ние го срещаме вече у Константина Костенечки, който в своето Сказа́нїє ѡ҆ пи́сменех казва за себе-си, че бил странник „Тръно̆в'скыих стра́нь" (Ягичь, Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ, стр. 388), а за книжнината — че „пи́сменъ скѣти́ла оу҆га́сошє, наче́нь ѿ Мари́цє до Солоу́нꙗ и Бѣ́л'гра̑, разкѣ нѣкыих ӥ си соу́щє тръновскых стра́нь соуть ѡ҆брєта́ющє́нсє (ib. 391). Последните думи на Константина значат това, че развалената редакция на църковните книги още тогава е била вече проникнала докжм Марица. С думите „Тръновскые страны", или, както бихме рекли сега, Тжрновско, той нарича земите на бившето Тжрновско царство, и то, както изглежда, без Софийско, което е паднало под турците 11 години преди Тжрново. По-после, вместо казаните думи, е влязло в употреба, както се вижда от поподирните паметници, името „Велика Тжрновия“, под което са се разбирали земите на Тжрновското автономно митрополитство, приблизително в границите, които е имало при окончателното си подпадане под турците. Ние вече имàхме случай да разгледаме вжпроса за унищожаването на Тжрновската патрияршия и за замястването ѝ с автономно митрополитство-архиепископство (вж. статията ни в Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XXII и XXIII, нова редица кн. IV и V). Там посочихме, че след премахването на патрияршията, земите ѝ са останали почти неразделени под автономното митрополитство. Тия именно земи са били наречени „Велика Тжрновия“. Тука ще прибавим, че тжрновският митрополит се е считал както от самите българи, така и от вещите в цжрковните работи чужденци за духовен началник на цялата българска земя. Така, в една приписка върху четвероевангелие, писано в село Горна Нетрополия (Плевенско) в 1573 год., се казва: и҆ тогⷣ облⷣающꙋ бльгарскꙋю землю̂, бл҃очти́вомꙋ а҆рхїеп҃кпꙋ кѵⷬ а҆р҆сенїю, в настолни грⷣ Трьнов.[1]) Тази приписка напжлно потвжрждава думите на Герлаха, който е живял по онова време в Цариград, че тжрновският митрополит Арсений бил „архиепископ и екзарх над всичка Бжлгария“ (Период. спис., Срѣдецъ, VI, 44). В един служебник, писан в 1593 год., се дава следната формула за многолетство на тжрновския митрополит: Мнѡ́га лѣта сътвори́ гй блⷤ҇енномꙋ и҆ прѣѡ҆сщ҃енномꙋ а҆рхїеп҃кпꙋ вь бльгарскые землй влⷣцѣ и҆ г҃днꙋ на́шемꙋ, кѵⷬ Їмⷬ҇ мнѡ̂га лѣта влⷣко (Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 191). Така се е гледало на този митрополит и през XVII в., както се вижда от един рапорт на бжлгарския католишки епископ Филип Станиславов, писан в Никопол на 4. февруарий 1659 г., в който рапорт Тжрновската епархия се нарича тетрархия. Като говори за Ловеч, авторжт казва: Episcopalis est, subiecta archiepiscopo tetrarchae Ternoviensi, т. е. той е епископски град, подчинен на архиепископа на тжрновската тетрархия (Eusebius Fermendžin. Acta Bulgariae ecclesiastica, ab. a. 1565 usque ad. a. 1799. Том 18 от Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, стр. 262). Автономното Тжрновско митрополитство-архиепископство се е наричало с името „Тжрновия“, при което се е прибавял, по причина, която ще се посочи по-долу, и епитетжт „велика“. Така се е явило названието „Велика Тжрновия“. Него срещаме, например, в една приписка кжм Миней за м. февруарий, писана в 1752 г. в Плевен, в която се казва: вь врѣме прѣѡсвещ҃е́наго митропо́лита великїе трьновїе, кѷю кѷ деофі́лꙋ на много лета (Период. сп., кн. 63, св. 9—10, стр. 777). А понеже митрополията се е намирала в преписка с патриаршията, па и митрополитите, особно от половината на XVI в., обикновено са бивали гжрци, — то затова, редом с бжлгарската форма „Велика Тжрновия“, се е явила и гржцка — „Мега Терновия“, от която и името на града се явява вжв формата Мега-Тернова. Така, в надписа вжрху една икона на св. Ивана Рилски от 1820 г. се казва, че иконата била рисувана „при с҃тейшаго архиепископа на́шего г҃дина кѵр їоаникїѧ: митрополита ме́га терновскїѧ епархїы (Гжбенски, Хр. и П. История на града Габрово, стр. 17). И в една песен за Радул-бег, Мирчо-воевода и крал Шишманин, записана в Разлошко, която по сждържание се отнася кжм края на XIV в., но е претжрпяла влиянието на географическата номенклатура от XV и XVI в., се казва:

---

[1] Радонић, Јов. Западна Европа и балкански народи према турцима у првој половини XV века, у Новом Саду, 1905, стр. 65.

[2] Яцимирскій, А. И. Григорій Цамблакъ, стр. 186 и следв.

---

[1]) Цоневъ, Б. Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека в София, стр. 52—3.

Ду ме́не е кни́га допадна́ла,
Допадна́ла от *Не́га Те́рново,*
Ут унóігу Кра́льу Шишма̀нино,
И фоф кни́га си е написало:
„Фнóго здра́ве Бе́гу, Ра́дул Бе́гу,
Ето те́бе кни́га ти допра́штам,
Да си дóіедеш, Бе́гу, кум да бидеш.

(Сборн. за нар. умотв. кн. V, отдѣл. за нар. умотв., стр. 79).

Както всеки може да види, певецжт, от незнание, обжрнал „Мега Терново“ в „Нега Терново“. Важно е, обаче, че епитетжт „мега“ се отнася вече кжм името на града, а не на епархията. В един ржкописен Писмовник от началото на 19 в., адресжт на тжрновските митрополити се предава така:

Висо́ко преосвещеннѣйшемȣ словє́снейшемȣ же и҆ висо́ко достойнейшемȣ господи́нȣ господи́нȣ митрополи́тȣ светѣйшіѧ Митрополій вели́каго тє́рнова предпочтє́нномȣ и҆ерархȣ всеѧ Болгарій нáмъ же и҆ ѿцȣ и владицѣ (Сборн. за нар. умотв., наука и книжнина, кн. VI, 410), Явно е, че и съставителят на този адрес вече отнася епитета „велик“ към името на града.

Както Търновското митрополитство се е наричало „Велика Търновия“, така и Софийското е добило име „Велика Сардакия“. Това име се е разпространило, след като Софийската епархия се увеличила и почнала да играе автономна роля, т. е. наскоро след като България е паднала под турците. — Робството е заварило София в добро положение. Турските историци предават един рапорт, изпратен до султан Мурата от военачалника Лала-Шахин, в който рапорт този град се представя като голям търговски и занаятчийски център[1]). Макар да е вероятно, че въпросният рапорт е претърпял литературна преработка, неговото съдържание все трябва да отговаря поне приблизително на истината, защото около София не е било воювано дълго време преди дохождането на турците, а последните не е имало защо да го опустошават. Има основания да се приеме, че градът се е предал по капитулация. Наистина, в по-далечните места на окръга са ставали доста упорити бойове между турци и българи, каквито се споменуват, напр., в Самоковско; но те не са засягали самия град. В българската хроника, обнародвана от проф. Богдана[2]), тия бойове се отнасят към времето, което предхожда боя при Марица. Макар посочената там година (1324) да е погрешна, самото поставяне на сраженията преди Чирменската битка ще да е основателно, понеже, според хрониката, тези сражения се водили, когато синовете на Иоана Александра, Асен и Михаил, били още живи; освен това, турците са представени като незатвърдени още на полуострова: плячката и робите се откарват от тях направо в Галиполи (**и плѣнивше множество народа поведошѧ на Калиполѣ**). Че София е била превзета по капитулация, а не с кръвопролитие, показват ни както липсата на какви да е съобщения за избивания и разрушения, така и разказа на турските историци за начина, по който градѫт, уж, бил превзет от Индже Балабана. Според този разказ[1], наместникѫт на Лала-Шахина, Индже-Балабан, скроил план, да измами управителя на града — бан Янко, за да излезе вѫн от него. За тази цел той си послужил с ренегата Узундже Сондек, който се промѫкнал в града, представил се за изкусен соколар и бил приет на служба от бана. След няколко време той успял да измами новия си господар да отиде на лов вѫв горите кѫм Ихтиман и Самоков и го предал на турците. — Подробностите на разказа показват, че той е плод на турски юнашки епос. И наистина, той представя, че бан Янко отишѫл на лов само сѫс Сондека, па не си взел и храна. Освен това, ренегатѫт, макар да имал вѫзможност да убие или да предаде бана на Дели-Балабана и Ахмед Газия, още когато им сѫобщил за подмамването му, не сторил това, а го излѫгал да се преоблече и да си даде коня нему и чак след това отишѫл в някакво си турско село, каквито по онова време не е можело и да има в Ихтиманско, та повикал казаните турски офицери (вж. версията в Период. сп., кн. 63, стр. 7—8). А че турците са имали в началото на XV в. юнашки песни, свидетелствува Бертрандон-де ла Брокиер, който казва, че в Одрин при двора на Мурада II (1433 год.) музиканти пеели песни за турските победи (Пер. Сп. (Софийско), кн. III,стр. 74). За нас в случая е важно това, че турците не са имали причини да наказват софиянци и да намаляват обема на митрополитството. Когато Бертрандон минал през София, градѫт бил в добро положение. Турци имало малко, та бѫлгарите мечтаели да отхвѫрлят робството, стигало да има, кой да им даде потребната помощ (ib. 76—7). Наистина, ние нямаме напѫлно сигурни сведения за границите на Софийското митрополитство в началото на турското владичество, но все не сме лишени от вѫзможност да ги определим поне приблизително. Така, за Пиротско можем с увереност да кажем, че е влизало в тази граница, защото турците са го превзели от сѫрбите наскоро след превземането на София, и в 1412 г., когато Стефан Лазаревич воювал против султан Муса, той опустошил града Пирот като турско владение. В 1414 г. Мухамед I отстжпил на Стефана Знеполе, но задържал Пирот, а през есента на 1427 г., когато Мурад II заявил наследствени права вжрху сржбския престол, като мжж на Лазаровата джщеря Оливера, той нападнал на Сжрбия и по договора с Георгия Бранковича в 1428 год. получил и Ниш. В 1454 год. сжюзната войска от маджари и сжрби, след като разбила Фериз бея, гонила турците до Ниш и изгорила Пирот, а след това и Видин.[1]) И в XVI в. както Знеполско, така и Пиротско са били под властта на софийския митрополит, както се вижда от една приписка, писана въ области града Пирота, а въ хорѣ Знеполю, амїнь, при архїепископѣ нашемь Софи кѵр Диѡмидїе, и при дѹховника ıер҆монаха Гаврила и при протопопе Вонхне[2]). Друга една приписка (Спространовъ. Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при Рилския монастиръ, стр. 35—6) ни показва, че Диомидий е живял около 1564 г., вжв времето на султан Сулеймана, когато и Радомирско е било под Софийската митрополия. За XVII в. вече имаме многобройни и напжлно автентични сведения, запазени в тефтерите на софийския шериятски сжд, от които се вижда, че Пиротско и тогава е проджлжавало да стои под Софийската епархия. Така, в 1614 год. е регистрирано, че митрополит Иеремия бил направил заем срещу духовните си берии от казите Софийска, Берковска и Пиротска от софийския пжрвенец Синан бег зааде Хасан-челеби[3]). Вжв ферманите, давани на софийските митрополити, копия от които (фермани) се пазят в сжщите тефтери, Пиротската каза, редом с Брезнишката, Берковската, Знеполската, а по-сетне и Ихтиманската, се споменува като подведомствена на Софийското митрополитство дори до края на XVII в.; а от други източници се знае, че така е било с тази каза и до половината на XVIII в. Такива фермани имаме от 1645 год. (на митрополита Игнат Константинов), от 1670—1 (на митрополита Матея), от 1679 (на митрополита Авксентия) и др.[4]). От 1692 год. пжк има запазен цжрковен надпис в Темско (на с. от Пирот), в който се казва, че на 24. март ходил в монастира св. Георги **Ѳеѡклитъ Єофиски** (Зборник от Љ. Стоаjновић, приписка № 1964). Пиротско е било отделено от Софийското митрополитство едвам в 1761 г.¹)

---

[1]) Извѣстия на историч. дружество въ София, кн. II, стр. 92—4.

[2]) Archiv für slavische Philologie, XIII, 526—535.

---

[1] Период. спис., кн. 63, св. 1—2 стр. 7—8; Извѣстия на Истор. друж. въ София, кн. II, стр. 94—7.

---

[1]) Мијатовић. Ђ. Бранковић. II, 232—4. Hammer, III, 16.

[2]) Зборн. Љуб. Стојановић, прип. № 4272.

[3]) Извѣстия на Истор. дружество въ София. кн. I, 78.

[4]) Вж. някои от тези фермани в „Прѣгледъ. Книжовно и църковно-обществено списание. Издава Св. Синодъ на Бълг. църква, год. I, кн. VI и следв“. За някои непечатани фермани имаме сведения от покойния им преводач Ихчиев.

Има някои обстоятелства, които дават право да се допуща, че и Нишко в началото на турското владичество се е намирало под софийските митрополити. Такова е пренасянето мощите на св. Крал Милутина от гр. Трепче в София. За това пренасяне в житието на светеца е казано: **мощїи же его лежеть нинѣ оу софїи срѣдьческои, прѣнѣсенѣ бывше ѡтъ трепче митрополитѡмь силоанїемь** (Šafařík, Památky, 61). Наистина, това кратко известие не ни казва нито гдекашен митрополит е бил Силоаний, нито в кое време са били пренесени мощите и, следов., кога е живел той; но една приписка (Зборник Љуб. Стојановић, № 4442) ни сжобщава, че от митрополита Силоания било купено евангелие за монастира **Єоухїи Илїак**, чиято цжрква била посветена на Св. Георги; а този монастир не е никой друг, освен споменатия по-горе монастир Св. Георги в Темско, на сев. от Пирот, както се вижда и от приписките №№ 5735 и 5736 в сжщия сборник. Горeказаната приписка ни дава право да приемем, че Силоаний е бил софийски митрополит и че е живял около времето, когато граджт Трепче е бил превзет от турците. Покойният Ст. Новакович, който не бе обжрнал внимание на споменатите приписки, бе изказал мисжл, че Солоаний ще да е бил трепченски митрополит; а понеже Трепченска митрополия не се споменува в никой извор, той допущаше, че по времето на Георгия Бранковича ще да е била образувана особена епископия, защото в 1610 г. в един от близките монастири живял православен владика.²) В сжщност, никаква Трепченска епархия не е сжществувала, а споменуваният около 150 год. по-кжсно епископ е можел случайно да живее в някой монастир близу при града; освен това, за Силоания изрично се казва и в житието, и в приписката от монастира св. Георги, че е бил митрополит. Най-важното в случая, обаче, е това, че само софийски митрополит е можел да има интерес да пренесе мо-

---

¹) Голубинскій, Краткій очеркъ, стр. 147—8.

²) Вж. статията му „Манастир Банска, задужбина краља Милутина у српској историји“ в „Глас Српске Краљ. Академије“, кн. 32.

щите на Милутина в София. Както е известно, по онова време на мощите се е давало много голямо значение — толкова повече, защото църква, в която са лежели такива, е имала не малък приход от тях; затова пренасянето им почти никога не е ставало по волята на населението, между което са се намирали по-рано. Знае се, напр., че Георги Бранкович е похарчил около 30 хиляди жълтици, докато добие и пренесе мощите на св. Лука от Епир в Смедерево[1]. Софийският митрополит е можел да желае пренасянето на въпросните мощи, и за да даде блясък на своето седалище; а в интереса на трепченския епископ, ако да имаше такъв, би било, те да си останат на старото място. Прочутият рударски град Трепче, гдето мощите на св. Крал Милутина са били пренесени от Банския монастир, основан от същия крал (между Нови-пазар и Митровица), е бил превзет от турците наедно с Ново-бърдо в 1455 год. А понеже в същата година е върлувала чума, която е побъркала дори на военните действия (вж. разказа на еничерина Михаил Константинович от Островица в Гласник Српскаго ученог друштва, кн. 18, глава 29), и понеже самият султан Мухамед II се е намирал през същата година в Златица[2], — най-вероятно е, че митрополит Силоаний ще да е издействувал пренасянето от последния като средство срещу чумата. Турците и в по-ново време са хранели голяма почет към „Крал-баба“, за когото вярвали, че закриля града и от земетресения[3]. Главното нещо, което е карало Новаковича да допуща, че Силоаний е бил трепченски митрополит, е било това, гдето Софийското митрополитство не е можело да има власт над Трепче. Но за пренасянето на мощите е било потребно, Силоаний да има не власт над Трепче, а позволение от султана. И рилските монаси, които, може би, са подражавали на софийския митрополит, когато са поискали да пренесат мощите на св. Ивана Рилски, са се погрижили да добият султанска заповед. Важното е, кой е можел да даде позволение за пренасянето на Милутиновите мощи и кой е имал интерес да стане това, а не кой е имал духовна власт над Трепче. Въпросът става ясен, щом допуснем, че Нишката епархия, по времето, когато са били пренесени вжпросните мощи, е била под Софийското митрополитство. Понеже Прокупле е влизало в Нищката епархия, а през него е минувал пжтят за Малко Косово, — явно, че Силоаний, за да ги получи и принесе, не е ходил далече от своята епархия.

---

[1] Мијатовић, Ђ. Бранковић, II, 148.
[2] Иречекъ. Пѫтувания, стр. 300.
[3] Карапетровъ, В. П. Сбирки от статии. Срѣдецъ, 1898, стр. 329—330.

Друго обстоятелство, което дава основание да се мисли, че след падането на Сжрбия, софийският митрополит е успял да разшири епархията си кжм запад доста много, е това, че Георги Бранкович, внук на деспота Георги Бранкович и син на ослепения от турците Стефан, бил ржкоположен в пресвитерски сан в гр. Купиник (Сремско) от софийския митрополит Калевит. В 1486 год. той бил станал монах: Въ лѣто ,ѕцчд. постриже се ђоурађ и наречень бысть максимь. Подир няколко време, присилаеть писаніе митрополитоу софійскомоу калевитоу, и сь приходить вь градь коупинникь, и поставлıаеть его свещенникомь. иныхь мнозѣхь землıе срѣмскои постави свещенники и діакони и подіаконы, брать же его, іωан, деспоть срѣмоу бываеть.[1] Митрополит Калевит се споменува в един стенен надпис в цжрквата на Кремиковския монастир св. Георги.[2] Сжщият е споменат в една приписка кжм пергаментно евангелие от 1497 г. пазено в сжщия монастир (издателят на надписа погрешно е прочел буквата за хилядите[3]). Понеже Калевит е ржкополагал в Сремско, явно е, че там не е имало по онова време свой владика; а обстоятелството, че е бил повикан софийския митрополит, може да се тжлкува в такжв смисжл, че наблизу не е имало друг. Наистина, чичото на сжщия Георги Бранкович, деспот Лазар Бранкович, преди смжртта си приел великата схима и се нарекжл Иван Калевит (Зборник Љуб. Стојановић, приписка № 4602), поради което може да се предполага, че софийският митрополит Калевит е имал някакви роднински вржзки с Бранковичева род, та Лазар се е нарекжл на негово име; но, както се каза, митрополитжт ржкоположил не само него, а още много свещеници, дякони и иподякони, — нещо, което показва, че не е имало от доста време наблизу владика, когото да повикат за ржкополагане. Това трябва да се е джлжело на някаква случайност, защото Белградската епархия е имала в 1481 год. свой митрополит: тогда (разбира се лето ‚ѕ҃ц҃п҃а҃) владичествꙋющꙋ ноосвещеномꙋ митрополитꙋ белградскомꙋ кѵр Ѳилодею (Зборник Љуб. Стојановић, приписка № 351). Във всеки случай, повикването на Калевита в Купиник показва, че той е имал под себе-си поне Нишко, ако не и повече, та не е бил толкова далеч от сръбските деспоти в Сремско, и че нему се е давало значение.

---

[1] Лѣтописьць господь срьбскыихь, у Šafarik, Památky, стр. 82.

[2] Сборн. за нар. умотв., XV, 305.

[3] Ib. стр. 308.

От околиите, що сѫ прибрани днес в Бѫлгарското царство, Софийското митрополитство, покрай Софийска, Брезнишка, и Знеполска кази, които турските документи през XVII в. редовно отнасят кѫм него, в началото на робството, е включвало в себе си и Радомирската, която в 1652 г. вече се споменува като част от Кюстендилската епархия, и след подпадала е под Ипекската патриаршия (Йорд. Ивановъ, Сѣверна Македония, 191). В 1565 г. Радомирско още е сѫставяло особна епископия, подчинена на софийския митрополит, както се вижда от една приписка кѫм евангелие, писана в „место ѡбласті радомир'скиє кише села батенок'ци ꙋ монастирь ꙋспеніє прѣс҃теи бц҃и въ лѣт ѕ҃ѻ҃г҃. при ѡс҃щенаго митрополита кѵр' диѡмидіа софискаго и при кѵ҇р' єпискꙋпа радо҇кога мардаріꙗ (Спространовъ, Описъ на рѫкописитѣ въ библиотеката при Св. Синодъ на Бълг. пърква въ София, стр. 44—45). Забележително в случая е това, че Радомирската епархия е принадлежела на Софийското митрополитство 8 години след вѫзстановяването на Ипекската патриаршия от Мехмед Соколовича. А това показва, че при определяне границите на последната, не бива да се задоволяваме с фермана на патриярха Арсения от 1731 год. (Гласник, Друштва србске словесности, XI, 1859 год., стр. 182) или с фермана на цариградския патриярх Кирил от 1855 (ib. IX, 232—3), както обикновено се прави в досегашната цѫрковно-историческа книжнина. Сѫщото ни показва и ферманѫт на митрополита Матея от 1670—1 (от егира 1082), който споменува като част от Софийското митрополитство и Ихтиманско (Тефтер № 3 на Софийския шериятски сѫд, стр. 354), което гореказаните патриаршески фермани отбелезват като част от Ипекското патриаршество.

Понеже София е паднала под турците 11 години преди Тѫрново, нейната епархия е била отделена от Тѫрновското патриаршество и през време на робството никога вече не се е считала подвластна на тѫрновския митрополит-архиепископ и не е бивала епископство, а всякога е образувала отделно митрополитство. През второто десетилетие на XV в. това митрополитство вече се споменува като подвластно на Охридската архиепископия. Такова се явява то в 3-те писма, разменени около 1416 год.[1] между Цариградската патрияршия и един от архиепископите, които писма обнародва Г. Баласчев (Сбор. за нар. умотв. XVIII, 150—1; „Минало“ год. I, кн. I и II). От пѫрвото писмо се вижда, че архиепископ Матей, нѣколко време преди това, бил рѫкоположил митрополити за София и Видин, като се основавал на хрисовул от императора Юстиняна I и на потвѫрдителна грамота от тогавашния император. Патриархѫт претендирал, че никой охридски архиепископ по-рано не е рѫкополагал архиереи за София и Видин. Приемникѫт на архиепископ Матея с достоинство отбранил правата на своята диоцеза; но докога последната е можала да задѫржи оспорваните от патрияршията епархии — не се знае. От ферманите и решенията на Софийския шериятски сѫд се вижда, че в XVIII в. Софийската епархия е била вече под цариградския патриярх; кога, обаче, е минала под него, не е известно.

Зависимостта на Софийското и Видинското митрополитства по-рано от Охридската архиепископия, а по-сетне от Цариградската патрияршия ще да се е изказвала, покрай паричен внос, само в това, че митрополитите им са се утвѫрждавали от по-високата духовна власт. Старите традиции, подкрепата от страна на влиятелните местни турци, далечината и трудността на сношенията и други условия са давали вѫзможност и на тия митрополити, както и на тѫрновския, да си нареждат с помощта на местното духовенство цѫрковните работи, без да се допитват до патриаршията. Автономността личи, например, от сѫществуването на длѫжността велик ламбадарий при софийската митрополитска цѫрква и от случая с канонизирането на св Николая Софийски, извѫршено наскоро след мѫчението му (1555 г.) само от местното духовенство при случайното участие на някои иерусалимски и синайски монаси. Сѫбраният за тази цел местен сѫбор станал по съмотрéнїю ӣже тóгда ї҆акóвоу прѣѡ҆с҃щéнномоу Архїерейскы прѣстóль крь́мещоу въ грáдѣ тóмь (вж. житието на св. Николая, по изданието на Сирку, стр. 139—140). От турските документи се вижда, че през XVII в. в цѫрковно-административните вѫпроси се е намясвала и местната турска власт. За вѫпроса, който ни занимава тука, именно за названията на разглежданите митрополитства, е важно това, че Охридската архиепископия, за да защити правата и обширността на своите граници, е прибягвала кѫм XI новела (фалшифицирана в някои части) на Юстинияна Велики, издадена на името на папа Вигилия. Даденият от самите сѫбития тласѫк, да се свржзва църковно-административното деление с дѫлбоката старина, е получил чрез това нова сила и е повел кѫм разпространение на старата географическа номенклатура. Широкият простор на Софийското митрополитство, благосѫстоянието на жителите, което е улеснявало изплащането на паричната вноска, давана при дохаждането на всеки нов митрополит, чистотата на нравите, за която свидетелствуват пѫтувачите, наприм., Курипешич в 1530 г.[1]), многобройността на монастирите в Софийско и др. условия са подигали духа на софийските митрополити в пѫрвите векове на робството и са ги подтиквали кѫм вѫзвеличаване на своето седалище. Това особено може да се каже за края на XV и пѫрвата половина на XVI в., когато в Софийско са се трупали плячки и роби от Унгария, та се е чувствувала голяма охолност. Право бележи г. Иширков, че „най-славно врѣме за София билъ 16. вѣкъ, когато турскитѣ войски настѫпвали побѣдоносно въ Унгария и ограбвали богатитѣ ѝ градове“ [2]). Стремежѫт да се свржзват митрополитствата сѫс старохристиянски спомени е станал причина да се вѫзстанови старото име на София—Сердика, от което е произлязло и средневековното Срѣдьць, и то вѫв формата Сардакия, а митрополитството да се нарече Велика Сардакия. Най-ранно свидетелство за употребата на последното название намираме в една приписка кѫм евангелие, писано в Драгалевския монастир св. Богородица в

---

[1] Вж. бележката кѫм статията ни „Унищожаването на Търновската патрияршия и замѣстването ѝ съ автономно митрополитство-епископство“ в Сборникъ за нар. умотв., кн. XXII (нова редица, кн. IV). стр. 4—5.

---

[1]) Период. спис. (Софийско), кн. IV, 89—90.

[2]) Градъ София прѣзъ XVII вѣкъ, отъ проф. д-ръ А. Иширковъ, прѣдговоръ, стр. 1.

1469 г.. В тази приписка се казва: **Тогда дрьжещꙋ прѣстоль светителства великые Сардакие митрополитꙋ кѵрь Сильвестрꙋ** (Сборник Љуб. Стојановић, прип. № 334). Граматик Матей в житието на св. Никола Софийски, писано наскоро след мжчението на светеца (1555 г.), нарича София ту **Срѣдьць** и **Срѣдьчьскїи градь**, ту **Сардакїа** и **Сардакїиски градь**. В една приписка от 1578 г. се казва, че евангелието било писано **къ ѡ҃бласти́ са́р'дакїйскые въ се́ло̀ про́леша**[1]). Сжщото название е засвидетелствувано и в едно посвещение, писано по гржцки, но с бжлгарски букви вжрху служебник в 1587 год., в което се казва: **ѡ҃и а҃гиѡ҃тати҃. ми́трополѣкѡ҃ Софі҃а и҃пер'димꙋ. кіе е҃ѯар'хꙋ пасі҃' Сар'дыкі҃'**[2]). По-сетнешни случаи от употреба на разглежданото име вж. в книгата на Иширкова „Градъ София прѣзъ XVII вѣкъ“, стр. 11—12. Едвали може да има сжмнение, че за разпространението на името Сардакия — за града, и Велика Сардакия — за митрополитството, ще да е влиял споменжт за сардакийския сжбор. За отците на този сжбор граматик Матей казва, че благословили града, поради което **ѿто́ли да́же и҆ до дн҃ь неѿскоу́девает бл҃гть бж҃їа ѿ него** (по изданието на Сырку, стр. 38). Формата Сардакия, вм. Сердика, ще да се е явила и под влияние на името Сарди. Смясването на Сердика с лидийския град Сарди е повело и кжм това, че в София се е разпространило почитанието на св. Терапонтия, чийто живот е свжрзан с лидийската столица[3]). Вече граматик Матей нарича св. Терапонтия **„жи́тель мѣста того, и҆ прѣзвитерь ст҃ые бж҃їеи цр҃квы са́рдикїнсцѣи“**. Но, откогато седалището на Румелийското бейлер-бейство е било настанено в София, названието Велика Сардакия за областта на Софийското митрополитство е можело да се употребява само от книжовници, а не да мине и в живота. Името на цжрквата св. София полека-лека е преобладало и е изместило дори старобжлгарското име Срѣдьць, което граматик Матей се старае да произведе от думата **„среда“** и да посочи като много сполучливо: **и҆ добре оу҆же сре́д'ць ѿ прѣмоудрыхъ**

---

[1] Спространовъ. Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката на св. Синодъ, стр. 46.

[2] Йорд. Ивановъ, Български старини отъ Македония. стр. 191.

[3] Иречекъ, Християнскиятъ елементъ въ топографическата номенклатура на Балканскитѣ земи. Период. списание, кн. 55—56, стр. 233—7. Сжщо: Сырку, Очерки из исторіи. . . ., стр. CCLXXIII.

именока се. за ѐже нижѐ кь вьстóкоу нижѐ къ западоу пáки лéжить. нъ посрѣ̑ некáко ѿбойхь (Житието на св. Никола, по изданието на Сырку стр. 37).

Редом с Тжрновското и Софийското митрополитства, в началото на турското владичество е играло роля и *Видинското.* Неговото издигане дори е предхождало падането ни под турците. Както е известно, след като Видинската област е сжставила особно царство под властта на Срацимира, тя е била отделена и цжрковно от Тжрновската патриаршия и е била подчинена на Цариградската, като автономно митрополитство. На чело на последното около времето на падението му под турците е стоел достойният Иоасаф. Самият град Видин тогава е бил, в сравнение с другите градове, голям и многолюден. Още в 1348 год. един роднина на тогавашния митрополит Данаил е направил такава бележка вжрху едно четвероевангелие: **писа сѧ оубо сиѐ ст҃ое дѣло кь велицѣмъ и много чл҃чьнѣмъ градѣ бдыни.**[1] Няколко време след това, когато Видин е бил завладян от маджарите (1365—1369 г.), генералжт на францисканския орден в едно писмо кжм монасите от сжщия орден, с което ги поканва, да се заловят усжрдно за покатоличването на българите в Срацимировото царство, нарича този град „славен и велик“ (civitas famose et magna.)[2]

Падането на Видинско под турците не е докарало важна промяна в положението на митрополитството, само че, вместо да зависи от Цариградската патриаршия, то, както се спомена по-горе, се е намирало в началото на XV в., наедно сжс Софийското, под Охридската архиепископия. Границите му, доколкото може да се сжди от запазените сведения, ще да са претжрпели не твжрде големи промени, може би откжм Берковско, и са оставали горе-долу такива, каквито са били границите на Срацимировото царство при падането му под турците.

Приблизително определение на тия граници даде покойният К. Иречек в статията си „Българский царь Срацимиръ Видинский“[3], като си послужи, от една страна, с границите на по-подирния Видински санджак, както го е описал турският географ Хаджи Калфа (умр. в 1658 г.), а от друга — сѫс сведенията, които могат да се извлекат от животописа на срѫбския деспот Стефан Лазаревич, написан в 1431 год, от Константина Костенечки, както и от един хрисовул, издаден от сѫщия деспот Стефан в 1391 год. на влашките монастири Водица и Тисмена (на с. от Турно-Северин, в подножието на Карпатите). От казаните извори по-голяма цѣна имат, разбира се, ония от 14. и 15. в. По мнението на Иречека, вѫв Видинското царство са влизали околиите Видинска, Кулска, Белоградчишка, цялата област на Тимок и Неготинска Крайна до Дунавските проходи при Оршова. И наистина, според Хаджи Калфа, вѫв Видинския санджак са влизали градовете Видин, Фетислям (Кладово), Есферлик (развалини Свѫрлиг при Княжевац), Есферлик-баняси (Свѫрлишка Баня) и Гегердзинлик (при Дунавските железни врата). Константин Костенечки пѫк сѫобщава, че в негово време градовете Свѫрлиг и Соколница (при Свѫрлишка Баня) били бѫлгарски, а Болван (при Алексинац) и Липовец (в Озрен-планина) били срѫбски. Колкото за хрисовула на Стефана Лазаревича, в него се изброяват села, подарени от Сефанова баща, княза Лазаря, на казаните монастири, които села лежат все покрай реката Пек, в Пожаревачкия окрѫг (при Майданпек), каквито са: Крушевица, Барич, Бикин и др. — Западната граница, откѫм Алексинац, Иречек постави в прохода, който води от последния град за кѫм Свѫрлишка Баня и Княжевац (ib. стр. 32). Относно тази граница днес притежаваме още две свидетелства, които не бяха известни по времето, когато той писа статията си. Пѫрвото се сѫдѫржа в похвалата кѫм Иоана Александра, която се намира в края на Песниveца (Псалтир с тѫлкования), писан в 1337 година. В тая похвала, като се посочват местата, които царят отнел от гѫрците, прибавят се и тия негови владения: **таже коупно Бъдинь и въсє подоунавиє, дажє и до моравѫ** (Пер. Спис. кн. XXI—XXII, стр. 275). Второ свидетелство ни дава един надгробен камѫк, намерен в село Яковлье (Моравска окол., Крушевачки окрѫг, на юг от Гредетин), който гласи: **мѣсєца рȣна .ві. дьнь почи рабь божи Гєωрги, а зовомь Коста, Вонхьнинь синь, ȣтѣховь брать, вь дни цара ȣроша, а в дрьжавѣ**

---

[1] Сборн. за нар. умотв, науки и книжнина, VIII, стр 167.
[2] Дриновъ. Исторически прегледъ на българската църква, стр. 103.
[3] Период. спис. (Софийско) кн. I, 30—55.

Срацимировѣ (Зборник Љуб. Стојановића, приписка № 137.) Срацимировата държава, за която се споменува, не може да бъде друга, освен Видинската. Да се мисли, че в случая става дума за владение на Страцимира Балшича, е невъзможно, 1) защото Срацимир и Страцимир са две различни имена, макар от същия произход, и 2) защото Балшовци (Страцимир, Георги и Балша) са владели около Шкодренското езеро и р. Бояна; техни са били градовете Бар, Будва, а може би и Скадър (Иречек, Историја Срба, 405-6). А че в Срацимировата държава са се поставяли надгробни надписи с означение, че са правени в негово време, показва ни и надписът от околността на Зайчар, обнародван пак от Љ. Стояновича (Зборник, прип. № 194): **Вь имє отца и сина и свєтаго доуха, а в дни цара Срацимира, прєстави сє рабь божи Иѡвань, а зовомь Хрькимирь июла .к҃.ѕ҃. дьнь.**[1]) — Гореприведеният надпис в с. Яковлье допълня и разяснява думите на похвалата в Песниveца, по които Александровата държава се простирала „даже и до моравж“. Без него въпросните думи биха могли да предизвикат недоумение, понеже е известно, че Браничево, което е лежало близо до устието на Млава и, следов., на изток от Морава, до 1379 г. е било под властта на Радича Бранковича, от когото го е отнел в тази година княз Лазар, та е разпространил държавата си до Дунава. Неясно би останало това, как е било възможно, щом селата покрай Майдан-пек са били в държавата на Лазаря и на сина му Стефана, българската граница да отива „даже до моравж“. Въпросният надпис ни посочва, че в случая трябва да се има пред вид не устието на Морава, а онази ѝ част, която е към Алексинац и Делиград. Докъде точно се е простирала границата по тия места — не се знае; но явно е, че тя е вървела по-към запад, отколкото бе я определил Иречек. От думите на Константина Костенски пък се вижда, че по-после, откак вече е бил поставен надписът, границата е била отместена по-към изток; но кога — не се знае.

От гореказаното се вижда, че земите на Видинското митрополитство са лежели наполовина и дори повече в днешна

---

[1]) Според лице, което е видяло този надпис, последните му думи не са прочетени от издателя добре, но името на цар Срацимира не подлежи на съмнение.

Сѫрбия. Не се знае навярно, дали те са включвали и Чипровец, макар Иречек да допуща това, без да привежда какви да е доказателства. Вероятно, той е имал пред вид обстоятелството, че Берковско наедно с Чипровец лежи на сев. от Стара-планина, която сѫставя естествена граница между Срацимировото царство и Софийската област. Едничкото свидетелство, което днес би могло да се приведе в полза на Иречековото мнение, сѫставят следните думи вѫв фермана, даден на видинския митрополит Мелетий в 1753 год., според който Берковската, Кутловишката и Врачанската епархии, при завладяването им от турците, били под Видин: „Епархиитѣ Берковска, Врачанска и Кутловишка се слѣдваше, въ интереса на общия държавно-общественъ строй, да се унищожатъ и закриятъ, а епархиитѣ имъ да се присъединятъ подъ духовно-религиозната юрисдикция на Видинската митрополия, както това е било и по преди, въ по далечно време, въ момента, когато тази страна е била завоевана отъ исляма“ (Извѣстия на Истор. друж. въ София, кн. I, стр. 118). Да бяхме уверени, че казаните думи наистина предават исторически факт, ние щяхме да отнесем кѫм Видинското царство и Врачанско; но не е невѫзможно, те да бѫдат плод от желанието на по-сетнешните турски управници да изкарват своите мероприятия все като продѫлжение на онова, което е било узаконено още при завладяването на страната. И самото четене на собствените имена в обнародваните досега в превод фермани се нуждае от проверка. От друга страна, не може да има никакво сѫмнение, че през пѫрвите векове на турското владичество Берковишката каза е спадала кѫм Софийския санджак, а не кѫм Видинския. И хаджи Калфа не туря Берковица между градовете на последния. Според него, Джибра паланка, Рахово и Враца спадали кѫм Никополския санджак. Сѫщо и в турските документи, които се пазят в Софийската Народна библиотека, Берковица през XVII в. се споменува, както се каза по-горе, като казà от Софийския санджак. И един надпис от 1677 г., който се намира вѫрху камѫк, зазидан в Чипровската цѫрква, сѫщо доказва, че в XVII в. Чипровци се е намирал под Софийската митрополия. Той гласи тека: Въ лето зрпє Неделко Павловъ синъ. Петръ Михаиловъ, митрополитъ Софиiйски владика Данаилъ 1677 (Сборн. за нар. умотв., XI, 140). На името на споменатия тука владика Даниил се пази и ферман в тефтер № 3 (стр. 505) от архивата на Софийския шериятски сѫд (сѫобщение от покойния Д. А. Ихчиев). — Поради това ще трябва да приемем, че, дори ако Берковско, наедно с Чипровец, да е било под Срацимира — за което, както се каза, няма доказателства — то ще да е било отнето от него още след падането на София (1382 г.), когато видинският цар е бил принуден да приеме и сюзеренството на султана. Както е известно, турците са гледали да турят рѫка на ония места, гдето са се обработвали руди. Така, те са нанесли тежѫк удар на Георгя Бранковича, като за прѫв пѫт са отнели от него (в 1441 г.) прочутия град Новобѫрдо с богатите му рудници. Можем да предполагаме, че, за да си обезпечи прохода през Стара-планина, султ. Мурад е побѫрзал да превземе Берковишко, без да гледа, кому принадлежи, и че наедно с това е отнел и Чипровец наедно с рудниците му.

От описанието на пѫтешествието, което антиохийският патриярх Макарий извѫршил в 1658 г. по Влашко, се вижда, че в тази година Видинският санджак се е простирал и зад Дунава.[1] Дали и вѫв времето на Срацимира Видинското царство, а следов. и митрополитството, са имали под своя власт и някои покрайнини в днешна Мала Влахия, не се знае. Загадѫчната покана на влашкия воевода Радул кѫм царя Александра, да заповяда на вамеша (митничара) си в Рукер, да не взима незаконна вама (мито),[2] си остава недобре обяснена, вѫпреки бележките на Иречека и Богдана.[3]

Как е станало, наскоро след падането на Видин под турците (1396 г.), митрополитството му да се подчини, наедно сѫс Софийското, под Охридската архиепископия, — не е известно. Едвали, обаче, можем да се сѫмняваме, че зависимостта на неговите кириярси, както и оная на тѫрновските и софийските, е била повече номинална. В началото на робството, и финансовѫт товар на митрополитството, причиняван от вносовете, които са се давали на хазната при рѫкополагането на митрополитите, не ще да е бил много тежжк. Той ще да е станал такжв отпосле, когато и вносжт на патрияршията е бил увеличен. И старите книжовни традиции не ще да са били забравени. По тази причина, след окопитването от тежките удари на заробването, ще да се е явила и известна книжовна дейност, която се е сжстояла повече в преписване на стари книги. Така, от 1428 г. има приписка вжрху книга, писана вжв Видин (Зборник Љ. Стојановић, I, № 249). Захванатата вжв времето на митроп. Иоасафа прослава на митрополитството чрез пренасянето на мощи в неговото седалище не ще да се е ограничила само с това. Подобно на Софийското митрополитство, и тука ще да са били направени опити да се свжрже цжрквата с традициите на старохристиянските времена. Твжрде е вероятно, че за автономността на митрополитството, която датирала от време на Видинското царство, ще да е била потжрсена и по-стара основа. В сжгласие с това, е било потжрсено и ново название за митрополитството. За жалост, по липса на паметници, ние сме принудени да говорим за него само по свидетелства, писани вжн от Видинско. Името, което книжовниците, любители на християнската старина, са дали на Видинското митрополитство, се явява много изкуствено. И наистина, докато за наименуване на Тжрновското митрополитство са си послужили с общеупотребяваното име на града, като са образували от Тжрново — „Велика Тжрновия,“ а за Софийското са прибягнали кжм старото име на града Сердика, преправено в Сардика, та са образували „Велика Сардакия,“ — за Видинското митрополитство са сжставили странното име „*Велика Европия.*“ Кога най-напред се е явило това име — не може да се каже; но в половината на XV в. то вече е било познато на Владислава Граматика, който в разказа си за пренасянето мощите на св. Ивана Рилски, писан наскоро след самото пренасяне (1469 г.), говори за „Европийски предели.“ Той разказва, че, когато монасите, които носели мощите, стигнали в София, писали до братята на Рилския монастир писмо, в което им сжобщавали: **И да оувѣсте, ако изыдохомь ѿ прѣдѣль Европїйскыих о въсемь добрѣ, божїею оубо възмагаемыи благод(ѣ)тїю и молитвами вы, съприносеще съ собою и въсечъстноую прѣподобнаго ракоу, и есмы н(ы)нѣ въ Срѣдьчь-**

---

[1] Путешествіе Антіохійскаго патріарха Макарія въ Россію въ половинѣ XVII в., кн. XIII, гл. IV, 74-5.

[2] Милетичъ Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ. Сборн. за нар. умотв., кн. XIII, стр. 47, № 2.

[3] Archiv fur slavische Philologie, XIX, 609.

скѡмь градоу . . .1) В житието пжк на св. Николая Софийски вече е употребено цялото название „Велика Европия.“ В него, като се говори за града София, казва се: Ѥ̂же прилéжещи не вьдáлие ꙗ̂коже рéщи сьоўзычьствѹе вéлицей ѥ̂вропїи (Изданието на Сырку, стр. 38). В сжщото се разказва още, че св. Никола, след като напуснал София, минал в Европия, а оттам — вжв Влашко: и҆ срѣ̑чьскых прѣдѣль прѣшь̑ и҆ тáко оу҆срьдне кь ѥ̂врóпїи оу҆клáнꙗѥ́тсе и҆ вéличьство стрáни тоѥ́ прѣтекь трѹдолю́бне и҆ дáже до сáмїе рéки вéликаго и҆скра (погрешка, вм. и҆стра) достúзает и҆ къ корабль късѣ́дь и҆ вúстриноу прѣплоувь ѿбóнь пóль ѿврѣтает се (ib. 51). От тия думи се вижда, че Европия е лежела отсам Дунава. Как е станало, щото Видинско и близките кжм изток места да се нарекат Европия, — не е напжлно ясно. Забележително е, при това, че докато граматик Матей помества София в Македония (сьї бо срѣд'ць ꙗ̂кож рéхѡм, ѥ̂дúнь ѿ словоуемых и҆же вь мáкедонїи вéликых грáдовь сыи҆ (ib. стр. 36),— патрияpх Евтимий в житието на св. Ивана Рилски, в което никога не употребява името Сардакия, а само Срѣдець, казва за последния град, че лежел в „Европийските предели“: Ѥстъ же сь Срѣдець въ прѣдѣлѣхь Ѥвропїйскых, единь сжщь ѡт славныих и нарѡчитых градѡвь2). Това дава право да се мисли, че главна роля при свржзването на името Европия с Видинската епархия ще да е играло името Мизия и че найнапред книжовниците, любители на старата номенклатура, ще да са наричали северо-западна Бжлгария ту Европейска Мизия, ту Мизийска Европия, а по-сетне — и само Европия. Основа за такова предположение намираме в краткото житие на св. Климента от Хоматияна, издадено в старобжлгарски превод най-напред от г. Баласчева3), а по-после и от Йорд. Иванов4). В него се казва: Сь велúкїи ѿць нáшь, и бльгáрскїи свѣтúлникъ. рóда бѣ ѿ Ѥврóпїи мисїйскыхъ и҆же и҆ бльгáрїи многo разоу́мнїи. Ѹвѣдѣ чл҃вкь (по изданието на Баласчева: ихже и бльгарї многоразоумни оувѣде чл҃вкъ) прьвѣе же ѿ Прѹси ѻлимьбїйскыє. къ сѣверномѹ ѻкеáнѹ, и҆ къ мрьтвомоу морѹ. ѿ алеѯан-

---

1) Kałužniacki, E. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, erste Beilage, 423.

2) Kałužniacki, Werke. . . , стр. 7.

3) Климентъ, епископъ словѣнски и службата му по старъ словѣнски прѣводъ. София, 1898.

4) Български старини из Македония. София, 1908.

дровіє жє роукы, й повєлєніа ѿганıашє. малом жє лѣтомъ прѣшѣшимъ. Съ оусиліємъ тєжкимь Доунавь прѣидошє. й йскрьнıаа вьсѧ наслѣдовашє (по изданието на Й. Ивановъ, Български старини, 60—1). Както се вижда от приведения цитат, Хоматиян нарича бѫлгарите европейски мизийци и изказва мисѫл, че те са от азиятска Мизия, но били изгонени от Александра Велики, а по сетне минали Дунава с голяма сила. За да искаже понятието „европейски мизийци“ (ἐν τῶν Ἐυρωπαίων Μυσῶν), преводачѫт е употребил израза „ѿ Єврóпіи мисіискыхъ“ т. е. от мизийските (жители) на Европия. За книжовниците е било достатѫчно, че Мисийска Европия е поместена от Хоматияна при Дунава, за да свѫржат това име с Видинската епархия. Забележително е, че и граматик Матей, като тѫлкува името Срѣдьць, служи си с думи, подобни на тияупотребени от Хоматияна, като казва: ѿ прѣмоудрыхъ имєнова сє (стр. 37), както преводачѫт на св. Климентовото житие е казал: йхжє и блъгарі многоразоумни оувѣдє чл҃вкъ. Много е вероятно, прибягването кѫм старата византийско-римска номенклатура да се длѫжи главно на книжовници от Охридската архиепископия, които, осланяйки се на хрисовул (подправената XI новела) от Юстинияново време, са имали интерес да се ровят в старата книжнина.

Но отгде се е взел епитетѫт „велика“ при имената на разглежданите митрополитства? — Едвали може да има сѫмнение, че този епитет е зает главно от названията на катедралните цѫркви в тях. Най-напред той се е давал на патрияршеските цѫркви, а по-сетне — и на самите патриаршии. Известно е, че Цариградската патрияршия обикновено се нарича „велика цѫрква“. Така се е казвала и Тѫрновската. Напр., в проложното житие на св. Михаила от Потука се разказва, че след превзимането на това селище от Калояна, мощите били пренесени в Тѫрново и турени вѫв великата цѫрква на патрияршията: приємшє жє царь калоїwанъ и патріархь възнєсошѧ свѧтаго въ богоспасныи цариград трьновь и положихѧ єго въ вєлицѣи патріархіи црьквє свѧтаго възнєсєніа[1]). И в хрисовула на Иоана Александра от 1. декемвр. 1348 г., даден на Ореховския монастир, Тѫрновската патрияршия е наречена „велика цжрква": да ймъ нє пакостимъ великаа ц҃рква 1) „Велики църкви" са се наричали и Охридската архиепископия, и Ипекската патрияршия. Така, патриярх Никодим пише в 1446 г.: приложївъ сїю книгꙋ великїє церкви архїепископїй и патрїаршїи равною са охридскою нїустїнїанскою (Зборник Љ. Стојановића, № 282). Сжщият пише в 1452 г.: приложих сию книгꙋ вѣликои црькви патрїархиє (ib. № 297). И дяк Димитжр в 1466 г. казва, че написал номоканон „Великой црькви Ѡхридскои" (Starine, XII, 255).

---

[1]) Гильфердингъ. Собраніе сочиненіи, I, 50.

От патриаршеските цжркви епитетжт „велика" е бил пренесен и вжрху катедралните цжркви (мати црък҃вь) на поважните митрополитства, каквито сж били прототронните, а особно автономните. Така, в една приписка кжм ржкописен апостол от 1434 год. Скопската митрополия е наречена „велика": Прѣписа сїю книгꙋ грѣшни Ѩкседиє параєксаркь великыє митрополыє скопскыє (Зборник Љ. Стојановића, № 261). И цжрквата лавра на Грачанишката митрополия е наречена в една приписка „велика": светыє и великїє црькви лаврїи градьчанскои митрополїи (Јастребов. Податци, стр. 70). А ако имената на тези цжркви са се употребявали с епитета „велика", още повече са имали право да сторят това Видинската и Софийската митрополитски цжркви — пжрвата, защото още от времето на Срацимира е била автономна, а втората — защото самата големина на цжрквата св. София ѝ е давала, тжй да се каже, материялна основа за това. И наистина, митрополит Иоасаф, в похвалното слово за св. Филотея, писано наскоро след пренасянето мощите на светицата от Тжрново вжв Видин (1395 г.), казва: и дошъдшє великыє цр(ъ)квє нашєє митрополїи, владичицє нашє богородицє въсечъстныи храмь 2). В една приписка пжк вжрху евангелие, писано в Кратово в 1562 г. се казва, че писането било извжршено по поржка на „господина Маѳеа̂ лам'барїа великаго, с҃тїє и великыє ц҃ркви Сѡфїи Сар'дакѵстей 3). По примера на бжлгарските и сржбските митрополитски цжркви, и ромжнските са употребявали епитета „велика". Така, в един хрисовул, даден на влашкия митрополит Ефрем в 1560 г. се казва: хрисовꙋлъ господства ми светѣи и божественѣи митро-

---

1) Ильинскій, Г. И. Грамоты болгарскихъ царей, стр. 25

2) Kałužniacki. Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven, стр. 112.

3) Спространовъ. Описъ на ржк. в библ. на св. Синодъ, стр. 55.

полїи, еже есть велика цръкка господства ми отъ Тръговища (Ю. Венелинъ. Дако-славянскія грамоты, стр. 175). От имената на митрополитските цжркви епитетжт „велика“ е бил пренесен и при имената на самите митрополитства, които, както се каза, са почнали да се наричат от книжовниците „Велика Тжрновия“, „Велика Сардакия“ и „Велика Европия“.

Но защо и трите разглеждани имена окончават все на *-ия*? — Едвали може да има сжмнение, че това окончание им е дадено по подражание на подобни гржцки имена — обстоятелство, което още повече доказва книжовния им произход. Особно трябва да е влияло в случая името „Велика Романия“. Както е известно, нашето прибалканско население нарича Пловдивското и Старозагорското полета с името Романя, а момичетата, които отиват там на жжтва — „романки“. Така, в песента № 58 от Єборника на Бончева се казва: „Загоре, пуста Руманя“ (Сравни и Период. спис., Браилско, кн. V—VI, стр. 34 и 83). Името „Романия“ се среща вече в XIII в., напр., в Асенйова надпис за Клокотнишката битка от 1230 г. (излѣзоχ на бра́нь въ Рωманиѭ). Сжщото е употребено и в споменатата по-горе похвала кжм Иоана Александра, поместена в „Пѣснивеца“ (и въсе поморие съ романиѭ). То се употребява и от чуждите писатели и пжтешественици от кржстоносните походи насам1). Но за вжпроса, който разглеждаме, е важно онова, че сжщото име се употребява и с епитета „велика.“ Ние го срещаме вече в XIII в. в хрисовула на сржбския крал Милутин, с който се подарява на Хилендарския монастир селото Улияре (около 1318 г.). В разказа за турските нападения в Тракия, поместен в този хрисовул, името „Велика Романия“ се среща няколко пжти: И въздвигоше се ѡтъ землѥ множьство иχь много и въселише се въ великоу Романїоу . . . и оукорѣнише се въ всакои свободѣ вь великои Романїи до .к. лѣть. . . Не такмо въ нашеи дрьжавѣ соущїиχь нь и въ самои тои великои Романїи, идеже распространили се бѣхоу . . И градове иχь въ коньць разорише се, ꙗко никомоу же ни ѥдиномоу ѡтъ таковаго безбожнаго ѥзыка гдѣ въ памети обрѣсти се на свеи великои Романїи по сїю страноу византыискаго мора, кромѣ иже въ робство соущїиχь срьбскымь властеломь2).

---

1) Вж. Сырку. Очерки. . ., стр. LXXXIV.

2) Споменик Српске Краљ. Академије, III, 52.

Макар че приведената изписка е направена с много съкращения, и от нея може да се види, че името „Велика Романия“ в Милутинова хрисовул е дадено на Византийската империя. Не е ясно, как епитетът „велика“, под влияние на употребата му при имената на църквите, е бил пренесен от името на империята и към имената на български области. Много е вероятно, че като посредник е послужила някоя от областите на Тракия, може би, Одринската, и то когато е била отделена в полусамостоятелна и е била дадена от Иоана Кантакузина на негова син Матей Кантакузин (вж. Иречек, Историја Срба, 386). Да се мисли за влияние от страна на името Μεγάλη Βλαχία (сев. Тесалия), което срещаме у Акрополита[1], не е възможно поради далечината на Тесалия от Търновско. Както и да е, но под влияние на името Велика Романия са се явили и имената „Велика Търновия“, „Велика Сардакия“ и „Велика Европия“, при което е влияла главно употребата на епитета „велика“ при имената на църквите в автономните митрополитства.

От трите казани названия е останало само първото — „Велика Търновия“, защото е намирало подкрепа в общеупотребителното име на старата столица; а другите, неподкрепени от имената на съответните градове, са изчезнали дори и от книжнината. От названието „Велика Търновия“, както се каза, се е явило и името „Велико Търново“, а, за разлика от него, източно-тракийският градец е бил наречен „Малко Търново“.

А че книжовниците са били склонни да създават нови имена под влияние на старата книжнина, главно житейна, показва ни друго едно име за старата ни столица, което се е опитвало да си пробие път в бележките на нашите прости, но ламтещи за книжна ученост монаси — името *Трапезон*. Него срещаме най-напред в една дълга приписка, писана в Зографския монастир в 1644 год. от поп Манасия (с тайнопис **ѯ҃дєдѡки**), „**недостóйни ѿ гра҃ Тр҄новъ, гл҃емѝ Трапезóнь ѿ село Ѕѵюєлил**“ (Дрѣново).[2] С него са си послужили, в първата третина на XIX в., и светогорските иеромонаси Никифор и Иеротей в заглавието на „Слꙋжба но́вомꙋ ст҃омꙋ великом҃ченикꙋ Іѡаннꙋ трапезо́нскомꙋ“,) макар сѫщите да казват по-долу, че са написали службата. „В҆ че́ст҆ ст҃опомѧнꙋтагѡ великом҃ченика Іѡа́нна терновскаго“. (Цоневъ. Описъ на рѫкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Нар. биб-ка въ София, стр. 379). Не е мѫчно да се досетим, че това ново име е било дадено на старата ни столица поради звуковата близост между имената Трапезица и Трапезон. Важното в случая, обаче, е това, че книжовниците от XVII в. насам са намерили за потребно да изменяватъ името на такѫв общепознат град, какѫвто е Тѫрново, само защото са намерили сходство между Трапезица и и гр. Трапезунт, чието име те ще да са срещали в някои жития, напр. в „Слово ст҃аго є҆ѵстратіа ка́ко бк̑ къ бѣдѣ своє̈ (вж. Яцимирскій. Изъ исторіи славянской письменности въ Молдавіи и Влахіи XVI—XVII вв., стр. 95—6). Ако те са могли да сторят това, толкова повече са могли техните предшественици от XV—XVI в. да образуват названията, които разгледахме по-горе.

---

[1] Изданието на Heisenberg-a, стр. 42—3.

[2] Йорд. Ивановъ. Български старини отъ Македония, стр. 196. Сжщо: Сырку. Къ вопросу объ исправленніи книгъ въ Болгаріи, въ Ж. Мин. Нар. Пр. 1886 г., май. стр. 333—4.

Охридският патриарх Атанасий и скитанията му в чужбина (1597—1615)

От Проф. **Н. И. Милев**

В края на шестнадесетия век народите на балканския полуостров били обхванати от силно брожение. Турското управление, просто в своята система и справедливо в своята практика до към седемдесетте години на това столетие, бе започнало вече бързо да се разваля. Държавните служители се подкупвали, войската била разюздана, хазната празна, данъците увеличени и умножени, и на местото на предишните ред, справедливост и благосъстояние, за раята настъпило тежко време на неправди, злоупотреби, насилия, скъпотия, почти глад. „Ѡле, ѡле! бѣда въ то врѣме роду христїанскому, ꙗко критї (кръстове) се въ землю жевемъ въ тые дьны,“ се провиква един съвременник (1593)[1]) и тоя писък изразява всичките страдания на едно население, което болезнено изпитвало своето безправно и безпомощно положение.

За да се избавят от това зло, българи, сърби, гърци, албанци, пък и васалните на Турция Влашко, Молдова и Трансилвания (Седмиградско) са очаквали помощ от свободния християнски свет. И не само са я очаквали, но чрез разни пътища са се опитвали да предизвикат съчувствието на християнските владетели към своята нерадостна съдба, като са били готови и те с имота си и с кръвта си да съдействуват за унищожението на турците — агаряни, измаилитяни и погани, както ги наричат източниците на времето, изразяващи, чрез тия хулителни епитети, умразата на населението към тиранията на друговерците.

---

[1]) *Љ. Стојановић,* Стари српски записи и натписи, I, стр. 248, № 849. Ср. *Hurmuzaki,* III¹, 270.

При това настроение на балканските християни избухнала през 1593 г. продѫлжителната и кѫрвава война между Турция и императора, която се завѫршила едва чрез договора от 1606 г. В тая война се намесили с орѫжие в рѫка против своя сюзерен както седмиградският войвода (княз) Сигизмунд Батори, тѫй и влашкият Михаил Витяз. Сѫбитията били, прочее, до немай кѫде сгодни за да се постигне горещо желаното освобождение. В всеки случай, за политическите планосѫставители и авантюристи се открило широко поле за работа. Между земите на юг от Дунава и сѫседните дѫржави се започват живи политически сношения, а вѫтре в самите османски области — усилена агитация. Целата тая конспиративна деятелност има една цел: подкрепа на общохристиянското дело, за да бѫде изгонена станалата вече нетѫрпима турска власт.[1] Начело на тая агитация е стояло духовенството, което очевидно е действувало не само от религиозна ревност, не само от амбиция и интерес, а и по тласѫк даден от народното настроение. В дунавска Бѫлгария водител на движението се явява тѫрновският митрополит Дионисий, от видно грѫцко семейство, а редом до него стои бѫлгарина пѫрвенец и едѫр землевладелец в Никополско Толор Балин. Дионисий е бил близѫк и влиятелен сѫветник на Михаил войвода и се намирал вѫв врѫзки сѫс Сигизмунда и с император Рудолф.

Ако тѫрновският митрополит е представлявал бѫлгарския народ от Мизия и Тракия, охридските архиепископи сѫ действували от името на македонските бѫлгари и на всички други народности намиращи се под техната действителна или мнима духовна власт, която навреме изглежда да е обхващала и Влашко и Молдова;[2] те се препорѫчват в западна Европа като архиепископи на пѫрва Юстиниана и патриарси на Бѫлгария, Сѫрбия, Албания и Гѫрция и говорят от името на всички тия страни.

---

[1] За сѫбитията от това време вж. *N. Jorga*, Geschichte des osmanischen Reiches, т. III, кн. 2, гл. 6 и 7.

[2] Молдо-влашкия войвода Иван Стефан, който през април 1456 г., се обѫрнал до охридския архиепископ Доротей с молба да благослови и рѫкоположи митрополит на местото на починалия Висарион, нарича го обладател **„вьсѣмь Бльгарωмь и Срьбліемь и Дакїнскимь землıамь“**; сам Доротей се именува архиепископ на „бѫлгарите, сѫрбите и на северните страни и пр. *(St. Nicolaescu*, Documente Slavo-Române (XV и XVI в), стр. 126). Гелцер мисли (*H. Gelzer*, Der Patriarchat von Achrida, стр. 23), че претенциите на Доротея вѫрху Влашко и Молдова произтичат от фалшифицирания хрисовул на Юстиниана, тѫй като охридските архиепископи никога не са имали каквито и да са права над тия земи. Требва да се забележи, че и други охридски архиепископи в по-кѫсно време сметат Влашко и Молдава като своя духовна област.

Като такѫв се явил през 1597 г. в Италия и Австрия и патриарх Атанасий, ролята и личността на когото ще се опитам да осветля в тия страници.

Кое е, преди всичко, неговото место в реда на охридските патриарси? Гелцер го поставя, според данните у Муравьева („Сношенія Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ"), след Нектарий и Порфирий, кѫм 1606 г., защото през тая година той се явил в Москва за милостиня.[1] Но този ред е погрешен. През 1606 г. Атанасий е бил отдавна вече далеко от своето седалище, на което тогава е седел друг архиерей, и е носил само титлата, както е ставало често и с други негови предшественици и приемници. Поради покварата на висшето грѫцко духовенство, стесненото материално положение на черквата и на населението, както и поради политическите обстоятелства, охридският патриаршески престол — както впрочем и цариградския, — сѫвсем не е бил крепѫк;[2] наследниците на св. Климента често сѫ се сменявали и много пѫти се случвало двама или повече архиепископи да сноват едновременно из Европа и Русия. От туй произлиза и разбѫркаността в хронологията. От нашите документи се установява, че Атанасий е заемал патриаршеското седалище в Охрид преди Порфирий и Нектарий, вероятно подир Гавриила, който се споменува през 1593 г., след Иоакима и Теодула. Този Гавриил, както предполага и Гелцер, ще да е сѫщия, който през 1586 г. е бил в Москва и на врѫщане се отбил в Полша, както се вижда от едно писмо на полския крал Стефан Батори (Гродно, 24 юний 1586 г.), който, по негова молба, препорѫчва на папа Сикст V ония православни епископи, които искали да упражняват своята юрисдикция вѫрху албанците преселени в Калабрия, Пулия и Сицилия [1]). На следната 1587 г., през август, в Прага се явили, с писма на грѫцки от него, двама монаси, които просили помощ от император Рудолф и други.[1] Кога точно Гавриил е бил избран за архиепископ, не се знае; обаче той е бил вече такъв през 1583 г, защото на 13 март същата година е издал грамота на ръкоположения от него пелагонийски и прилепски митрополит Еремия.[2] Времето на Атанасий може, следователно, да се определи между 1593 и 1598 г., когато го виждаме на запад, из католическите държави, едновременно с Нектарий, който също се явява с титлата охридски архиепископ из православните страни. Така, молдованския войвода Еремия Могила, с писмо от 14 август 1598 г., препоръчва на великия канцлер и хетман на полската корона, Ян Замойски, охридския архиепископ Нектарий, който искал да отиде в Москва, след като прекарал в Молдова повече от една година. В това писмо Еремия войвода не пропуска да посочи на обстоятелствата, които принудили архиепископа да напусне своето седалище и да търси убежище в чужбина: църквите били опустошени от поганите, а сам той не се чувствувал сигурен.[3] Изглежда по всичко, че той след това не се е върнал в Охрид; през 1600 г. се намирал в Сучава, дето председателствувал един синод, подир бегството на владиците партизани на Еремия Могила;[4] в началото на новото столетие той, според свидетелството на Aubert le Mire, бил в Анверс,[5] за да се яви по-сетне, в времето на Борис Годунова, в Москва,[6] където вероятно и останал, защото през 1613 г. е получил управлението на вологодската епархия.[7]

---

[1] H. Gelzer, ц. с., 26.

[2] Ср. Gelzer ц. с., 147.

[3] *Theiner*, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. III, стр. 1 сл. *Hurmuzaki*, III¹, стр. 93; *Bessarione* (римско списание) № 123, v. XXIX, стр. 188.

От казаното до тука излиза, че Атанасий не е първия охридски архиепископ, който е хлопал на вратите на християнските владетели. Той сигурно не е и първия, който е отишъл в Италия. Старите вржзки между страните от двата брега на Адриатическо море сж били тогава постоянни. Турското завоевание предизвика силно преселническо движение от западните области на балканския полуостров, особено от Албания, в Италия; и днес в южна Италия има запазени многобройни албански селища и остатжци от славянски.[1] Охридската черква не е искала да изгуби разпржснатото стадо и, както видехме от писмото на полския крал до папа Сикст V, се е стремила да запази своята духовна власт над православните преселенци в Калабрия, Пулия и Сицилия, които сж били удобно звено за да се завжржат материални и политически вржзки с християнския запад.

---

[1] *Hurmuzaki,* III^2, 383. В инсбрукската архива имало един документ от 8.X. 1587, (A. VI.50), от „цариградския патриарх Гавриил", в който се искало помощ и се излагало на ерцхерцог Фердинанд положението на патриаршията и незадоволството на балканските християни против турците. Но както се вижда от титлата на патриарха и от подписа, и както изтъква Йорга, това писмо е от охридския патриарх Гавриил. *(Hurmuzaki,* XI, 708. бѣл. 1).

[2] *Bessarione,* с. м., стр. 185.

[3] Hurmuzaki, Sup. II^1, 478.

[4] Hurmuzaki, XIV^1, 109 сл.

[5] *Le Quien,* Oriens christianus, II, 299.

[6] *Муравьевъ,* Сношенія Россіи съ Востокомъ и пр. I, 324.

[7] *Н. Ѳ. Каптеревъ,* Характеръ отношеній Россіи къ православному Востоку въ XVI и XVII столѣтіяхъ, стр. 147 сл.

За да стигнат до Италия, охридските патриарси сж минавали обикновено през две станции: Химара и Корф мара е онази малка планинска област на епирския бряг, срещу Корфу, с главно селище под сжщото име, която успе да запази своята автономия дори до края на турското владичество. Благодарение на испанска и венецианска подкрепа, химарци, смели планинци и моряци, сж сполучвали често да отблжсват походи на турските войски. Корфу от друга страна е бил венецианско владение и прибежище в случай на труска опасност.

Патриарх Атанасий е бил и в Химара и в Корфу. В този последен остров той е служил джлго време като духовник и като такжв познавал по-голямата част от православните жители, които били зле настроени спремо Венеция. Тая подробност узнаваме от едно донесение против него от един гржцки свещеник.[2] От това изложение — и от другите документи — се установява, че семейното име на патриарха е Ризеа *(Risea)*; един негов племеник, който го придружавал, се казвал Франческо; можем следователно да предполагаме с основание, че този охридски патриарх ще да е бил родом от некое место намираще се под властта на Венеция или поне под италиянско влияние и като така требва да е по народност гръ̀к или албанец. Това се подкрепва и от факта, че патриархът говорил и писвал на италиянски, макар с грешки.

---

[1] В Италия се срещат доста сѣмейни имена Bulgari, Bulgarici, които сжщо сочат на такива вржзки: „Многочисленность лицъ, носившихъ прозвище *Bulgari*, *Sclavi* и разсѣяннихъ по всей южной Италіи, заставила меня признать въ нихъ болгарскихъ и далматинскихъ поселенцевъ, предковъ нынѣшнихъ славянъ графства молизскаго, а въ самомъ прозвищѣ видѣть народное имя. . . *(Makuscev*, Monumenta Historica Slavorum Meridionalium, Varsaviae, 1874, I, 1. стр. 314

[2] Archivio di Stato (Венеция), Senato III (Secreta), *Germania*, t. 28, fol. 340 сл., приложение кжм депешата на венец. посланик в Прага до дожа, 8 февруарий 1599 г.

Тоя въпрос, впрочем, не е важен, тъй като Атанасий е действувал като глава на охридската църква и от името на целото си паство, състояще се предимно от българи.

В Италия той ще да е пристигнал през 1597 г., както може да се съди по данните от скитанията му из полуострова. Идвал от Химара и в Лече разправил, вероятно на управителя, че цела Албания и Епир възстанали и че той водил преговори и направил споразумение „с Сърбия и България за възстание“. Неаполитанският вицекрал, граф де Оливарес, комуто било докладвано за това, изпратил в Химара двама „капитани“ — химарски първенци — да проверят дали сведенията на патриарха отговарят на истината. Капитаните изпълнили възложената им задача и били установили, че разказите за бунт били „басни“ и че всичката работа се състояла в неколко схватки между химарци и турци. Вследствие на това граф де Оливарес предписал на управителя на Лече да не допусне патриарха да отиде в Неапол, а да му каже да иде в Рим да преговаря с папата, като му даде 200 дуката и паспорт.

Така излага работата споменатият гръцки свещеник, Франческо Аксидас, който, както ще видим, е имал причини да черни патриарха. Обстоятелството, обаче, дето последният бил отправен за Рим, където Климент VIII се е мъчил да дигне цел свет против турците, ни кара да мислим, че неаполитанският вицекрал не е погледнал на мисията на охридския патриарх като на авантюра или проста измама. Добра светлина върху събитията, за които е говорил Атанасий, хвърлят некои документи приведени от Макушев. От тех се вижда, че през летото 1595 г. в Химара наистина е било избухнало доста силно възстание, което привлекло вниманието и на Венеция. На чело на движението стоял архиепископът на химарци, който водил възстанниците, облечен в червено. Макушев мисли, че този архиепископ ще да е бил барския, защото охридският Атанасий предлагал на Венеция да устрои отделно въззстание в Албания[1]). Това предположение обаче не може да се приеме, тжй като Химара се е намирала под властта на охридската патриаршия или на янинския митрополит, не обаче и на един архиепископ, който е имал седалището си в Италия. От това дето Атанасий е преговарял с Венеция, не следва, че не е ржководил и вжзстанието от 1595 г.; той е преговарял и с Неапол и, както виждаме, с Рим.

В Рим патриарх Атанасий се е виждал с кардиналите Санта-Северина, Петр Алдобрандини и Сан-Джорджио, които, според Аксидас, не го изслушали твжрде внимателно; но фактжт, че той отказал да направи декларация за уния и поради това не бил допуснат да целуне краката на папата иде да покаже, че Атанасий не се явил там като обикновен просек за милостиня. В Рим ще да се е бавил доста джлго време, защото задлжжнел много: 117 скуди (среб. грошове) на един колар, 70 скуди на един гостилничар и 17 на една кжща, вероятно дето е живел. Това го принудило да бега от там и да отиде в Неапол, като изходил пеша целия тоя джлжг пжт. Това е било кжм края на януарий 1598 год.. На пжрви февруарий той се явил в квартирата на свещеника Аксидас, родом от Сицилия, а по произход гржк от о. Родос. Аксидас, който се поставил в негова услуга, уведомил за това вицекраля, комуто идването на патриарха било много неприятно и за това цели три месеца не го приел. През това време патриархжт му отправил неколко докладни записки. В една от тех той казвал, че иска да се вжрне в Цариград, на което му било отговорено, че може да прави каквото намира за добре, като му била дадена милостиня 300 дукати. След това молил да му се дадат писма и грамоти за да отиде в Испания, обаче Оливарес му отговорил, че не требва да отива да безпокои краля. При тоя нов отказ Атанасий поискал паспорт и препоржчителни писма за императора, но и това му било отказано, с прибавка да вжрви кждето иска.

За да излезе из това неприятно положение Атанасий избрал последния пжт — решил да замине за Австрия и да си опита щастието пред императора. В края на юний 1598 г. той напуснал Неапол и се опжтил през Милано за Прага, дето се намирал тогава двора на Рудолф II. Негов сжпжтник бил пелагонийския и прилепски (Depelagonia et Perliapu) митрополит Еремия. Този Еремия бил родом от Серско и е бил ржкоположен за владика от охридския архиепископ Гавриил през 1583 г., както се каза по-горе. В Неапол той дошел от Испания, дето бил ходил за милостиня. Наклеветен от друг един гржк, той бил арестуван от инквизицията в Мадрид за мошеничество и прекарал доста изпитания; за да се оправдае той показал ржкоположителната си грамота, която била преведена на латински. В Мадрид той се запознал с венецианския посланик Вендрамин, който през 1596 г. бил преместен в Австрия[1].

---

[1]) *Makuscev*, Monum. Hist. Slavorum Merid. I, 1, стр. 268—270.

С тех требвало да вземат и Аксида, комуто патриархжт бил обещал да го ржкоположи за митрополит в Драч, както твжрди сам той. Но свещеникжт се забавил цели два месеца в Месина, дето патриархжт го бил пратил да донесе некакви писма, с поржка да се вжрне в две седмици, като му броил и 49 дукати пжтни пари. Поради това закжснение двамата архиереи заминали без да го чакат, не желаейки да се бавят повече. Когато той се вжрнал в Неапол и не ги намерил, разсжрдил се и почнал да разправя, че патриархжт не отивал в Чешко, а в Саксония да се обяви за лутеранин; при все това тржгнал по дирите им и ги настигнал в Милано, отдето на 22 август всички потеглили за Прага, след като Атанасий получил 30 талера милостиня.

В Прага последният се явил с двояката мисия, с която сж пжтували тогава повечето източни архиереи: да иска милостиня и да вжрши политическа агитация. Пжрвото известие за неговото пребивание е от венециянския посланик. Бдителната дипломация на републиката, макар да гледала да стои на страна от конфликта с Турция, следела всички машинации и тайни преговори. Според рапорта на Вендрамин от 1 декемврий 1598 г., патриархжт искал помощ от императора и мислил „да отиде в Влашко, негово цжрковно ведомство, с цел още да бжде близо до казания войвода и да сждействува за подигането на бжлгарите и на сжрбите, заедно с други гржцки (православни) владици, които живеят в тия страни и също сѫ подчинени на неговата юрисдикция“.

---

[1] Archivio di Stato (Венеция), Senato III (Secreta), *Germania*, ц. м. — Грамотата и делото в *Bessarione* № 123 (v. XXIX), стр. 185 сл.

Дали това е било истинското намерение на Атанасия, в последствие изоставено, или е служило само за да прикрие плановете му, мѫчно може да се установи. Пѫрвото предположение е по-вероятно. Известията сѫ ясни в едно именно, че той влезѫл в тесни врѫзки с императорския сѫветник Корадучи, комуто врѫчил разни докладни записки и един мемоар до императора, който тогава се намирал в Подебрад. Мемоарѫт сѫдѫржал тридесет и две глави, в които се излагал цел един план за действия против турците през Албания и Македония. Според това, което разказва неговият противник Аксидас, патриархѫт искал 3000 души опитни войници, орѫжия и военни припаси за да превземе Валона и от тая база в кѫсо време да отнеме от турците Драч, Берат (Belgrado), Елбасан, Делвино и Саяда, в Епир. Помогне ли му се да извѫрши това, той се наемал да дигне четиредесет хиляди души „и да продѫлжи предприетото дело чак до Солун“.

Тия предложения били много сѫблазнителни, за да не бѫдат приети в Прага. Войната продѫлжавала, нуждата от сѫюзници се чувствувала силно, императорѫт, който пращал мисии чак до Москва и до Персия за да подигне неприятели по фланговете и в гѫрба на Турция, не е могѫл да не посрещне с радост едно предложение за вѫзстание вѫтре в самите владения на султана. Но такова едно предприятие искало пари, а тѫкмо пари не се намирали в императорския двор: в едно донесение на венецианския посланик Вендрамин се казва, че такова било стесненото положение на хазната, щото един от императорските министри трѫгнал да тѫрси из цела Прага двадесет хиляди талера, но никой не давал¹) За това патриархѫт бил отправен през Италия до испанския крал.²)

На 30 януарий 1599 г. патриарх Атанасий, придружен от пелагонийския митрополит Еремия и от племеника си Франческо Ризеа, млад момѫк, напуснал Прага и през Швейцария

---

¹) Archivio di Stato (Венеция), c. м., t. 23, депеша от 4 април 1595.

²) В началото на тия преговори той сполучил да издействува некаква милост за пленени епироти, вероятно освобождението им (Haus, Hof- und Staatsarchiv, *Hungarica,* 1598, Fasc. 132, fol. 147.

посред зима, се отправил на кон за Милано, като зарезал свещеника Аксидас, с когото били вече влезли в конфликт, тжй като последният настоявал да заминат за Влашко, дето требвало да бжде ржкоположен за драчки митрополит.

За това пжтуване охридският патриарх получил парична помощ от 300 маджарски дукати, според сведенията на Вендрамин, а според Аксидас — от 600 фиоринта, и всички потребни книжа и препоржки.

Тия документи, черновките на които се пазят в виенския държавен архив, се сжстоят от един паспорт за свободно и сигурно пжтуване за Испания „по свои работи“, издаден от императора на 5 декемврий 1598 г. в Подебрад, и от три препоржчителни писма от сжщия: едно от сжщата дата до ерцхерцог Алберт, брат на императора и негов наместник в Милано, друго до вицекраля на Неапол и Сицилия и третото до Don Guillen de Santo Clemente, който е бил вероятно испански посланик при императорския двор и заминал малко преди това от Прага, както може да се сжди от едно заявление на самия патриарх, който молил за препоржка до него, „за да се улесни работата“1).

В писмата на императора се излагат не само причините и целите на патриаршеското пжтуване, но и изгодите, които би произтекли за християнския свет, ако тия цели бждат постигнати. Почтенейшият патриарх на Бжлгария, Сжрбия и Албания, казва Рудолф II, дойде при нас да изложи „своите и на подчинените нему в духовно отношение народи намерения и желания (consilia ac desideria) да отхвжрлят турското иго и да се сжединят с останалото християнство“. Тия желания сж такива, че ако се осжществят, ще спомогнат много да се порази по-лесно „безчеловечния враг“. Императоржт желае да ги подкрепи; но войната с турците му сжздава много затруднения, поглжща грамадни сили и средства и за това нему е мжчно да изпрати толкова далеко потребната помощ. Много по-лесно и по-удобно това може да стане от владенията на неговия сродник и племеник испанския крал, които сж по-

---

1) Паспортжт в Haus-Hof- und Staatsarchiv, *Hungarica*, fasc. 132, fol. 151; писмото до ерцхерцог Алберт пак там, fol. 152; до дон Гуилен пак там, fol. 155; до вицекраля на Неапол и Сицилия, пак там, fol. 128. — Некои от тия документи сж издадени изцело или сжкратено у *Hurmuzaki*, III и XII.

близки до ония земи. За да обясни тия причини и съображения изпраща казания патриарх и желае силно той да бъде въведен и милостиво приет от негово име. Вижда колко големи изгоди може да се очакват ако при тая война с турците ония народи се съединят с християните. Ерцхерцогът ще може да разбере всичко това от самия патриарх и да го улесни по-нататък.

Другите препоръжки имат сходно съдържание. Императорът изтъква ползата от едно въстание в подчинените на охридската архиепископия земи, което ще отвлече сили на неприятеля, и наблега щото ходатайството на патриарха да бъде подкрепено с мнение и с дела пред испанския крал. Споменатият Аксидас пише, че Атанасий бил снабден с препоръчително писмо до самия крал, но такова нещо нема на лице, нито пък се потвърдява от некое друго известие.

Всички тия документи обаче не послужили много на тоя доброволен и донекъде романтичен посланик на българи, сърби и албанци. Щом преминал в Италия и стигнал в Комо, той бил арестуван от инквизитора, заедно с Еремия пелагонийски, писмата им били взети „и нощно време, като разбойници“ — както се изразява сам патриархът в жалбата си до императора — откарани в Милано, дето били затворени в монастира delle Gratie и поставени под строга стража; на патриарха било забранено да пише до императора или да говори с когото и да е. След един ден били преместени в бенедиктинския монастир св. Виктор, при същите условия,—да не се съобщават писменно с когото и да било. При все това патриарх Атанасий можал да намери сгода и да пише на императора в Прага, на 19 март 1599, за да иска по-скорошното си освобождение.[1]) Причините на такава една строга мерка не сж ясни. Сам патриархът помислил първоначално, че това е работа на Франческо Аксида, негов „смъртен враг“, както го нарича Вендрамин. Действително този свещеник, който се считал обиден и изоставен, говори с голямо озлобление за Атанасия, който го оставил в една стая „сам на хлеб и вода“; той сам разправя, че писал на вице както и на управителя на Милано и че предупредил испанския крал и ерцхерцог Алберт „да са уведомени за лъжите и измамите на тия двамата, та да не отиват те да заблуждават казаните владетели“. Сам патриархът обаче изоставил това подозрение и обяснява мерката вземена срещу него с политически мотиви: „сега аз виждам явно, казва той в писмото си до императора, че не тази е била причината, а че инквизиторът е от противната страна и това, което е направил, уж като инквизиция, е за да попречи на едно дело угодно Богу, на Ваше Императорско Величество и на християнския свет“. Той се очудва, че това може да става в владенията на императора и моли да се пише на надлежните светски и духовни власти да се разгледа час по-скоро неговия въпрос, за да може да „върви по служба божия“.

---

[1]) С. м., *Hungarica*, fasc. 134. fol. 106 сл. (1599)

Коя е тая противна страна?

Това не се казва изрично в никой текст; но в свързка с други некои данни може да предполагаме, че това се отнася до Венеция. Въпреки усилията на папата и на империята, поради своите търговски интереси, адриатическата република си останала зрителка на борбата, която се развивала по средни и долни Дунав. Според сведенията на посланика Вендрамин, подкрепени и от доноса на споменатия вече неколко пъти Аксидас, патриарх Атанасий в своите разговори в Прага, бил се оплакал, че Венеция винаги пречила за освобождението на албанците от турската тирания; ако ѝ се отнеме Корфу, това щело да бъде по-лесно, тъй като там щела да се настани Испания; той бил дълго време в острова и познавал душата на корфиотите, които били готови да възстанат. Така щото можем да допуснем, че венецианското правителство е искало да попречи на охридския патриарх да отиде в Испания, и за това си е послужило с инквизицията. Че това може да е тъй ни карат да мислим и думите на самия патриарх, който казва, че в инквизицията не би трябвало да се назначават доминиканци, освен испански свещеници, „които сѫ осторожни и верни“.

Каква е била по-нататъшната сѫдба на този архиерей, той е можал да продължи пътя си за Испания или мисията ла осуетена още в Милано, това остава неизвестно. От тиран документ от края на 1599 г. може да се сѫди, че е било ще на запад. Това е едно негово писмо до вицеканцлера Корадучи, с когото той, както видехме, е преговарял в Прага; като изтъква, че от две години служи на императора, той се оплаква, че е останал без пари и че е бил принуден да заложи дрехите си. Още един път той настоява, че християните требва да се подбудят към въстание против турците и че за това дело требва горещо да се агитира в Испания [1].

След това дирите му се изгубват до есента 1605 г. През октомрий същата година на руската граница пристигнал търновският митрополит Дионисий, който уведомил черниговските войводи, че идвал по „великое, тайное дѣло до Государя отъ Цесаря“, т. е от императора, който действително го бе пратил в Москва. На границата се били натрупали вече доста просители из православните земи, тъй като руските власти не им давали пропуск поради моровете, които върлували в Литва. Между тех бил и охридският архиепископ Атанасий. Вследствие на важното съобщение на търновския митрополит, те всички получили през пролетта 1606 г. разрешение да отидат в Москва [2].

Едва ли имаме основание да се съмняваме, че този охридски архиепископ Атанасий е същия, когото седем—осем години по-рано срещнахме в Неапол, Рим, Прага и Милано. От края на XVI век, та до края на XVII скитането на разни истински и мнимни представители на източните църковни катедри, настоящи или низвергнати патриарси и митрополити, е било обикновено явление. Не един път, след като въжнесат до небесата руския цар, приемник на Константина и покровител на православието, такива духовници отиват в западните страни, получават милостиня от католишките владетели и от папата, подписват декларации за уния с Рим и, както сваления цариградски патриарх Атанасий Пателариос, пишат изпълнени с искуствен лиризм писма, в които казват, че завесата падала от очите им и че влизали от мрака в светлината [3]

БИБЛИОТЕКА НА Б. З. К. БАНКА

---

[1] *Hurmuzaki*, XII, стр. 531, бел. 1.

[2] *Муравьевъ*, Снош. Рос. и пр. I, 301.

[3] Тоя израз се среща в едно писмо на казания патриарх до конгрегацията за разпростр. на верата (Архива на конгр., *Lettere antiche*, vol. 127, fol. 2, Яш, 26 септ. 1644); също vol. 64, fol. 18 и др. — Ср. Starine XXV, стр. 181 сл., 169 сл.

Колко време се е бавил Атанасий в Москва и какво е правил по-нататжк, остава тжмно. Вероятно той се е вжрнал в Турция. Но в 1615 г. го намираме пак в Италия. В издадените от Макушев документи вжрху историята на южните славяни и техните сжседи има едно „Писмо от Атанасий патриарх на Пжрва Юстинияна“ до сицилийския вицекрал, херцог Осунски (d'Ossuna), от 28 юний 1615 г. и едно „Кратко изложение, направено от мене Атанасий, патриарх на Пжрва Юстинияна, за изгонването на турчина от всичко, което владее в Европа“.[1] Че той е сжщия, който е странствувал и по-рано се вижда от некои данни в самото изложение. В последното се говори за поранщни отношения с Неапол, за опити да се подигне населението против турците, в които той, патриархжт, винаги е играл ролята на организатор и водител; както знаем, за такжв се е препоржчвал Атанасий още през 1598 год. Още по-добре се установява идентичността на Атанасий от 1615 г. с онзи от 1597—1599 г. от онова место, дето той говори за вжзстанието под негово началство в Химара, кждето турците били изклани и вече турска власт не могла да се наложи: ние вече видехме, че той бе отишел в Неапол, идвайки от Химара, и като свой актив бе представил подигането на местното население против турците.

Изложението за „изгонването на турците“ от Европа е интересно в много отношения. Преди всичко то показва, че между балканските християни идеята за освобождение не бе заглжхнала и след като войната бе свжршена. Ако вжншните причини, които я подклаждаха сега не действуваха с сжщата сила както по-напред, вжтрешното положение просто е тласкало населението кжм бунт. Войната бе унищожила и малкото ония здрави елементи, които беха останали в управляващата класа в Турция; тя разшири покварата и разстрои още повече държавния апарат. Държавата изпаднала в анархия, която се продължила до 1617 г. Редом с другите многобройни свидетелства за турския упаджк и патриарх Атанасий рисува картината на това тежко положение: анархия в управението поради самоглавството на пашите и беговете, които не се подчинявали, безправие поради развалата в правосѫдието; на всекѫде, в Сѫрбия, Босна, Далмация, Албания, Горна и долна Македония, Гърция, Тракия, Бѫлгария и Архипелага, — страни, които патриархѫт сам пропѫтувал — не се виждало „нищо друго освен жестокост и грабеж, защото правосѫдието се подкупва с пари, вследствие на което управителите сѫ сѫучастници на разбойниците, така щото само който е по-силен, той се спасява; а войската им не е така храбра и така дисциплинирана както беше по-напред". В своите скитания из европейска Турция патриархѫт констатирал две неща: численото надмощие на християните над турците и силното им желание „да се освободят от тиранина". И понеже моментѫт му се виждал удобен за дигане орѫжие срещу неверниците, той, с помощта на подчинените му митрополити, епископи и монаси, устроил един обширен заговор за да дигне на крак дванадесет хиляди души. Посветените в заговора били сплотени чрез силата на религията; те били изповедвани от духовниците и сѫ били длѫжни да пазят тайна; който би издал нещо, подлежал на тежко наказание: да бѫде анатемосан, отлѫчен от цѫрквата. По тоя начин, патриархѫт имал много добѫр успех; да се действува по друг начин би била потребна голема армия и при все това едва ли би се сполучило, „защото единия ще открие другия, бидейки хора амбициозни, надменни и зли и единия гледа да пакости на другия; това казвам както за гѫрците и албанците, така и за бѫлгарите и власите".

---

[1] *Makouschew,* Monuments historiques des Slaves Méridionaux et de leurs voisins. *Гласник,* 14 (1882), стр. 297—304.

На два пѫти тоя план е бивал спиран по сѫветите на неаполитанския вицекрал,—граф де Беневенто пѫрвия пѫт, херцог Осунски втория пѫт. Като видели, че работата се протакала, християните го помолили да отиде да изложи лично на „императора", че това дело е много лесно. За тая цел той отишѫл в Неапол, отдето искал да премине в Испания; вицекралят обаче му казал да остане там, а в Испания да изпрати своя викар.

В Неапол патриарх Атанасий е предлагал следното: Да му даде кралят1) 5—6 хиляди души пехота, испанци и ита-

---

1) Че се касае за испанския крал, а не за императора става явно както от титлата (Негово Величество, вм. Негово Император. Величество, с

лиянци, орѫжие и припаси за 15 хиляди души и седла и юзди за 4 хиляди конници; с тая помощ той се наемал „в кѫсо време да постави цела Македония под негова власт и управление“; при това той се задѫлжавал да изплати материялите и да продоволствува войската, „понеже тия страни сѫ много плодородни и изобилствуват с храни“. Вѫзприеме ли се тоя план, стѫпи ли християнска войска в Македония, „цела Босна, Далмация, Бѫлгария и Гѫрция без сѫмнение ще се дигнат на орѫжие против турчина“ и ще се подчинят на освободителя, без да искат никаква помощ и подкрепа, тѫй като по численост далеко надминават турците и с нетѫрпение очакват часа да стане това, „за да се освободят от турската тирания“.

Понататѫшния ход на мисията на охридския патриарх остава неизвестен. Нишките се губят сигурно в мадридските архиви. Неизвестни или тѫмни остават и много страници от отношенията на бѫлгарските земи с западния свет, отношения много по-чести и по-интересни отколкото може да се мисли на прѫв поглед. За да се проучат те, трєбва една системна работа за сѫбиране на документи. Тая задача лежи без сѫмнение на гѫрба на бѫлгарската историческа наука; но бѫлгарската историческа наука, за сѫжаление, има още малко работници и още по-малко средства.

която патриархѫт се обѫрща в писмата си до Рудолф II), така и от обстоятелството, че се отнася до неаполитанския вицекрал и че иска испанци и италиянци.

129

Споменитѣ ми за архиепископ Иосифа Соколски

От Ст. Станимиров

През м. януари 1875 година баща ми — Иконом Стефан Станимиров от Габрово, — получи от Теодора Ст. Бурмов от Цариград писмо, с което му се явяваше, че в руското посолство в Цариград се получило известие от руския св. Синод, че за мене е отпусната синодна стипендия в размер на 200 рубли годишно и че най-късно през пърната неделя на великия пост, ще требва да се явя при ректора на Киевската Духовна семинария, в която и ще следвам, като стипендиянт. Макар че това писмо отдавна се очакваше, аз не бях готов за заминаване: не бяха ми приготвили нито дрехи, нито документи. Най-после към началото на сирната неделя всичко бе готово и аз, придружен от баща си, в четвъртък на сирната наделя, 20. II. 1875 год., тръгнах за Цариград през Шипка — Нова Загора (по железницата). В Цариград пристигнахме в събота на 22. II. сл. пл. На другия ден неделя, посетихме некои от добре познатите на баща ми цариградски българи и едвам привечер дойдохме в Орта-Кюю, дето тогава беше св. Екзархия. Понеже не можахме да се представиме на Негово Блаженство Антима I, български екзарх, то отидохме в квартирата на габровчанина Георги Тотев, който живееше в Орта-Кюю заедно с г-на Г. Тишев, тогава секретар на св. Екзархия, и там пренощувахме. Рано на другия ден, първи пост, понеделник, ние бяхме в екзархийския дом, дето след черковната служба бехме приети от Негово Блаженство. Нека отбележа, че Негово блаженство възхвали баща ми, че се е погрижил за мене и че, като свещеник, е пожелал да ме настани не в светско, а в духовно учебно заведение. „Надявам се, каза той, обръщайки се към мене, че след като свършите, ще пожелаете да останете при мене в св. Екзархия". Не сбъднала се надежда! Както е известно, скоро после това, през м. априлий 1877 година, Антим I престана да бѫде екзарх. — В сѫщия ден, 24. II. 1875 г., аз се явих в руското посолство, дето ме снабдиха с всичко потребно за пѫт и с билет трети клас за пѫтуване с парахода „Олга". В четвѫртѫк 27. II. аз трѫгнах от Цариград за Одеса. Времето беше студено и много бурно. В сѫбота на 1. III. парахода пристигна в Одеса. Настаних се в дома на Вас. Ник. Рашеев в квартирата на Спиро Стомоняков, брат на зетя ми Иосиф Стомоняков. Спиро пожела да му гостувам 2—3 дена и не ми позволи да замина за Киев на другия ден. Определено беше да замина вѫв вторник. Залисан с тѫрговските си работи, Спиро не дойде на време да ме отведе на гарата. Като се завѫрна кѫсно за обед, сѫобщи ми, че влака, с който трябваше да замина, паднал от един насип и почти всички пѫтници загинали. На другия ден 5. III. аз отпѫтувах за Киев, дето пристигнах на 6. III, четвѫртѫк.

Рѫководен от Петра Василевича Вѫлкова, бѫлгарин, студент в Духовната академия, аз на 7. III. се явих при ректора на семинарията — архим. Ферапонт, — който ме разплака, като ми сѫобщи, че в семинарията нема никакво известие за мен. Обеща се, обаче, да запита в Петербург и ми порѫча да се явя при него след 15—20 дни. Трябва ли да казвам, че аз се отчаях? Ами ако ми се падне да се врѫщам назад? Не ми беше жално за нищо друго, освен за учебната година. Мислях си, че в Габрово аз едвам ли ще мога да се завѫрна по Великден; а в това време другарите ми шестокласници ще захванат да преговарят изученото и да се готвят за годишен изпит. Как ще ги настигна? Как ще се приготвя да издѫржа годишен изпит в реда на отличните? — Вѫлков ме поуспокои, като ми каза, че вѫв всеки случай известие от Петербург ще се получи, макар и кѫсно. Некои чакат и по 5—6 месеци.

В сѫбота, 8. III. 1875 г., аз отидох в Киево-Печерската Лавра, да се представя на дядо Иосифа Соколски и да ду предам писмата и армаганите от Габрово. Беше много студено. Облечен в палто от габровски шаек, много добро за Габрово, аз измръзнах. Останах изненадан, като влязох при дяда Иосифа и го заварих по . . . . риза и бели гащи!

Едвам прекрачих прага и затворих вратата, намерих се пред дяда Иосифа. Внук по майка на архимандрит (Хаджи Силвестря Ончев) и син на свещеник, в дома на когото преживя неколко дни при пѫрвото си идване в Габрово знаменитият тѫрновски митрополит Иларион Макариополски, аз много добре знаях, как трябва да се дѫржа в присѫтствието на духовно лице изобщо и частно в присѫтствието на архиерей. Аз бѫрзо застанах прав пред дяда Иосифа, сто́рих поклон, и, като се изправих и скрѫстих рѫце на поясѫ, казах: „благословете ме, дядо владико!“ — Дядо Иосиф ме благослови и ми даде да му целуна рѫка. Тутакси той замина кѫм вѫтрешността на доста широката стая, седна на едно от канапетата, пред което имаше маса, и ме покани да седна редом с него. Пѫрвиятъ му вѫпрос беше: „Ти кое си момче?“ — Едвам дочу отговора ми: „аз сѫм син на хаджи Екатерина, дѫщерята на архимандрита Хаджи Силвестря“ (този отговор ми беше внушен от баща ми, „за да може дядо Иосиф по-лесно да се сети за родителите и роднините ми“), дядо Иосиф скокна, прегѫрна ме и започна да ме целува. След малко той вече плачеше! . . . С благодарност си припомни за дяда ми Хаджия, който в качеството си на „*баш папаз*“ (архиерейски наместник) в Габрово през онова време, когато той — дядо Иосиф — строил мѫнастирите на Сокола и девическия „Благовещение“ в Габрово, толкова много му помогнал, и започна да ме разпитва пѫрво за него, а после това за майка ми, която много добре познавал, и за баща ми, за когото сѫщо си добре припомни. Запита ме за Соколския монастир и за сегашното му положение и, когато му давах сведения и особно за сѫбранията на младежите през лятото на 1874 година, той отново се разтѫжи. При тези обстоятелства аз за прѫв пѫт чух от него толкова често пѫти по-после повтареното двустишие: „Соколе, Соколе! вечний ти мой доме, приими мя, яко же мати моя во утробѣ!“ — По едно време той пресече разказа ми, като извика, щото го глас дѫржи: „Прохор! гел!“ — яви се сѫщият онзи монах, който ми отвори входната врата и ме впусна в жилищната стая на дяда Иосифа. Дядо Иосиф му даде следнята заповед: „Скоро да накладаешъ самоваръ, потому что *хлопчикъ* простудился!“. — „Самоваръ готовъ“, беше отговорѫт на Прохора. И наистина, след една минута самоварът, кипящ, беше на масата. — „Да запареш от най-лучшия чай, или, чакай, я сам запаряю“, каза дядо Иосиф и стана та, с чайника в ржка, отиде в сжседната стая и след минута се вжрна и запари чай. — С благодарност изпих две чаши чай. Както казах, из пжтя до Лаврата аз бях доста истинал, и макар че в многото нагорещена стая бях вече успел да се затопля, чаят напжлно ме вжзстанови. — Настжпи време, когато аз требваше да предам донесените писма и армагани от Габрово. Писмата аз сам прочетох. Те беха две: по едно от дяда ми и баща ми. Армаганите, особно сушените *караджейки* сливи, много се харесаха на стареца. Кази ми, че от сливите, които бяха доста, ще даде и на митрополит Арсения, с когото били големи приятели.

Зазвжниха камбаните за вечерня. Дядо Иосиф ми каза, че няма да отиде в черкова, а ще четем вечерня в килията му. Понеже в Габрово аз много често ходях в черкова и земах участие в извжршването на службите, то бях добре запознат с тях и при това по славянски бях един от най-добрите четци. В килията си дядо Иосиф имаше всички богослужебни книги. Аз намерих триода и другите потребни за вечернята в онэя сжбота книги и захванахме да четем. След като аз изчетох деветия час, дядо Иосиф изчете на памет „Благослови душе моя Господа“ (псалом 103). Прочете го гржмко, правилно, ясно, като, ако така е позволено да се изразя, подчерваваше дори запетаите. Впечатлението ми беше: дядо Иосиф е начетен и добре запознат с черковно богослужбните книги и е джлбоко религиозен човек. — След свжршването на вечернята дядо Иосиф започна да ме разпитва за подробности от живота на габровските момци, които, както вече бях му казал, през лятото на 1874 година бяха се сжбрали на мжнастиря и се упражняваха да стрелят. Това бяха габровските младежи — сжзаклятници, които се готвеха да правят вжзстание за освобождението на Бжлгария. Когато му разправях за гжрмежите и упражненията извжн оградата на мжнастиря, той често извикваше: „Де мари Керо Станкина!“ Явно беше, че не само че се радва, а че е и вжв вжзторг от работата на юнаците, бащите на които той много добре познаваше. Но когато му разправих, че един ден сжщите тези юнаци, сжбрани в двора на мжнастира, стреляха с куршуми срещу кръстовете на черковните кубета, представлявайки си, че кръстовете са читаци (турци), той се страшно разсърди. „Глупави, глупави момци!“ се развика той като стана прав. „Немà ли кой да ги спре? Игумен там немаше ли? Глупави момчета, нема да прокопцат!“ — А после това захвана да се кара на мене и не ме остави, докато ме не разплака. — Донесоха изобилна вечеря, а после това и чай. През всичкото време аз требваше да отговарям на въпросите на дядо Иосифа за младежите — съзаклятници. Най-после, часа около 10, когато аз вече едвам се държех, бях полузаспал, дядо Иосиф ми каза да му прочета „Молитвы на сонъ грядущымъ“. – С собствените си ръце дядо Иосиф ми посла на едно от канапетата и, макар че ми се хвърли в очи съмнителната чистота на постелката, завивката и възглавницата, капнал от умора, заспах веднага, щом като сложих глава на възглавницата. На сутринта, *след като се напихме чай*, отидохме на литургия в храма при Лаварската болница. Дядо Иосиф влезе в олтаря, дето той си имаше определено место и стол за седене, а аз останах наблизо до певците. — След обед дядо Иосиф ме изпрати в града с поръка: винаги срещу праздник и неделя да отивам при него. — Като му говорих, че ме не приемат в семинарията и аз оставам без работа, той ми каза: ще чакаш 20 дена и, ако не те приемат, ще видим, какво ще требва да се прави. *Назад в Гаврово ти нема да се върнеш.* — Трябва ли да казвам, какъв сладък балзам за раната ми бяха тези думи на дяда Иосифа!

Аз точно изпълнявах поръчката на дяда Иосифа: винаги срещу праздник и неделя отивах при него. В тези дни той не отиваше на вечерня в храма, а четеше „правило“ в келията си. На връщане в града той винаги ми даваше по повече от килограм нарязан на дребни парчета и добре препечен чер ръжен хлеб, по-големата част от който аз раздавах на бълrâрчетата — ученици в духовното училище (между тях на първо место требва да отбележа покойния Трайко Китанчев, който по онова време зле бедствуваше в Киев). Дядо Иосиф получаваше от управлението на Лаврата толкова много чер хлеб, че, като не го изяждаше, сам го режеше на дребни парчета и го препичаше в печката, намираща се в стаята, в която спеше. Ето защо и лете той затопляше тая печка.

Изминаха се 20 дена от явяването ми при ректора на семирарията. Като не ме потѫрси никой от семинарията, аз замолих семинариста бѫлгарин Н. Петков от Русе да ме заведе в семинарската канцелария да направя справка. Срещу 20 копейки вѫзнаграждение един от чиновниците ми каза, че е писано в Петербург, че отговор нема, но че, вероятно, след 10—15 дена такѫв ще се получи. Отец ректорѫт, каза той, неправилно е казал, че след 20 дена може да се получи отговор от Петербург. Такѫв за подобна работа обикновено се получава след месец. — Аз казах това на дяда Иосифа. — Настѫпи страстната неделя. По порѫка на дяда Иосифа, аз отидох при него сутринта на Великия четвѫртѫк и останах при него до вторник на светлата неделя включително (Великден през нея година беше на 13. IV.).

В вторник сутринта дядо Иосиф ме сѫбуди рано, за да отидем в летното му жилище („Болгарскій Хуторъ“ в тѫй наречената „Кютаевская Пустынь“, намираща се на около 10 версти далеч от Лаврата). Отидохме с един отличен пайтон, оставен от Лаврата за винаги на разположението на дяда Иосифа. Денят бе чудно хубав, пролетен ден. Часа в 4 след обед дядо Иосиф ме прати в кухнята да питам, дошѫл ли е пайтонѫт. Отговориха ми, че не е дошѫл и нема да дойде. Доложих на дяда Иосифа. „Ще дойде, каза той, ами за да не закѫснеем, хайде да трѫгнем пешак, та дето го срещнем, ще седнем в него. Трѫгнахме. Даде ми да нося и една кошница с 20—30 червени яйца от неговите кокошки. На сред пѫтя ни срещна отец икономѫт на Лаврата. Слезе от пайтона и покани дяда Иосифа да седне в пайтона, за да си отиде до в Лаврата. Дядо Иосиф поблагодари и отказа, като увери иконома, че най-малко след ¼ час неговият пайтон ще ни срещне, — Пѫтят минава покрай юнкерското училище. На тротуара пред самото здание се разхождаха повече от стотина души юнкери. Дядо Иосиф, който още от по-рано бе си снел расата и запретнал пешовете на подрасника така, че се виждаха белите му гащи, вдигна сега и трѫстта (тоягата) си на врата си, хвана я за двата края с по една рѫка, запя: „Христос анести ек некрон“ и трѫгна по тротуара. Аз, зачервил се като рак от срам, покорно следвах след него с кошницата в рѫка. Аз вече доста бех изучил характера на дяда

Иосифа и знаях, че е сжвсем безполезно да му се говори, че е срамота да се държи така, както се държеше, та си мжлчах. — Стигнахме в квартирата му. — „Ех, мари, Керо Станкина“! се провикна той. „Виждаш ли кой е дядо ти Иосиф? И баща ти не може извжрвя този пжт. Разбрах, че дядо Иосиф бе наредил, пайтонжт да не идва да ни взима.

Две думи и за тази патерица (тояга). Тя беше хубава тржст джлга около 150—160 см. По-дебелия ѝ — горния — край бе обвит с една позлатена пластинка на джлжина около 15 см. Тая пластинка се завжршваше с една топка, на гладката горня част на която бяха издялбани буквите: П. I. З. — Дядо Иосиф обичаше да разказва, че тая патерица му е подарена от *„протоіерея Іоанна Знаменскій“*, който по *вджхновение* поржчал да *напишат* вжрху ябжлката (топката) горепосочените три букви. — „А знаеш ли ти, какво те значат?“ — не един пжт ме запитвá той. При пжрвото запитване аз свих рамене и завжртях глава, с което исках да кажа: „не зная, не мога да се сетя“, защото от тона и начина на запитването разбрах, че Дядо Иосиф придава на тези *написани по вджхновение* букви особено значение. И при всяко последващо запитване аз отговарях все по сжщия начин. Винаги той, усмихнат, ми казваше: „Те значат: *Просвещений*[1]) *Іосифъ Знаменитъ*“. И добавяше: „А че има ли по-знаменит от мене? — Кой ме не знае? — И патриката в Цариград ме знае, и императоржт в *Петробург* ме знае, и всички големци по цяла Европа ме знаят. Знаменит сжм, зер!“ — Никога, обаче, пред мене той не помена, че го знае и папата.

Напихме се чай. Дядо Иосиф ми даде „песметчета“ и пари за „извошчик“ (пайтон) и ме изпрати в града.

В сжбота на светлата неделя, аз пак бях при дяда Иосифа, който ми каза, че идвал при него с визит ректора на семинарията и му казал, *че се надяват тези дни да получат отговор за мене.* Като ме изпращаше в града в неделя след обед, 20. IV., дядо Иосиф ми поржча да отида при него, щом като ми бжде сжобщено от семинарската канцелария, че е получен от Петербург отговор за мене. „Аз, каза ми той, сжобщих на ректора адреса ти в града“. На другия ден аз отидох в канцеларията и дадох адреса си на познатия ми вече чиновник. Така решиха още в навечерието посетилите ме, да си получат „песметчетата“, българчета. Късно вечерта във вторик, 22. IV, срещу Гергйовден един семинариски слуга дойде на квартирата ми и ми каза, рано сутринта да се явя при ректора. Отец ректорът ме посрещна с думите: „Вы племянникъ преосвященнаго Іосифа?“ — „Да, Ваше Высокопреподобіе“, отговорих аз. — „Такъ вотъ, вчера получена бумага изъ Петербурга о Васъ. Вы нашъ стипендіянтъ со дня Вашего перваго прихода ко мнѣ. Теперь вотъ съ этими господами мы опредѣлимъ, въ какое отдѣленіе Вамъ слѣдуетъ поступить“. — Требва да отбележа, че тогава семинарията не беше преобразувана и, вместо от 6 класа, състоеше се от три отделения по две години всяко, а именно: словесност, философия и богословие. В беседите с българчета аз бях успял основателно да изуча уредбата на семинарията и въпреки даваните ми настоятелни съвети да постъпя в философията, аз бях окончателно решил да постъпя в словесността. — Събраните в квартирата на отеца ректора семинарски учители ме разпитваха, де съм се учил и какво съм учил. С един просто невъзможен руски език, аз им обясних, че през м. февруарий т. г. напуснах VI клас на Габровското Главно Мъжко училище и дойдох в Киев въз основа на едно нареждане на руското императорско посолство в Константинопол Науките, които съм изучавал в VI клас, и успеха, който съм показал, са отбележени в даденото ми свидетелство, което им и представих. При това аз пребързах да прибавя, че желая да постъпя в словесността. — Като разгледаха свидетелството ми и ми зададоха няколко въпроса за изучваната в VI клас материя, господата решиха, че мога да бъда приет за ученик в словесността. Отец ректорът повика един слуга и му заповеда да ме заведе в онова същото отделение на словесността, в което е и българинът Н. Петков. Това беше и моето желание. На двора ме настигна от. архимандрит Виталий, тогава инспектор на семинарията, върна слугата, а сам ме отведе в клас. Предполагам, че в случая роднинството ми с дяда Иосифа изигра известна роля. И тъй, на 23. IV., на самия ден на Гергйовден, аз за пръв път присътствувах на урок в семинарията.

---

[1] Аз *никога* не чух дядо Иосиф да рече „Преосвещени“. Той винаги казваше: „Просвещени“, „Негово Просвещенство“.

В сжщия ден подир обед аз отидох в Лаврата при дядо Иосифа, да му кажа, че вече сжм приет в семинарията. Изненада ме дядо Иосиф! Той влезе в сжседната стая и след минута се вжрна при мене, носяйки в ржце книга, пари и портрет. „На, каза ми той, вземи тази библия, тя ще ти требва и в семинарията, и в академията, и през всичкия ти живот. На ти и пари 15 рубли, да си купиш всички книги, които ще ти требват тази година, на ти и този мой портрет“[1]). — Аз взех един по един подаваните ми предмети, като за всеки предмет целувах на дяда Иосифа ржка. „Сега, продължи той, седни та напиши на баща си писмо от мене за всичко. Ще му кажеш, че и нему пращам портрета си. Нека види кой е Кера Станкина“. — Портретжт, който дядо Иосиф даде на мен, го представлява седнал, облечен в обикновени свещенически дрехи, с епанокамилавка, с панагия и кржст, и с броеници в лявата ржка и Св. Евангелие в дясната ржка. А портрета за баща ми го представлява прав, с корона, с знаковете на ордена „св. Анна“ I степен, с панагия и кржст, с архиерейски жезжл в лявата ржка, с вдигната за благославяне дясна ржка и в архиерейска мантия. На гжрба на моя портрет сжс собствената на дяда Иосифа ржка е написано: „Іосіфъ Архіепископъ Сокольскій, ҂аѿое“ года. А на гжрба на портрета за баща ми пак сжс собствената ржка на дяда Иосифа е написано: Іосіфъ Архиепископъ Сокольскій, ҂аѿое года. Ік. попъ Стефанъ[2]). Това сж визитни портрети сжс размери:

---

[1]) Дадената ми от дяда Иосифа библия аз запазих в библиотеката си до 11. XI. 1921 година. За пособие при изучването на светото писание в семинарията не я употребявах, а за тази цел си купих друга библия, толкова повече, че дадените ми за учебници пари ми стигнаха и за библия. Напоследжк с обявление, напечатано в „Цжрковен вестник“ бр. 31, Св. Синод, като явяваше, че духовните семинарии и свещеническите училища имат нужда от славянски библии, каквито сега не могат да се доставят от Русия, моляше онези, които имат библии да ги представят в канцеларията на Св. Синод за откупуване. При писмо от 11. XI. 1921 г. аз изпратих в Св. Синод подарената ми от дяда Иосифа библия, като устно замолих да се изпрати тя в библиотеката на Пловдивската Духовна Семинария, а библиотечния екземпляр да употребят за учебник. Вярвам, че молбата ми ще бжде удовлетворена, толкова повече, че аз подарих на Св. Синод подарената ми от дяда Иосифа библия. — В бр. 36 на „Цжрковен вестник“ от 10. XII. 1921 год. е напечатена „благодарност“ (стр. 8). Явява се, че и желанието ми ще бжде изпълнено.

[2]) При поставянето в албум, понеже портретжт се оказал голям, случайно била отрязана горната част на картона с думата „Іосіфъ“, от която са останали само следи.

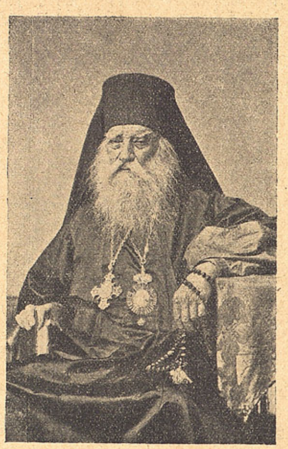

Іосифъ
Архіепкпъ
Боколвскій
҂аѿое҃ года;

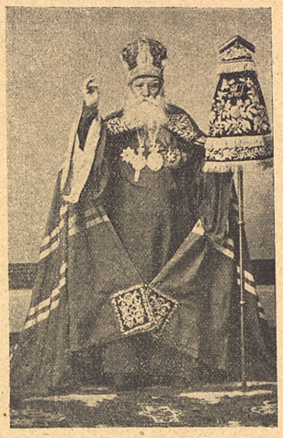

Архіепкопъ Соколовъ

Д ѿ ОЕ: года

ІК пп

Стефанъ

6×9 см. Кой ги е работил и где са работени тези портрети, не се знае, защото на картоните това не е отбележено. Предполагам, че те са работени преди последното отиване на дяда Иосифа в Холм, когато от тези портрети са били приготвени повече екземпляри за раздаване на новоржкоположените свещеници. Работени са те, вероятно, от фотографа в Лаврата, който в случая умишлено е избегнал да употреби свои картони, защото е имал пред вид, че портретите ще се раздават на свещеници унияти и изобщо на унияти. — Аз изпжлних заповедта на дяда Иосифа: написах писмо на баща си. Беше вече доста кжсно, когато, след като ме напои с чай и ми даде препечен чер хлеб, той ме изпрати в града. На прощаване ми даде една рубла с поржка: „писмото ще изпратиш „заказно“ (препоржчано). Ще ти останат пари и за „извошчик“ (пайтон). Радостен, аз се завжрнах в града, дето точно изпжлних нарежданията на дяда Иосифа.

В сжбота на 26. IV. през време на втория или третия урок, не помня добре, един от семинарските слуги ме извика от класа. В коридора той ми каза: „Васъ от. ректоръ зоветъ къ себѣ. Позвали и отца инспектора. Видно, что панич что то набедокурили“. Макар че се чувствувах невинен, аз доста изтржпнах. — Като влязох в стаята на ректора, останах изненадан, като видях там и дяда Иосифа. Разговоржт ни беше кжс. Отец ректорjт ми сжобщи, че, по желанието на преосвещений Иосифа, мен се разрешава срещу праздник и неделя да отивам в Лаврата и да помагам на дяда Иосифа да држжи правило в келията си и да отивам заедно с него в храма на литургия. От посещаване на семинарския храм заедно с другите семинаристи аз се освобождавам.

Учебната 1874—1875 година се свжрши много рано — през пжрвата половина на м. май. Причината на това беше преобразованието на семинарията, ремонта на зданието и построяването ново здание. Както казах, досега семинарията се сжстоеше от три отдела: Словесност, Философия и Богословие, всеки от по две години. В семинарията приемали нови ученици само един пжт в края на всяка втора годиная. Училите се с успех и през двете години, минавали в следния отдел, а училите се сжс слаб успех макар през едната от двете учебни години оставали да повтарят отдела през цели две учебни години. Сега семинарията стана шестокласно учебно заведение с отлични класни стаи и много добре уреден пансион.

Няколко дена след прекратяването на занятията и свѫршването на годишните изпити в семинарията аз прекарах при дяда Иосифа в „Кютаевската пустынь“, дето беше лятното му жилище — „Болгарскiй хуторъ“ — и лозето му. Дядо Иосиф от рано сутрин до кѫсно вечер бе на работа с работниците, пращани и издѫржани от Киева-Печерската Лавра. Често пѫти, успал се, аз сутрин пиях чай без него, понеже той не позволяваше да ме будят. Обядвахме, обаче, и вечеряхме заедно. Чай после обед той рядко пияше, макар че самоварѫт редовно се приготвяше и чай се запарваше. Трябва да отбележа, че Лаврата отпущаше на дяда Иосифа в изобилие всички хранителни продукти. Аз почти всеки ден имах на разположение „ковшинчикъ“ (гѫрне) мляко — повече от две чаши.

По покана на Спиридона Стомоняков аз в средата на м. юний отидох в Одеса, дето останах до края на м. юлий. В началото на м. август аз се завѫрнах в Киев и сега вече се настаних на много добра квартира в богатото семейство на запасния щабс-капитан Лаврентий Осипович Радкевич на Щекавитска улица. При дяда Иосифа в лятното му жилище ходих няколко пѫти. При всичките му настоявания да остана при него до началото на учебните занятия — 16 август — аз не се сѫгласих, главно, защото той много строго пазяше постите („Богородичните пости“, 1—14. VIII).

През цялата учебна 1875—1876 година аз редовно срещу праздник и неделя отивах в Лаврата при дяда Иосифа. Не отивах само когато времето биваше извѫнредно лошо: а пѫк такива дни надали имаше повече от 5—6 през цялата година. Всеки пѫт дядо Иосиф ме очакваше с нетѫрпение. Винаги заварвах самовара на масата. „Седни, казваше ми той, седни да се напиеш чай, че да се стоплиш. Я погледни — измрѫзнал си“. — Сам ми наливаше чай и не скѫпеше захарта. По цели часове ме разпитваше за живота ми през седмицата и особено се радваше, когато му кажех, че са ме изпитвали и сѫм отговорил добре. Не зная защо, но дядо Иосиф имаше много лошо мнение за руските семинаристи и ги считаше малко способни за учение и особно пжк за практическа работа. С удоволствие си спомняше за Василя Друмев (митр Климент), който бил най-добрият студент в Духовната академия, и за вжзпитаника си Райча М. Каролев (бивш министжр на Нар. Просвещение). — При едно от тези посещения аз заварих дяда Иосифа да пере дрехите си. Поставил коритото на два стола в средата на стаята и един голям сжд с топла вода, дядо Иосиф переше ризата си. — „Не давам ги, каза ми той, да ги перат в Лавжрската перална, защото ги кжсат, като ги тжркат и извиват". И по-после аз често пжти го заварвах да се пере.

Един ден през пролетта на 1876 година той ми каза, че ще дойде да види квартирата ми и да се запознае с хозяите ми, за които аз много пжти му бях говорил и му ги бях хвалил. Нека тука отбележа, че щабс-капитан Радкевич немаше нужда да држжи квартиранти. Той беше доста богат човек. Имаше собствен дом, в който живееха повече от 10 еврейски семейства, а сам с жена си и сестриницата на жена си — Вѣра Терентиевна Ступникова — (деца Лавр. Осипович немаше) — заемаше горния етаж на кжщата, сжстоящ се от 6 стаи. Като дирех стая, аз случайно се отбих в дома му, понеже над пжтните врата имаше обявление, че се дава квартира под наем. Разговоржт се захвана на шега: дава се под наем квартира от 4 стаи. Ще се женя ли, та ми е притрябала такава квартира? — От разговора стана ясно, че аз не сжм русин (тогава — в началото на м. август 1875 година — аз говорех по руски доста неправилно). А като казах, че сжм бжлгарин, г-жа Радкевич ми заяви, че ме земат на пжлен пансион с условие, че ще плащам годишно по 170 рубли, като ще предплащам винаги за три месеца. Защото тези условия бяха много износни и стаята, която ми предложиха, беше много добра вжв всяко отношение, аз се сжгласих. Бог да прости и тримата: гледаха ме и ме храниха, като че ли бях техен син. В тази квартира аз живях до смжртта на г-жа Радкевич.

Предупредих хозяите, че Негово Високопреосвещенство архиепископ Иосиф Соколски, за когото аз бях им говорил подир всяко отиване при него, ще дойде да ги посети. Радостта им бе доста голяма. Един ден преди обед при мене се яви в семинарията Прохор и ми каза, че след обед към часа 4—5 дядо Иосиф ще ми дойде на гости. И наистина, в определеното време дядо Иосиф дойде, ала как дойде! . . . По пътя се отбил на пазаря и си накупил разни работи, между които и чеснов лук, и ги дал на пайтонджията да ги носи. Сам той от пазаря тръгнал пешком. Облечен в цветно копринено расо, с панагия на гърдите, с ордена Св. Анна (само звездата), с епанокамилавка на главата и с архиерейска тръст (патерица) в ръка дядо Иосиф привличаше вниманието на всички, които го срещаха или настигаха. Всеки познаваше, че това е архиерей, а в Киев всички знаеха, че архиереите пешком не ходят по улиците. Всички знаеха, че киевският митрополит ходяше по улиците винаги в купе, теглено от четири коня, а викарните архиереи — в купе, теглено от два коня. Ето защо всеки се очудваше, като виждаше да върви пешак по киевските улици един архиерей. — Аз и Лавр. Осипович чакахме дяда Иосифа на улицата пред входните врата. Трябва ли да казвам, колко засрамен се почувствувах, когато видях дяда Иосифа да върви пешком?! Лавр. Осипович, който често пъти обичаше да подиграва дори и гостите си, като забележи дяда Иосифа, каза ми: „Однако, Вашъ архіерей простоватъ“. Но това бяха цветенцата, а ягодите се явиха после. — Дядо Иосиф дойде при нас. Лавр. Осипович, ако и католик (поляк), му целуна ръка. Целунах му ръка и аз. — „Пожалуйте на верхъ, Ваше Преосвященство“, каза Лавр. Осипович. —„Пожди (почакай) да си сдохна малко нещо, а потомъ пойдемъ на верхъ“, отвърна дядо Иосиф. И, още не издумал, седна на една от *тумбите* 1) пред входните врата. — „Нельзя, Ваше Преосвященство, каза Лав. Осипович, тамъ наверху кресло и въ немъ Вамъ удобнѣе будетъ“. — И без много да се замисля, хвана дяда Иосифа под ръка и го поведе из стълбата нагоре. — Приготвен беше чай с закуски. Дядо Иосиф пи и яде с отличен апетит. Той обичаше да пийнава, а пък чаят бе сервиран с първокачествен ямайски ром. Като забележи, че дядо Иосиф си наля на два пъти ром в чая,

---

1) „Тумби“ в Киев казваха на едни обли диречета, високи около 75 с. м. и дебели около 20—25 с. м., които бяха забити по улиците, за да отделят тротоарите от останалата част на улиците. Те беха на разстояние не повече от 1 и пол. метър една от друга.

Лавр. Осипович го запита, дали втората чаша ще я пие пак чай с ром, или ще предпочете ром с чай. Дядо Иосиф разбра шегата и духовито отговори: „Теперь понимаю, почему мой племянникъ често пѫти не приходитъ въ Лавру. У Васъ чай много лучше чѣмъ у меня. Наливайте, как хочете“. Лаврентiй Осипович му наля половина чаша чай и половина чаша ром. В едно твърде весело настроение дядо Иосиф прекара около един час, като не забрави да нареди да се нагости с чай и пайтонджията му. Той обстойно разпита г-жа Радкевич, за мене и остана доволен от отзивите ѝ. Не пропустна да поблагодари и на г-ца Ступникова за уроците по руски език, които тя ежедневно ми преподаваше, като между другото ме караше да заучавам наизуст и да декламирам произведенията на Ал. Серг. Пушкина. В разговора дядо Иосиф между другото каза, че лятос през м. юлий ще отиде в Одеса да се къпе в морето и ще вземе и мене със себе си. Това беше една неочаквана новина за мене.

Твърдението на Юрдана п. Георгиев, че дядо Иосиф по това време боледувал[1]), не е вярно. Както през лятото, есента и зимата на 1875 година, тъй и през пролетта и лятото на 1876 година той беше здрав. Вярно е, обаче, че той постоянно мислеше, как да постъпи, за да склони цариградския патриарх да го приеме в лоното на православната черкова, и то като непременно признае епископския му сан. И не един път ме праща да говоря на архимандрит Евкарпия да му напише прошение . . . Вярно е също, че той много милееше за „Сокола“, та от време на време със сълзи на очи повтаряше двустишието: „Соколе, Соколе, вѣчный ты мой доме; приеми мя, якоже мати моя во утробѣ!“ като при това прибавяше, обръщайки се към мене: „Защо ме не пущат да си отида, да умра в Соколския манастир, след като ми унищожиха тукашната епархия? (Холмските униати бяха се вече присъединили към православната черкова). Защо им съм? Или ги е страх да не им направя някое скандало?“ — А че дядо Иосиф през това време не беше болен, не лежеше на легло, това се види и от начина на живота му през пролетта и лятото на 1876 година. — Рано през пролетта на 1876 година дядо Иосиф се пресели в летното си жилище. До като траяха занятията в семинарнята, аз го посетих само един пѫт, и то защото прати пайтона си да ме вземе. След прекратяването на учебните занятия аз един пѫт ходих при него с хозяите, които искаха да му вѫрнат направената им визита и да се разходят и тогава по негово настояване останах при него три дена. Не искаше ми се да живея на „хутора“, толкова повече, че живота ми в Киев бе много добѫр и при отлични условия, и при това аз много усилено се занимавах с руската граматика, добре сѫзнавайки, колко слабо знаях руския език.

---

[1]) „Архиепископъ Иосифъ Соколски въ Русия“, в „Списание на Българската Академия на Науките“, кн. VIII, стр. 124.

В средата на м. юлий при мене дойде Прохор и ми каза, че дядо Иосиф е в Лаврата и ме вика при себе си. Отидох. Сѫобщи ми, че след няколко дена заминава за Одеса да прави морски бани, че ще се бави там един месец и че ще вземе и мене сѫс себе си. Обещах му да го придружа и написах на Спиро Стомоняков писмо да приготви квартира. „Кажи му, заповеда дядо Иосиф, да отговори по-скоро, защото аз нема да трѫгна преди да получа отговор.“ След няколко дена ние с дядо Иосифа заминахме за Одеса, дето бехме на квартира в дома на наследниците на познатия бѫлгарин Тошкович.

В Одеса дядо Иосиф прави официални визити, придружаван само от Спиро Стомоняков. Ето защо аз не мога да кажа, кому именно прави визити. Зная следното: след посещението в дома на Херсонския архиепископ (дали се е срещал сѫс самия архиепископ, не зная), каза ми, че ще отидем да прекараме три дена в един мѫнастир недалеч от Одеса и че, ако ни се хареса, можем да останем там и до края на м. юлий. В този мѫнастир (отидохме с мѫнастирски пайтон, нарочно изпратен да ни вземе) дядо Иосиф бе посрещнат с големи почести; но игумена не се хареса на дядо Иосифа, та, вместо три дни, престояхме само два дни, а на третия ден сутринта отпѫтувахме за Одеса. Игуменѫт се опита да задѫржи дяда Иосифа, като между другото му каза, че нема да му даде пайтон. — „А я и пешак зная да си отида“, кѫсо отряза дядо Иосиф.

В Одеса дядо Иосиф по сѫвета на един лекар се кѫпа в морето през ден. На мене бе вѫзложено строго да следя в никой случай да не остане в водата повече от $^1/_2$ час. След 20 август ние се вѫрнахме в Киев. Дядо Иосиф идва при ректора (такѫв от началото на 1875—1876 година беше архимандрит Виталий, до това време инспектор на семинарията) да яви, че той ме е задѫржал в Одеса.

През учебната 1876—1877 година аз продѫлжавах да отивам при дядо Иосифа срещу всеки праздник и неделя. Една вечер през зимата заварих на масата, вместо един, два чайника, единият от които вѫрху самоварѫт. Видя ми се, че дядо Иосиф е някак особено настроен. Покани ме да пия чай. Когато пресегнах да взема чайника, който беше вѫрху самовара, дядо Иосиф ме плесна по рѫката. „Това е, каза той, за мен. Ти ракия, пиеш ли?“ — Изгледах го зачудено и взех другия чайник. „Това е *перцовка*, каза той. Много по хубава от габровската *топла „каленица“*. Така я приготовлява и Арсений, само че неговият чайник е много по-голям от моя . . . И той, като мене, го пѫлни и втори пѫт“. — Дядо Иосиф бе пийнал и при все това пак си напѫлни стакана. Започна да разправя за отношенията си кѫм митроп. Арсения и между другото ми разказа и следното. Арсений всяка година давал по един два обяда, на които канил и познати високопоставени киевляни. На тези обеди дядо Иосиф винаги седял срещу Арсения, а около него седяли, както той каза, се генерали. Един пѫт, кѫм края на обяда, един от генералите, който седел до него, го запитал, на колко е години. Дядо Иосиф, вместо да му отговори, запитал митроп. Арсения да му отговори ли? Арсений го насѫрчил. Тогава дядо Иосиф станал прав и, като се обѫрнал кѫм запиталия го, грѫмко му дал отговор. Изложен в най-благообразна форма, сѫс замяна на непечатните думи с допустими в печата, той гласял: „Когато майка ми ме *роди*, аз не я запитах кое е сенето“ (датата). — Пийнал, дядо Иосиф, като разказваше, се смееше през глава. — Чаепитието този пѫт се продѫлжи дѫлго, защото дядо Иосиф не преставаше да разказва различни случки из живота си една от друга по-пикантни. Припомни си такива случки дори из живота си в Габровския соколски мѫнастир през пѫрвите години след основаването му.

По едно време ме запита, в Киев ли е още иеродякон Владимир Белчев. Казах му, че той отдавна, още през лятото на 1875 година, напусна академията. Скръцна със зъби, изпсува по турски и захвана да разправя, как един път Белчев го запитал за ходенето му в Рим при папата и за дадениият му от папата кръст. „Скочих, каза дядо Иосиф, взех тоягата и замахнах да го ударя. Той се спусна да бяга. Аз тичам след него на двора и викамъ: ела да ти покажа папищашкия кръст! Избяга и от тогава вече не дойде при мен“. — След малко мълчание дядо Иосиф продължи: „Виждаш ли този портрет на стената? — На него са портретите на поповете, които аз запопих. Те са 72 души. Всичките се отказаха от унията и станаха православни. Само мене нещът за православен владика.“ — Нея вечер „правило“ не четохме. Аз помогнах на дяда Иосифа да дойде до леглото си и да легне. — Разказът за Белчева беше много поучителен за мен — Разбрах, че дядо Иосиф не обича да го запитваш за унията. А пък аз бях сторил твърдо намерение да го помоля да ми разкаже някои подробности, които аз да запиша. Разбира се, че аз се отказах от намерението си.

И по-рано, през време на Херцеговинското възстание и сръбско-турската война аз при всяко идване трябваше да му правя обстоен доклад за всички известия, за хода на възстанието, а после това и на войната. А пък разказите ми за възстанието в България и турските зверства понякога ставаха причина вечер да си легнем, без да сме се молили. Трябваше човек с очите си да види детската радост на стареца при разказа ми за успех от страна на възстаниците или изобилните старчески сълзи при съобщението на сведения за зверствата на турците, за да разбере, как той обичаше България! Един път аз занесох със себе си един руски вестник и започнах да му чета статия за турските зверства. Плака, бедният, като дете. На другия ден, като ме изпращаше, даде ми една рубла с поръчка да купувам вестници и да му ги нося. Аз, разбира се, точно изпълних и тази му поръчка. Нека отбележа и тази подробност: Дядо Иосиф не обичаше да му чета по руски. „Не го разбирам добре. Чети ми го по български“. Аз вече бях доста добре усвоил руски език и свободно предавах по български, без да чета руския текст. И не един пжт дядо Иосиф, гладейки ме по главата, ме похвали, казвайки: „Тжй *хлопче*, тжй. Добжр син е отхранила моята хаджийка“!

През лятото на 1877 година аз пак само един пжт ходих на госте при дядо Иосифа. От една страна в Киев аз бях много добре, а от друга на хутора през това лято гостуваха иеродияконите Авксентий (по-после митр. битолски), Иоаникий (по-после архимандрит и игумен на Рилския мжнастир), и Доситей Ковачев (по-после архимандрит), тогава ученици в семинарията, та бяха окупирали всички стаи.

През учебната 1877—1878 година аз проджлжавах да отивам при дяда Иосифа, както и през предидещите години, а през лятото на 1878 г. аз за пржв пжт си ходих в Габрово, при родителите си в свободна вече Бжлгария. И сега не мога да си простя, че в навечерието на заминаването отидох на хутора при дяда Иосифа за збогом. Той знаеше, че аз се готвях да отида в Габрово, и когато дойдох на хутора, затвори ме в стаята си и почна да ми дава поржчки. Поржчваше ми да нося много здраве и на живи и на такива габровски чорбаджии, негови бивши близки приятели, за които не един пжт му бях казвал, че са умрели. Новите сведения лесно и скоро забравяше, като всеки стар човек, макар че много добре помняше отдавна миналото. Плака при това, плака, като дете. И не един пжт повтори двустишието: „Соколе, Соколе!“ и пр. — „Ще огледаш мжнастиря дного добре. Всичко ще запишеш. Ще огледаш и женския монастир“. На прощаване ми даде пари (7½ рубли) за билет III клас по железницата до Одеса.

От Габрово аз се вжрнах доста кжсно. Доколкото помня, вжрнах се кжм 15 септемврий 1878 г. Обясних закжсняването си с трудностите и невжзможностите да се пжтува поради военното време!

През учебната 1878—1879 годнна аз много нарядко отивах при дяда Иосифа. Бях в последния (VI.) клас на семинарията. Трябваше да се старая и тази година да свжрша „по пжрви разряд“, за да бжда препоржчан от семинарското управление за кандидат за студент в Духовната академия. Аз в никой случай не исках да постжпя в Академията, като използувам присвоените на южните славяни права. А за да постигна това, аз требваше усърдно и постоянно да работя. Обясних това на дяда Иосифа, който нищо не ми възрази, но и не ми каза, че ми разрешава да не отивам при него.— През пролетта аз отидох един ден при него. Запита ме, ще отивам ли през лятото в Габрово. Казах му, че ще се готвя за изпит, та не мога да си отида. — „Като е тъй, каза той, на, прочети тази глава“ и ми подаде библията, разкрита на глава IV от второто послание на св. апостол Павла до Тимотея. Казах му, че добре зная, какво е съдържанието ѝ (Ап. Павел кани ученика си Тимотея да дойде при него да се видят, понеже предвижда, че е близко смъртта му). — „Баща ти и поп Васил Михов са мои ученици. Пиши им да дойдат да ги видя пред смъртта си“. Поръча ми да напиша и на двамата все едно и също, ала непременно да захвана писмото си тъй: „Както ап. Павел пред смъртта си искаше да види учениците си, тъй и аз, като чувствувам, че вече смъртта ми е близка, искам да ви видя и пр.“ Изпълних желанието му.

По покана на инспектора на семинарията Павел Иоакимович Игнатович аз, преди още да се свършат годишните изпити в семинарията, временно напуснах квартирата си под предлог, че ми е необходимо нуждно да се уединя за готвене към приемен изпит в Академията, и се поселих в квартирата на брата му — докторИгнатович, — стар ерген, както и инспекторът, — която се състоеше от три мобилирани стаи. Аз наистина имах нужда от уединение, защото в дома на Радкевич приемането на гости и ходенето на гости с хозяите ми отнемаше доста време. — Баща ми и свещеник Васил Михов не закъсняха да се отзоват на поканата и в началото на м. юлий те и двамата бяха вече при мене. Място в кваатирата ми имаше доста. Заведох ги в Лаврата при дяда Иосифа и, като дадох адреса си на баща си, върнах се в града. Едвам чак на четвъртия ден те се завърнаха в квартирата ми. На другия ден свещ. Васил Михов отиде в Лаврата да вземе подарените му от дяда Иосифа портрет и корона, за да ги отнесе в Габрово. Той повече не дойде в квартирата ми, а от Лаврата отишъл на гарата и заминал за Габрово. Баща ми остана при мене още десетина дена преди всичко за туй, защото се поболи — започна да го тресе. През това време ние с него три пжти ходихме в Лаврата по работа. Само при последното отиване видяхме дяда Иосифа, който беше отишжл да живее в летното си жилище и дошжл да види баща ми, понеже бях му сжобщил, че се е поболял.

Не е верно твжрдението на Юрдана п. Георгиев, че през тази — 1879 година на 30. XI. дядо Иосиф умрял. Той беше жив и през следващата 1880 година и умре в началото на есента, може би, на 30. IX. 1880 г. на хутора. На погребението му аз не присжтствувас, понеже не ми бе известено за смжртта му. Едвам след няколко дена аз при една случайна среща с бжлгарите иеродякони — ученици в семинарията се научих, че дядо Иосиф е умрял и че е погребан като архимандрит.

Не е верно и твжрдението на Юрдана п. Георгиев че на портрета, подарен на свещ. Васил Михов, дядо Иосиф е представен в *пжлно архиерейско облекло*. Той пише: „Найценното нещо, оставено от Иосифа Соколски, е един негов голям портрет, изящно изработен с маслени бои в Киев. Тоя портрет, който представлява дяда Иосифа в пжлно архиерейско облекло, е бил подарен от него на далечния му родственик поп Васил Михов от Габрово, когато последният посетил стареца кжм края на живота му в Лаврата. Сега тоя портрет е притежание на наследниците на поп Василия и се намира у сина му д-р Никола Михов в София“[1]).

За да мога да дам напжлно точни сведения за този добре познат ми портрет, реших да го прегледам и сега. А защото г. Д-р Н. Михов отпжтува от София, обжрнах се кжм сестра му — сжпруга на г. К. С. От нея научих следното: От Киев баща ѝ донесжл два портрета и една митра (корона). Единият от двата портрета — по-малкия — баща ѝ, сжгласно с нарежданията на дядо Иосифа, предал на игумена на Соколския мжнастир за запазване в мжнастира, а другия — по-голямия — заджржал за себе си. Митрата предал на сжхранение в Габровския девически мжнастир „Благовещение“. Подир смжртта му презвитерата му се вжзползвала от идването на митр. Климента в Габрово и го поканила да направи молитва на гроба му. Понеже протоиерей Васил Михов бил погребан в двора на женския мѫнастир „Благовещение“, митрополит Климент използувал случая, та служил и заупокойна литургия в храма на мѫнастиря. Литургията митр. Климент извършил с короната на дяда Иосифа. Подир молитвата на гроба в двора на мѫнастиря бил сложен обяд от страна на презвитерата; а след обяда презвитерата поднесла на митр. Климента пет наполеона. Митрополит Климент отказал да вземе пари. Тогава презвитерата му подарила дядо Иосифовата корона, с която той извърши литургията. Какво после това е станало с короната, госпожата не знае положително. Чувала да казват, че тя бяла пращана в Виена, дето скѫпоценните ѝ камѫни били заменени с прости стѫкла. Помни, че не един пѫт в семейството казвали, че, ако да били знаели, че така ще се постѫпи с короната, по-добре е щяло било да бѫде — те да извършат това, а че да останял за всекиго спомен от дяда Иосифа поне по един скѫпоценен камѫк. При това тя добави, че още докато бил жив баща ѝ, било подсказано на майка ѝ, да се направи такова нещо и тя казала на баща ѝ; ала баща ѝ не само че не се сѫгласил с това, но и заплашил с тежко наказание оногова, който би дрѫзнал да направи такова нещо. Аз добре зная прот. В. Михайлов, който ми бе учител и по свещена история, и по география, и, главно, по турски език. Той бе много строг човек, и вярвам, че би наказал ослушника.

---

[1]) Цит. статия, стр. 126.

Госпожата, която в началото на осемдесетите години била още дете, чувала по-после от майка си, че дядо Иосиф втори пѫт канил баща ѝ при себе си в Киев, но че баща ѝ се отказал да отиде, бидейки недоволен от даденото му вѫзнаграждение при пѫрвото ходене. „Не си покрих разноските, казвал той. Немам пари за харчене“[1]. — Кой е писал втората покана, не зная. Аз дори се сѫмнявам, че е имало втора покана, защото дядо Иосиф на следната година — след пѫрвото идване на протоиерея В. Михов в Киев — умре.

По-нататѫк госпожата ми обясни, че интересуващият ме портрет се пази от брата ѝ — Петѫр Михов — в София, живущ на улица „Цар Асен“ № 19. Отидох в квартирата на г. Михов, дето, ако той и да отсѫтствуваше, бях добре приет.

---

[1] Баща ми ми казваше, че им дал по 300 рубли за разноски.

Позволено ми бе да прегледам портрета и да си взема бележки за него. — За този портрет в цитираната по-горе статия Юрд. п. Георгиевъ казва: „Тоя портрет, който представлява дяда Иосиф в пълно архиерейско облекло и пр.“ (стр. 126). Констатирах, че това твърдение на Георгиева е невярно. *Пълното архиерейско облекло* се състои от корона, енголпие (панагия), омофор, сакос, пояс, епитрахил, набедрених, подризник и наръквици. А пък на портрета дядо Иосиф е представен в обикновено облекло: Було (епанокамилавка), ордени (лентата и звездата на ордена св. Анна I степен), енголпие, два кръста, черно расо. От всичките тези само енголпието (панагията) показва, че изобразеното лице е архиерей.

Портретът е до пояс и представлява дяда Иосифа седнал. Изработен е с маслени бои. Десната му ръка е сложена на маса. Ръкавът на расото е запретнат, та се вижда червената копринена подплатка на расото. В лявата ръка държи книга с зелена корица. — Размерите на портрета са: 103 с. м. височина и 94 с. м. широчина. Под портрета от десната страна в един ред е написано: „† Іосіфъ Архїепископ Сокольскій-ма: ҂аѿ҃ог гд҃. От лявата страна в три реда е написано: „Созалъ азъ, манастиратъ,

на Соколатъ,
на Етарскій.

А между тези два подписа в три реда е написано:

В. Н. Моравовъ.
1875. Іуній 12
Кіевъ.

Не подлежи на никакво съмнение, че разгледваният портрет е рисуван от фотографически портрет, върху който с ръката на дяда Иосифа са били написани първите два надписа. Третият надпис ни посочва името на автора, точната дата на завръшването на портрета и местото, дето той е работен. — На разгледвания портрет дядо Иосиф е изобразен много вярно. Отбележена е дори болестта (червенината) на долния мигач на десното му око, която произвеждаше доста неприятно впечатление.

Замолих сестра си — Дона Иос. Стомонякова в Габрово — да ми събере сведения за портрета на дяда Иосифа, донесен от свещ. Васил Михов за Габровския Соколски мѫнастир. Тя с сѫдействието на г-на К. Тепавичаров, ми изпрати и фотографически копия от два фотографически портрета, единият от които е кабинетен портрет на дяда Иосифа с размер 13×10. Той се пази в мѫнастиря. На този портрет дядо Иосиф е фотографиран до пояс. На главата е с було (епанокамилавка), а на гѫрдите му личат: крѫст, енголпие (панагия) и още два други окачени на металически верижки предмета, може би, крѫстове, но не ясно фотографирани, единият от които (пѫрвият от лявата страна) има на горната си част коронка. На гѫрба на този портрет сѫс собствената на дяда Иосиф рѫка е написано: Іосіфъ Архіепкопъ Сокольскій, ҂аѿок: года, Болгаринъ.

На лицевата страна под портрета вѫрху картона е напечатано: Cabinait-portrait.

S. Bleiweiss i M. Schwarz w Tarnowie na Strasinic pod. L. B.

Ако и сѫвсем прост, некултурен планинец, „рогач от планината“[1]), както сам себе си наричал, дядо Иосиф не се скѫпял да подпомага учащите се и даже да купува книги. Мисля, че в спомените ми доста се изтѫкна пѫрвата от приписваните му от мене черти. Нека тук отбележа и следното. Преди моето пристигане в Киев, често пѫти посещавал дяда Иосифа Вас. Карагеозов, който, след като свѫрши Киевския университет, бе сѫдия в София и умре като председател на Софийския Апелативен сѫд. Винаги той се врѫщал с парична помощ от дяда Иосифа. Това той сам ми е разказвал. При това на мнозина е позната материялната подкрепа, която дядо Иосиф още по-рано е давал и на Василя Друмев (по-после Климент, митрополит Тѫрновски). А бившият министѫр на Народното Просвещение Райчо М. Каролев от Габрово е бил повикан в Киев от дяда Иосифа и подкрепян от него материялно и в Духовната семинария, и в Духовната академия. Той и сега с гордост казва: „Аз сѫм вѫзпитаник на дяда Иосифа — мой далечен роднина“. — За потвѫрдяване пѫк на втората си мисѫл, ще посоча следното: в библиотеката на Историческия Отдел при Народния Етнографически Музей в София („Старопечатни книги“) се пази и един

---

[1]) Бурмов. Бѫлгаро-грѫцката цѫрковна распря, стр. 227.

— „Мѣсецословъ или Календарь Вѣчный“ (А $^1/_{27}$ Инвентарен № 707), който е принадлежал на дяда Иосифа. На пжрвата страница на тази книга сжс собствената ржка на дяда Иосифа е написано: „Іосіфъ Архіепскоп Сокольскій Болгаринь ,аѿог годи“. А на страница 19 пак сжс собствената ржка на дядо Иосифа е написано: Іосифъ Архіепкопъ Сокольскій Болгаринь аѿоа года“. Това е най-доброто доказателство, че разгледваната книга е била в ржцете на дяда Иосифа през годините 1871, 1872 и 1873. — На стр. 28 в сжщата книга, на която страница са посочени имената на светиите, които православната черкова вжзпоменава през м. юний, след имената на светите апостоли Вартоломей и Варнава, — 11 юний 1) — с треперящата си старческа ржка дядо Иосиф написал: „† Кирилъ и Меѳодя“, и защото тука немало повече място, на бялото поле отляво написал: „Савески учитили“.

На вжтрешната страна на пжрвата кора (книгата е подвжрзана) е залепен лист чертана пощенска хартия, вжрху който е написано: „Адресъ: г. *Кіевъ*. Канцеларія Лавры Послушнику Константину Петрову“. — Как е попаднала тази книга в библиотеката на Етнографическия Музей, не зная. *В инвентаря е отбележено: „От послушника К. Петровъ въ Лаврата. — Кой е този Петров и що го е подканило да даде или прати тази книга и то именно в Етнографическия музей?*

Последните, написани от дяда Иосиф думи: „Кирилъ и Меѳодя Савески учитили“ идат да засвидетелствуват, какво силно чувство на гореща любов кжм всичко бжлгарско винаги е горяло в гжрдите на този интимен приятел на Неофита Бозвели. Тясно му беше в широка Русия и страстно желаеше да се завжрне в малка, тясна и планинска Бжлгария, но не бе честит да види изпжлнено това си желание.

Вечна му памет!

---

1) За мене не подлежи на никакво сжмнение, че дядо Иосиф е искал да пише под 11 май, но по погрешка писал под 11 юни.

Ловеч в борбата за национална църква

От Гено Иванов

Движението против елинизма, което избухна през шестдесете и в началото на седемдесете години на миналото столетие в Цариград, било подготвяно дълго и планомерно из далечните от столицата на отоманската империя наши центрове. Един от тия центрове бил и Ловеч. За неговото участие в черковната борба, както и за ред други градове, ние имаме малко известия.[1]

С тия си бележки ние искаме да попълним, до колкото се може, тази празнота и да спомним за ония забравени от нас дейци, които живяха не много преди нас и със своята дейност създадоха една цела епоха в нашата нова история.

Пръв, който раздвижи духовете в Ловеч, бе П. Р. Славейков. Щастие бе за ловченци, че той им дойде като пръв учител в новото им училище през 1847 година. Тук той престоял само две-три години, но запълва следващите десетилетия със своето име. Той модернизирал обучението,[2] научава ловченци да отстояват своите правдини. Каква е била неговата дейност тук, се познава по това, че преследван от ловешкия гръцки владика Мелетия, Славейков прибягал и се крил из вестно време в Троянския манастир.[3]

Когато дошел в Ловеч за пръв път, Славейков бил млад и пълен с енергия. Това се види най-добре от писмото, което той праща до даскал Янка (Янко Хр. Бжрнев) в 1863 година:

---

[1] Освен беглите бележки по тоя въпрос на *Д-р П. Стоянов* в книгата му: Градътъ Ловечъ като центъръ на бълг. централенъ революционенъ комитетъ и пр. Ловечъ, 1901 г. и на *Г. Димитров* — Княжество България, I, 294—297, — едва ли ще се намери нещо писано по въпроса.

[2] За възпитателния метод на Славейкова гл. Учил. Прѣгледъ, г. V, неоф. дѣлъ, стр. 462--463.

[3] Йер. Кирилъ Дановъ, История на Троянския ставропигиаленъ мънастиръ „Св. Богородица“. Ловечъ, 1903, стр. 42.

„Твой Петко не е онзи вече веселія, безгрижнія .... и бръчкитѣ се явиха на ведрото негово чело. . .“ [1]

От Ловеч Славейков заминава, като учител, за Плевен, наверно през пжрвата половина на 1869 год. Заминава той, но забраздената от него целина не изостанала: тя била разработена по-нататжк от други.

В Ловеч черковната борба почва по-явно кжм 1848—9 год. Гржцки владика тук бил Милети.[2] Той бил с зжл и груб характер, но инжк бил хитжр византиец. Вжпреки хитростта си, обаче, той не можал да предвиди, на какво са способни ловченци. А това нещо го погубило. Изглежда, че любовта му кжм жената на Коста Сахатчията го е била изцело помрачила, та не можал да предвиди това, което станало с некои и други гржцки владици, па по-после и с него.

Повод за разпрята послужила следната случка: противната на владиката партия убедила Сахатчията да залови с една хитрост и да затвори владиката в своята баня заедно с жена си.[3]

След този скандал с Милетия бжлгарите избрали и изпратили в Цариград една депутация, начело с Николчо Стоянов (ловешки кмет), за да иска премахването на Милетия. Патриаршията всячески се стремила да потули работата, но не успела; Милети трябвало да отиде на заточение в Св. Гора, но и Николчо не вижда добро: една вечер бил отровен от цариградските гжрци.

След заточаването на Милетия в Ловеч бил изпратен друг гржцки владика с сжщото име. В негово време борбата временно стихва. Той проявява по-голям такт. За него разправят, че станал жертва на своя служебен джлг. Той спасява от потурчване една бѫлгарска мома; турците убиват гавазина му. Стоенето на владиката станало тук невъзможно, и той наскоро напуща града, дето оставил за себе си сравнително добри спомени.

---

[1] Материяли по учеб. дѣло, I, 22.

[2] Преди Милетия владика е бил Дионис, — за него не се помни нещо лошо. *Иречек* го предава като гонител на славянската книга (Княжество България, II, стр. 303, забѣл.). Прѣди Дионисия владика тук ще е бил Антим: **ар̾хі́епископа на́шего а́нти́ма, ловча́нской є҆пархі́й**. .. *Б. Цоневъ*, Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната Библиотека въ София, 19 0, стр. 397.

[3] Таз случка е увековечена в комедийката: Ловченскый-тъ владика или бела на ловченскы-йтъ сахатчія отъ Т. И-ва, Болградъ, 1863.

След Милетия бил изпратен в Ловеч Иларион Ловченски.¹) Макар и бѫлгарин от Елена, ловченци го счели за добѫр привѫрженик на Фенер. А това именно повдига стихналите за малко страсти. Още от начало начело на борбата застанали Мирйо Павлов, Пано Мачугана и Хаджи Парашкева; те дори били изпратени в Цариград да се оплачат на везиря от него.²) Явно е, че ловченци са искали народен владика. Против Илариона са били и свещениците, освен поп Цока.³)

След като на 3. IV. 1860 г. Иларион Макариополски не споменал името на патриарха и заедно с него изпратили на заточение Авксентия Велешки и Паисия Пловдивски — борбата в Ловеч става още по-ожесточена.⁴) В Ловешката музейна

---

¹) Дошел е тук в 1852 г. Според Г. Димитров назначен бил на 8. II. 1852 г. Предположението на *В. Ласков* (Приложение на „Църковенъ вѣстникъ", кн. XI—XII, стр. 40), че Иларион отначало е бил рѫкоположен за викарий на тѫрновския владика, защото се подписал на едно писмо не *Ловченски* Иларион, а **Ѧѯ̈іѹполєωс Іларіон**, се подтвѫрждава от кратката автобиографийка на последния (лист, който се пази в Архивата на вѫзраждането под № 678). От тия кратки автобиографически бележки ние се научаваме, че Иларион се родил в 1800 или 1801 г. в Елена, бил крѫстен Иоан, учил се изпѫрво в родното си место, по-нататѫк получил образование в мѫнастиря Св. Никола (Тѫрн. окрѫг) приема монашески чин, стоял прѝ Илариона Тѫрновки 15—16 г., дето получил отчасти образование, стоял и при Неофита 14 години дякон и протосингел; последният го рѫкополага за епископ, и след три години Иларион получава Ловешката епархия, която управлява 20 години и пр. Тия автобиографически бележки сѫ печатани у Йорд. Ивановъ, Сѣверна Македония, 339—340.

²) Както от писмото на Илариона, тѫй и от по-нататѫшната му дейност се види да е бил добѫр бѫлгарин. Но, като бил назначен и зависял от гѫрците, ловченци биле недоволни и не искали да имат само един владика от бѫлгарска народност. Иларион се чувствувал като патриот, наричал фанариотите „нашы фарісеи", но го е било страх да се обяви явно против гѫрците, догде не види, накѫде ще натегнат везните в почнатата борба.

³) *Д-ръ Стояновъ,* Градътъ Ловечъ, стр. 9. — Въ Арх. на възр. не намерихме особни данни, които да ни осветлят вѫрху распрята между Илириона и ловченци; отчасти ни осветляват за това писмата, които изнесе г. Златарски, (Приложение на „Църковенъ вѣстникъ", кн. III, 28—56). Началото на распрята г. Златарски отнася, като сѫди само по изнесените от него документи, кѫм 1860 год. [(ц. м., стр. 34, забѣл.). Не можахме да намерим нови документи, които да изяснят отношенията на Илариона с ловченци преди тази дата, но по всичко се види, че по-явно негодуването против Илариона избухва в края на 50-тех, началото на 60-тех години.

⁴) Градътъ Ловечъ, стр. 7.

сбирка има запазено едно вжзбранително,[1] с което 96 видни местни граждани, начело с Анастаса Т. Кунчев, забраняват на свещениците да споменуват името на Илариона и да имат нещо общо с него, „докато не се оправи работата въ Цариградъ съ Патрика“. Този документ е от 18. I. 1862 г. Тжрновският владика наклеветил ловченци, че се бунтовали против турската власт, — става разследване, но нищо не се установило, защото и нищо такова не е имало.[2]

Иларион тжрпял ред обиди: държани биле држзки речи от учителите против фанариотите и то от амвона, крили му гржцките черковни книги, а веднаж дори щел е да бжде хвжрлен от настроената тжлпа долу от владишкия чардак...[3]

Като не можал да се премести в друга епархия, за което аспирирал (Приложение, III, 42—43), и виждайки, че бжлгарите ще наделеят в борбата, Иларион се решава да вземе сам участие в нея: той отива в Цариград, дето заедно с другите народни владици взимал деятелно участие в разрешаванєто на цжрковния вжпрос. Той, както се знае, бе избран даже за Екзарх и стоя неколко дена такжв (през февруари 1872 год).

С заминаването на Илариона за Цариград, Ловешката епархия овдовява. В края на 1871 г. тук идва дедо Антим, по-после пжрви бжлгарски Екзарх. Той бил натоварен от бжлгарските народни владици, да обиколи овдовелите епархии, между които и Ловешката. Навред той освещавал храмове и ржкополагал свещеници. В гр. Тетевен, при обиколката си, Антим подарява 2—3 турски лири на читалището, които по-после Д. Общи, заедно с другите читалищни пари, употребява за купуване оржжие на четата, която извжрши обира в Араба-конак. Това нещо по-после се узнава и, макар дедо Антим да не е предвиждал подобно нещо с читалищните пари, ще му е сѫздало не малка неприятност, още повече като бил в това време Екзарх.[1])

---

[1] Печатано пак там, стр 8.

[2] Викани били: Мирйо Павлов, Пано Мачугана, Хаджи Парашкева, Иванчо Ахмака и Петжр поп Никифоров. Градътъ Ловечъ, 8.

[3] Доколко зле са биле настроени тук против Илариона, може да се види от характеристиката, която дава Каниц за Илариона: „всички напрѣдничави хора гледали на него като на едно мощно прѣпятствие за скорошното образувание на народа, защото той управлявалъ съвсѣмъ въ духътъ на фанариотскитѣ владици, на които той билъ побѣлѣлъ ученикъ. Нему приписвали много своеволия при вѣнчаванията и разводитѣ, описваха го като жаждущъ за пари“. *Ф. Каницъ*, Градътъ Ловечъ отъ основаването му до освобождението му. Ловечъ, 1902 г. стр. 19.

Нема да бѫде картината ни пѫлна, ако не кажем неколко думи и за противниците на Илариона. В борбата против Илариона главно участие взимат от учителите Манол Лазаров и Никола Ковачев, от свещениците — поп Крѫстю, а от миряните — Ананас Т. Кунчев, Мирйо Павлов, Хаджи Парашкева и Пано Мачугана.

Манол Лазаров е от Етрополе. Учителствувал изпѫрво в Ловеч 5—6 год., по-после се изгубва за две години и се вѫзврѫща наново. Той е учителствувал в Горни-край, дето заместил Славейкова. Той бил главен учител и имал свои помощници. Владеял е добре грѫцки език.[2]) В 1870 г. бил заменен в главенството от Н. Ковачев.

Никола Ковачев взимал деятелно участие в борбата против Илариона; той често дѫржал в цѫрквата демонстративни речи и против Фенер, и против Илариона. Учителствувал е до 1874 год.

Видното место сред противниците на Илариона заемва поп Крѫстю. Мнозина предават, че освен начетеността и способностите, които притежавал, той бил с отворена душа, за което и Каниц го нарича „либераленъ попъ“. Упоритата мѫлва по-кѫсно, какво той е предателя на Левски, го погуби като морална и физическа личност.

Ан. Т. Кунчев е роден на 18. XI. 1833 г. Образованието си получил в Ловеч. След смѫрта на баща си той, заедно с брата си Мирона, продѫлжава неговата тѫрговия. Взимал е участие в борбата против Илариона 9 години, бил 14 години член в тогавашния сѫд. След освобождението бивал също сѫдия и депутат. Умрел е на 25. III. 1900 г.[3])

От останалите трима рѫководители на борбата заслужава особно внимание Мирйо (Михаил) Павлов. Той е от свещеническо семейство; образование получил в родното си място, но стоял дѫлго време в Ромѫния, което подпомага неговото развитие. Той е знаел неколко езика и по запазените му книги и списания се види да е бил начетен човек. Каниц го нарича писател.1) Убит е от турците през 1877 год.

---

[1]) По-подробно за това в сп. Читалище, г. I (1912), кн. VIII—X.

[2]) Синовете му издадоха преведените от него грѫцки повести „Калироя“, София, 1885 г.

[3]) Според неиздадени автобиографически бележки.

Сжратникжт на М. Павлова — Хаджи Парашкева е тоже от Ловеч; занимавал се с тжрговия. Бил в сждружие с П. Мачугана. Живел е джлго време в Ромжния — Плоещ. Тук го спохождат Марин Луканов и Иван Драсов, за да се запознаят по-отблизо с организацията и да видят дали действително имало такава силна организация, за каквато им говорил Левски.2)

Сждружникжт и сжратникжт по идея на Хаджи Парашкева — Пано Мачугана също скитал по тжрговия из Ромжния. Когато се завржща в родния си град, той се занимавал не само с тжрговия, но и с обществени работи. В свободното си време той, па и другите му сподвижници се сжбирали в ханжт на Абазжт (Хаджи Дойчинооглу); тук се подготвяли атаките против Илариона, дори когато е бил в Цариград вече.3)

Пжрв екзархийски владика в Ловеч бил Дионисий от Берковица. Последният бил млад човек, получил образованието си в Белградската духовна семинария, дето следвал като архидякон.

Дейността на новия владика е била творческа; той е трябвало да работи много за учебно-черковното дело, — нещо, което при ония изострени страсти, при неговия предшественик, не било вжзможно.

Заседанията на епархиалния сжвет започнали на 25. VIII. 1874 г. Усжрдието на тоя сжвет, да се сдобие всеко село с цжрква и училище, било голямо; свещеникжт на с. Враца (Ловешко) бил осжден на заточение, защото пречил на

---

1) Негови трудове не можаха да ни посочат, освен един „Рѣчникъ на думы турскы и грьцкы въ языка българскый“, Букурещь, 1885.

2) Градътъ Ловечъ, 16.

3) В едно свое писмо от Цариград (Арх. на възр., № 730), без дата, Иларион се оплаква, че „взели ловчалии да го гонятъ“. Спечелил умразата им веднаж, те не са искали да го видят повече в епархията си. Повдигнатият от тех шум постигна целта си: Илариои не се вжрнал вече в Ловеч; той заел Кюстендилската епархия, дето и свжршва последните си дни. В Кюстендилската му архива (постжпили в Арх. на възр.) имало повече документи за отношенията на ловченци кжм Илариона, когато бил в Цариград, но не са още подредени.

селяните да си направят цжрква и училище.[1]) Още в пжрвото заседание Дионисий предложил да се покани архимандрит Авксенти да приеме инспекторска длжжност: да обикаля цжрквите и училищата из епархията и да сжбира пари за тях. На това пжрво сжбрание било решено да се свика учителски сжбор, който наистина се сжбира на 14. IX. с. г.[2]) На този сжбор били сложени за разглеждане ред важни вжпроси, свжрзани с успеха на учебното дело в епархията. В духжт на взетите решения се почнала системна работа из целата област.

Дионисий спечелва обичта на населението: то е дарявало на цжркви и училища, без да го е страх, че дареното ще влезе в лоши ржце. Ржкоположен през 1873—4 год., Дионисий не можал да се нарадва на джлга и плодотворна дейност: той завжршва едва 36 годишния си живот с скоропостижна смжрт.

След Дионисия идва за малко Йосиф Ловченски. Той заел епархията през най-размирната — 1876 година. За да се види, какво е било положението на епархията през това време, привеждаме тук едно негово писмо (черновка) до Екзарх Антима.[3])

Почнатото при Дионисия дело при Йосифа било проджлжено. Последният дошел в разгара на вжзстанието и с своя авторитет пред властта, е помогнал не на малко бжлгари. На другата година Йосиф бива избран за Екзарх; след едногодишно стоене в Ловеч, требвало да замине за Цариград. При заминаванието си той държал пред изпращачите си една реч, с която им пожелал по-добра сѫдба, т. е. намекнал за политическо освобождение.

---

[1]) За дейността на този сжвет гл. Учил. Прѣгледъ, г. VIII, кн. XI, 798—802.

[2]) За този сжбор гл сп. Читалище (1874), ржководитель на основното учение, бр. 22, стр. 339—344.

[3]) Ваше Блаженство,

. . . .

Колкото за $13\,^1/_2$ грошж на вула, тія пари като на едни мѣста по епархията ни были похарчени за училищата, не ще можемъ да Ви ги внесемъ, до като не стихнжтъ смущеніята и отидж самъ въ Орханіе и Златица. Хората не сж ся още освободили отъ страха и не могатъ да ходятъ свободно по работата си. На конакътъ ежедневно изпитватъ хора, които сж обадили като комити, а това държи духоветѣ и на двата народа въ раздробление и студенина.

Като се прѣпоржчвамъ на Вашитѣ молитви остаямъ на Ваше Блаженство

1876 Іуніи 10 Смиреніи въ Христѣ братъ
Ловечъ. † Ловчянскыи Йосифъ.

Ловеч, 1921.

Бѫлгарите в Анадола 1)

От **Неджиб Асим**,

професор по историята на турския език и на турския народ.

Превел **Д. Гаджанов.**

Вѫпросѫт, който напоследѫк излезе на сцената, или който и по рано е сѫществувал, а именно мнението, че една част от анадолските християни сѫ по произхождение турци, — този вѫпрос биде изоставен на заден план, понеже се говореше, че с него някои искали да постигнат политически цели. Но, понеже и до сега Анадола не е изследван почти никак в научно отношение, то вѫпросѫт за народността на народите, които населяват тези широки пространства, пак си остава открит. Изглежда, че този вѫпрос ще продѫлжава да стои открит, докато се направят точни етнографически изследвания.

Известно е, че една част от планинската верига „Таурос" се казва „Булгар дагѫ" (Бѫлгарска планина). Някои мислеха, че това название е погрешно и изказваха мнение, че истинското име е „Буга" (бик), преведено от грѫцката дума „Таурос". Наистина, турците на някои завладяни от тях места сѫ дали турски имена, ала има случаи, дето те сѫ запазили старите названия по-добре и от учените, като, например, Едирне, Аталия.

Уважаемата дѫщеря на бившия коненски валия Арифи паша, Икбал ханѫм, е подарила на библиотеката при литературния факултет в Цариградския университет един епически царственик от Шигяри в рѫкопис. Понеже в него ясно се казва, че истинското название на вѫпросната планина е „Булгар дагѫ", то частите от тоя епос, които се отнасят до

---

1) Тая статия биде обнародвана в тур. в. „Икдам" броеве отъ 27. X. и отъ 3. XI. 1921 г. При всичко че сѫобщава някои легенди, тя се явява интересна с своя нов материал по един наистина все още неразрешен вѫпрос. — Ред.

този вѫпрос, посвещавам на любителите на анадолската история.

Покрай известното шахнаме (царственик) на Фирдуси, посветено на Махмуд Газневи, има и друго шахнаме, написано от един поет с псевдоним Шигяри и посветено на Караманите. Последното след време било преведено от някого в проза на турски. Даже това лице към превода е прибавило още и много други сѫбития и по този начин е записало Караманската история до похода на султан Селим I срещу Египет. Едно лице пѫк, на име Ибрахим Аджи ефенди, едновременно секретар в канцеларията за гражданското сѫстояние в Караманската околия, е снело за покойния Арифи паша един препис от това шахнаме с много хубави коментарии по полетата на страниците. От този именно препис ние се ползуваме. Нашите почитания на Ибрахим Аджи ефенди.

Известно е, че понеже околностите на Арменак и Анталия сѫ каменисти и гористи, то европейците от Кипър и Родос, както и другите християни тук са намирали убежище и получавали помощ откѫм морето. Вследствие на това и селджуците, които най-напред са се борили с византийците, а после с монголите, не са имали време да обѫрнат внимание на тези страни. Само султан Алаеддин направил големи жертви, предприел една експедиция към тези места и на името си основал града „Алаие". Обаче по-важните точки от страната пак са се намирали в рѫцете на чужденците.

Да, Шигяри сѫвсем открито говори, че тези места се намирали в рѫцете на бѫлгарите. Откѫде ли пѫк тези бѫлгари са дошли в Анадола? Но, да оставим това на страна и да видим, какви сведения ни дава за тях Шигяри:

„Когато в Сивас е владеял Нуреддин-бей, от Караманите, в Таш-Или-(Арменак)-ската крепост[1]) неверниците почнали да правят изтѫпления из околностите, за което хората постоянно се оплаквали на султан Алаеддина. Но, понеже Арменакската местност е била твѫрде много камениста и гориста, нищо не могло да се направи".

---

[1]) Аджи ефенди, който е снел преписа, що имаме на рѫка, в обясненията си по крайщата на кориците казва: „Тази крепост е издѫлбана в планината, но понеже днес пѫтищата ѝ са развалени, не е вѫзможно да се обиколи. Вѫтре има много старини. Отидох, но не можах да я обиколя".

По предложение на емира Сюлейман-паша, тази работа била предоставена на Нуреддин-бея, шеф на семейството Карамановци, даже му е бил обещан и града в случай, че го завладее. „Нуреддин сѫбрал всички огузки, туркменски и кюрдски бегове, отишел в Кония и там се срещнал с султан Алаеддина. Оттам трѫгнал и откѫм носа на „Аладаг“,[1] дошли близу до Арменак. На три места поставили засада от хиляда души. Изпратили Ментеша с триста души войници срещу крепостта. Нуреддин полека-лека почнал да напредва. Ментеша една сутрин дошел до крепостта, но какво да види: цялата крепост сѫстояла от издялани камѫни и планински стени, бойниците стигали до небесата, та долу се образувала една каменна пропаст. В това време неверниците войници от крепостта забелязали присѫтствието му, изкарали вѫн хиляда и шестстотин души и почнали да се бият с Ментеша. Последният бил разбит и избягал. Те, преследвайки Ментеша, много се отдалечили от крепостта. Тогава Дургуд и Байбурд трѫгнали от една страна, Ешреф Мирза и Хаджи Бехаеддин излезли от засадата и хванали пѫтя кѫм крепостта, Кайсун и Амадеддин пѫк трѫгнали от друга страна. Нуреддин пристигнал, биейки тѫпан и барабан. Като го видели неверниците, вѫрнали се и избягали. Понеже и от четиритех страни били обходени, тѫй били избити, че никой не успял да се спаси. С една дума, сѫщия ден успели да завладеят крепостта с много жертви. Денят приличал на второ пришествие. Влезли вѫтре и намерили много сѫкровища. Завладяли и всички околности. След това войската се дигнала оттам и отишла в „Мод.“ Там се била четиридесет дни и завладяла Мод. После, завладяла Гюлнар и по-после находящата се в Булгар-даг крепост „Мара,“ която била разрушена. С бѫлгарското племе цяла година се били. Бѫлгарският бей се казвал Яхши-хан. Той паднал убит в битката. Бѫлгарската войска отишла и цяла се покорила. Яхши-хан имал един син, който се наричал Айдин. Нуреддин го направил бей на мястото на баща му. Бѫлгарите поели задѫлжението: с приятеля да бѫдат приятели и с неприятеля — неприятели. После дошли в Арменак и там се установили. Нуреддин-бей провѫзгласил за бей на Арменак сина си Карамана, който бил още млад, след което се върнал в Сивас."

---

[1] Сѫщият преписвач казва: „Днес е кантон в Караманската околия“.

Предполага се, тези събития, които буквално цитираме от Шигяри, да са станали през царуването на султан Алаеддина. — Бог да обсипе този светец с милости! Наименованието на българските князе с турски имена, особено носенето от тях титлата „хан", напомнюва името и титлата на някогашния вожд на сегашните българи, който е дошел в сегашните им места.

На 659 (1260) година, през месец сефер, когото Караман-бей бил на гости при султан Алаеддина в Кония, с неверниците от Селефкия докарали помощна войска от Кюркес, Пеяс и Александрета, избрали за вожд някого си Андрея, който по този начин станал командующ на двадесет хиляди европейци с железни гащи, и се установили пред Кюркес... Тогава Хамид и Айдин отишли при Шаха да съобщат тревожната вест, след което Айдин с четири хиляди български войници тръгнал веднага и влязъл в бой. Българските войници всички хвърляли камъни с прашки. Същия ден много европейци били преследвани чак до Селефкия . . . Тази битка продължила повечко време, и Караман с много сили дошел от Кония. В голямата битка, станала пред Кюркес, „българите, които хвърляли камъни с прашки", се изпращат напред. Българският княз Айдин-бей с седем хиляди юнаци пристигнал отсреща. Сам Айдин с собствената си ръка утепал на бойното поле двадесет души неприятели. Същия ден на бойното поле един висок неверник наранил Айдина. Като забелязал това Караман, спуснал се с коня си и така го ударил с топуза си, че . . . Най-после тази битка се свършила с предаването на Селефкия в ръцете на турците, и българският княз Айдин бил оставен да пази Селефкия с седем хиляди българи.

След като Караман бил отровен от султан Алаеддина, на негово място бил поставен син му Мехмед-бей, който назначил Айдин-бея пак за княз на българите, понеже бил верен.

Понеже Караманоглу Мехмед-бей открито обявил своята независимост, то била събрана войска за неговото наказание. В замена на това и в събраната от Мехмед-бея войска се намирали четири хиляди българи. В станалата при реката „Чаршамба-сую" битка, понеже болшинството от българите имали голямо изкуство да хвжрлят камжни с прашки, селджуците били разбити (672=1273/4 год.), Карамоноглу Махмуд-беевият син Халил станал техен главнокомандующ. В победата си над европейците в Таш-Или, на 759 (1358) година, Алаеддин, който бил един от Карамановци, имал с себе си десет хиляди бжлгари. Интересно е, че европейците пишат за това: Cette année est fort défavorable (тази година е твжрде незгодна).

В време на Алаеддин II от Карамановци, бжлгарският княз Яхши-хан, след като привлякжл кжм себе си турците от Варсак, вжзстанал против сюзерена си, обаче бил разбит и избягал в Булгар-дагж. Понеже Алаеддин не намерил за добре да се бие в такива непрестжпни места, простил на Яхши-хана и на „Асеня“ (770=1369).

Когато Алаеддин се разправял с халепските жители, Асеноглу сжбрал турците от Варсак, тржгнал от Караташ, отишел в Тарсус и подбудил Яхши-хана, който сжбрал двадесет хиляди юнаци и обявил претенции да стане султан, поради което заповедал в Тарсус да четат „хутбе“ (многая лѣта), развял знаме, тржгнал срещу Мут и го завладял.

„На негово име секли монети, Яхши-хана обявили за шах, а Саадеддин и „Асеня“ направили везири. След това те завладяли не само Гюлнар, но и всичките места до Карабаг и Алаие“.

В това време идва един човек на име Шейх Зекерия, който казва: „Ако искаш да станеш по-голям, пусни Мехмедоглу Артена от Селефкийския затвор, защото народжт се сжбира около него.“ Това било прието, и положението се влошило.

Когато Алаеддин се вжрнал от Халепската експедиция, отбил се в Тарсус, дето бил посрещнат от некои старци. Той останал доволен от такова посрещане. Той разбрал, че причината за това е вжзстанието на Яхши-хана. С цел да го потуши окончателно, веднага тржгнал и се отправил кжм Ларенда. Там срещнал Яхши-хана да се бие с караманците. Веднага и той взел участие в боя. Яхши-хан избягал. Преследвачите разпржснали войските им. Яхши-хан и Артена избягали в Пеяс (775=1374). Там те накарали да вжзстане тамошния управител Муса-бей зааде Караман-бей — от фамилията на Карамановци. Те ненадейно дошли с двадесет хилядна войска и завладяли Нигде (Никомидия) и Аксарай. Докато те се намирали в Аксарай, пристигнал и Алаеддин-бей и обсадил града. Алаеддин дал прошка на „Асеня“ който излязал, като взел с себе си всичкото си имане и свитата си. Не се чуло вече името му (776=1375).

Като се вземе пред вид, че в преписа, снет от Ибрахим Аджи ефенди за бившия коненски валия Арифи паша, караманските сѫбития се описват до края на царуването на Явуз султан Селима, — вижда се, че кѫм шахнамето отпосле е прибавено едно приложение. В това именно приложение се четат долоизложените сѫбития относно анадолските бѫлгари:

„От времето на селджуците и караманците насам и след монголското племе, едно бѫлгарско племе е обитавало една непрестѫпна планина, називаема „Аренгелова,“ кѫде Бейшехир. С време на чело на това племе застанало едно лице, на име „Катерина,“ което бѫлгарите провѫзгласили за крал (кралица ще е). Понеже тази мома били умна, станала твърде богата. Тя никѫде не излизала за плячка, а винаги употребявала войската си в земеделие. Както никой нея не познава, тѫй и тя никого не е познавала. В време на жѫтва някои военачалници правили опустошения, обаче в Аренгелова нищо не могли да направят.

„Лятно време Катерина карала да орат винаги с златен ярем. При нея имало десет хиляди души. Всички били вѫоржжени с пушки. По-после, когато Карамановци са прибягнали кѫм бѫлгарите (а именно, след като султан Мехмед Завоевател унищожил караманското княжество), Катерина лятно време слизала от Аренгелова в чифлика си. Един ден Катерина слязла от Аренгелова и, като се разхождала насамнатадък, намерила си една много хубава местност. Откѫм три страни това място било заобиколено с могили; четвѫртата страна пѫк Катерина изпѫлнила с камѫни и земя и образувала четвѫрта могила. В средата имало твърде хубава земя. В средата на това място Катерина издигнала един много хубав и висок дворец, който отвсякѫде бил брониран с злато. Нарекли го „Алтѫн-сарай“ (Златен дворец). В отсрещните могили тя заповядала да направят окопи, дето поставила постове и орѫдия.

Ибрахим Аджи ефенди в страничната си забележка тук казва: и днес съществува и се казва „Хатун-сарай“ (Женски дворец). Развалините на двореца днес имат форма на изкуствена могила. В 1319 (1903) година, когато един англичанин разкопал върха на тази могила, облите бойници на двореца се показали на един аршин дължина.

„Катерина докарала отдалеч и една вода за двореца. (Преписвачът съобщава, че и днес още тази вода съществувала).

„При такова положение Катерина станала много богата. След като Карамановци се оттеглили в „Булгар-дагъ“, селяните до границите на Кония и Бейшехир останали под нейната егида, защото тя им давала пари с високи лихви и всякак ги измъчвала.“

Когато султан Селим настъпвал към Египет, караманските бегове, които се били укрепили в планината „Булгар-дагъ“, почнали в Таш-Или с десет хиляди българи да обезпокояват тила на армията, станали причина да се дадат много жертви, завладяли Ларенда и опустошили страната до Акшехир. Когато султан Селим се завърнал от Египет, казал: „Аз мислех, че нема да имам вече главоболия от Карамановци, но работата не била така“, и изпратил от Аксарай войска срещу Ларенда. В станалата битка Карамановци дали много жертви и пак избягали в „Булгар-дагъ.“ За да свърши окончателно с караманския въпрос, в 919 (1513) година султан Селим изпратил с войска своите най-доверени военачалници, както следва: Пир Мехмед паша в Кония, Али паша в Ларенда и Абдуллах Кемал паша към Бейшехир и Аренгелова-планина.

Но ние пак се обръщаме към нашия източник:

„Абдуллах паша четиридесет и осем дни обикалял из планините, защото Аренгелова-планина била непристъпна, и нищо не можал да направи. Но, по божия воля, всичките храни на Катерина се намирали в чифлика ѝ при Златния дворец. Катерина като чула, че срещу нея има изпратена войска, слязла в мястото, дето се намирали хранителните ѝ припаси, поставила топове и постове наоколо. „Абдулах Кемал паша никак не можал да намери път откъм Бейшехир за Златния дворец. Най-после слязъл в Кония, отдето взел с себе си малко войска и оръдия. Една нощ войската му потеглила и призори дошла чак до околностите на Катерининия дворец. Нощта била много тжмна; само откжм Катерининия дворец излизала светлина.

„Абдуллах Кемал паша хвжрлил два снаряда и срутил до-земи едната страна на Катерининия дворец. В орждията и на двете страни немало барут. Катерина, без да вика никак, дала заповед. На разсжмване от отсрещните могили стреляли с орждия срещу отоманската армия. Абдуллах Кемал паша се уплашил и не знаял какво да прави. В туй време втори пжт стреляли и избили много войници, в това число и Абдуллах Кемал паша.[1]) Останалата войска избягала чак до Кония. След това Катерина прибрала всичките си храни и се качила на Аренгелова-планина.

Султан Селим много обичал Абдуллах Кемал паша. Като се научил за тази трагедия, веднага трљгнал на пжт и стигнал по-рано от своите военачалници. Затова го нарекли и „Явуз“ (стремителен).

Султан Селим заобиколил Златния дворец на Катерина и го бомбардирал. Слѣд като го сринал до-земи, навлязжл с войската си в дефилето и се запжтил кжм Аренгелова. Катерина се намирала в Аренгелова и не знаяла, че войска ще дойде от това дефиле, защото то било много стржмно, каменисто и гористо. Катерина накарала да изджлбаят от двете страни на дефилето вжрху високите скали и там поставила войници с пушки. (Тези пещери и сега сжществуват.) Когато Султан Селим минавал оттам, дал много жертви... Много войници паднали простряни по скалите... Турците поставили вжрху всяка скала по едно орждие и дали огжн срѣщу Аренгелова планина по такжв начин, че камжк вржз камжк се обжрнала. Всичката неприятелска войска заедно с Катерина била избита. Там намерили безсметни храни и богатства. В Аренгелова нищо Катеринино не останало. От населението една част избягала, друга част била избита.“

---

[1]) Ибрахим Аджи ефенди в бележката си пише, че гробжт на Абдуллах Кемал паша бил намерен от Арифи паша, и цитира буквално надписа на надгробния му камжк. Според надписа, това сжбитие станало в 919 (1513) год., 21 реби-юл-евел, ден вторник.

В никоя от нашите истории не сме чели за такова едно сжбитие.

Може с положителност да се предполага, че днешните православни християни, които живеят в тези места и говорят турски, да са остатѫци от онези бѫлгари.

Но отде са дошли тези бѫлгари? Те не са дошли нито от стара Бѫлгария, нито пѫк са заселени от отоманците. Понеже езикѫт им е славянски[1], а вярата им християнска, то показва, че те са от балканските бѫлгари. Да бяха заселени от отоманците, щяха да се намират не в Таш-Или, а в сѫщинската турска страна. Собствено, както в този документ се казва, че те от селджушко време се намирали там, тѫй в селджушките хроники се говори, че в селджушката войска се намирали бѫлгари и левантинци. За това, нашето мнение е, че те са били заселени там, и то по море от страна на византийците. Тая теза предоставяме на специалистите по византийската история. Даже и любителите на бѫлгарската история, ако предприемат там археологически и етнографически изследвания, ще могат да установят произхода на тамошните християни. Едно е вярно, че отдавна гѫрците са изгубили право да представляват всички християни от Анадола. Те не само не могат да представляват и арменските православни, които се наричат „Хай-рум“ (арменогѫрци), но и бѫлгарите от Таш-Или сѫ изоставени за асимилиране от турците, следов., теорията, че между анадолските християни има и турски елемент, добива още по голяма сила.

---

[1] Тук тряба да има някоя грешка, защото авторѫт 2 реда по-горе казва, че тия бѫлгари днес говорят турски.

Ред.

Вести и оценки.

Трудове по бѫлгарска история.

През време на общоевропейската война нашата историческа литература се обогати с по-крупни трудове по отечествената ни история. Тоя интерес кѫм нашето минало заслужва да се отбележи, толкова повече, че допреди няколко години интересѫт кѫм него беше изобщо много слаб. А там трябва да тѫрсим в голяма степен и причините за последнята наша национална катастрофа. У нас потребата кѫм историческо познаване на миналото не беше обществена необходимост, сѫзнавана и чувствувана. За жалост, тая потреба я немаше и в рѫководните крѫгове. Затова, като се констатира факта, че именно през време на решителни моменти ние се сетихме да тѫрсим опора в миналото, трябва да се пожелае — интереса кѫм това минало да не угасва, а да се засили. Отраден е фактѫт, че нашата историческа книжнина е обогатена с нови и сериозни трудове по бѫлгарска история. В следните бележки даваме обща оценка на тия трудове.

Проф. В. Н. Златарски. — История на българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове. Томъ I, часть I: Епоха на хуннобългарското надмощие. София, 1918, 460 стр.

Подир труда на покойния Иречек, отбелязаната книга на г. В. Н. Златарски е един от най-крупните трудове по бѫлгарска история. В излезлия пѫрви том авторѫт прави свод на изследванията си по най-тѫмния период на нашето минало, — началото на исторически живот у прабѫлгарите. Както е познато, тоя вѫпрос от края на XVIII. век и до днес се е решавал различно. Не малко е играла роля, при неговото разглеждане, и национална, и расова, и политическа предубеденост; за жалост, и днес вѫпросѫт за произхода на бѫлгарския народ не се разглежда с необходимата научна обективност.

Може да се каже, че с новия си труд г. В. Златарски постави вѫпроса на нова почва и му дава по-правилна насока, след основателни научни изследвания, както из областта на историята, тѫй и из областта на филологията. Добри перспективи за отечествената ни наука сѫздадоха проучванията вѫрху езика на средноазиятските народи, а тия проучвания, сѫчетани с безспорни исторически данни, ни приближават значително до проумяване началния момент на нашето историческо минало и на нашия етничен произход.

След славянската, финно-уралска, турско-татарска и ред още други теории вѫрху произхода на прабѫлгарите, г. Златарски се явява с строго-научна обстановка на нова теория, която може да се нарече Теория на хунно-бѫлгарския произход. на нашите пѫрви обединители и организатори в дѫржава и народ.

Няма да излагаме сѫществените положения на тая теория. Но трябва да отбележим едно безспорно достоинство в нейната обстановка: тя се базира предимно вѫрху строго установени научни данни из областта на историческите факти, а не толкоз вѫрху филологични данни, които досега най-често водеха кѫм заблуда и преувеличени тѫлкувания. Гореотбелязаният труд, заедно с това, отваря и ново поле за бѫдеща работа из областта на нашата национална история. Не може да не се признае, че с пѫрвия том на своята „История на бѫлгарската дѫржава“ г. Златарски полага основата, вѫрху която занапред ще трябва да се установяват елементите на нашето културно развитие, след един дѫлѫг исторически живот, сложен под вѫздействието на три култури: хуннобѫлгарска, славянска и византийска.

Книгата на г. Златарски трябва да бѫде основно проучена не само отъ специалистите, но и от нашите учители и общественници.

Проф. А. Иширковъ. — Западнитѣ краища на българската земя. Бѣлѣжки и материяли съ 11 карти. София, 1915 CXXX+93 стр.

Капиталният труд на г. Иширкова има историко-географски характер и поставя на дневен ред основното изследване на един важен вѫпрос — за етническия сѫстав на населението в западните бѫлгарски покрайнини и за неговото историческо минало. Добре е известно, какви политически спекулации се правеха, а продѫлжават и още да се правят по вѫпроса за народното чувство и сѫзнание на бѫлгарите от Поморавско и в Скопската област. И в последно време немският социалист Херман Вендел пак защищава вѫзгледа за националната безличност на македонските бѫлгари — вѫзглед, кото цели да услужи на една позната империалистична политика. Не е важно в случая, как може да се приказва сѫс силата на орѫжието. Под защитата на щика аргументите може да изглеждат „силни“ и „основателни“, но от гледището на чистата наука те могат да говорят само едно — че политиката, която натрапва „аргументи“ с захапан нож в уста, никогаж не е отивала много далеч, колкото и да се е самозалѫгвала, колкото и да е била убедителна на известни политически и социални фактори.

В своята книга г. Иширков разглежда твѫрде важния и неизяснения още в нашата нова история вѫпрос — за участието на западнобѫлгарското население в борбата за освобождението на Сѫрбия. Действително, авторѫт засяга историята на вѫпроса дотолкоз, доколкото е потребно това за установяване народността на поморавци; но и в последния смисѫл установените факти са безспорни. Убедени сме, че изнасянето на нови материяли било исторически, било езикови, само ще подчертават и допѫлнят с по-големи подробности онова, което установява г. Иширков вѫв ценния си труд.

Проф. Иордан Иванов. — Българитѣ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, езикъ и народность съ етнографска карта и статистика. 2-о издание. София 1917, 372 стр.

Книгата на г. Иванова служи като хубаво ~~допѫлнение~~ кѫм труда на г. Иширкова. Накратко и сбито авторѫт разглежда вѫпроса за народността на македонските бѫлгари вѫз основа на исторически и езикови проучвания. Дадено е място и на вѫпроса за разните културно-етнични влияния вѫрху македонските бѫлгари — влияния, които от заинтересувани страни са били използувани не с потребната добросѫвестност и безпристрастие. Ценни са и материялите, които заемат по-голямо място в обемистия труд на г. Иванова. Ще отбележим по повод на тоя труд само едно: желателно е и у нас да се отнесем кѫм засяганите от г. Иванова вѫпроси по-основно и с по-голям интерес, който в днес преживяваното време може да бѫде само благотворен за нашето народно бѫдаще.

Д. Мишев. — България въ миналото. (Страници изъ българската културна история). София 1916, VIII+475 стр.

Книгата на познатия наш общественик г. Д. Мишев заслужава отбелязване поради своето богатство в идейно отношение. Тая книга се появи в момент, когато вѫорѫженият бѫлгарски народ правеше усилия да защити с последното средство своите погазени права, изправен срещу модерната военна техника на много противници.

Целта на книгата си авторѫт накратко изяснява в нейния предговор: — да открие известни неоспорими ценности в бѫлгарското минало, както и да изтѫкне една сѫществена черта в политическия живот на бѫлгарите, — упорния им стремеж да се обединят културно и да се разберат, дори да се федерират сѫс своите околни сѫседи.

Цялата книга е разделена на осем големи глави, в които г. Мишев проследява най-характерните прояви на нашия исторически живот. Голям интерес представя последната глава, — „Българитѣ и европейскитѣ сили“ (стр. 338—475). В тая глава авторѫт проследява новобѫлгарския политически живот чак до освобождението. В нея той се спира сравнително широко и вѫрху вѫпроса за балканската конфедерация, повдигнат и в последно време преди

Нйойския договор. На тоя вѫпрос г. Мишев се спира дотолкова, доколкото позволяват размерите и характера на неговия труд. Изнасят се и нови материяли и статии, отбелязани под черта. Авторѫт разглежда вѫпроса много обективно, макар че книгата му носи характер на публицистичен труд. В туй отношение трудѫт на г. Мишева има и известни недостатѫци. Автора не е специалист-историк, макар че против историческите му познания не може да се вѫзразява особено. Според нас, г. Мишев е сгрешил против хронологическия принцип в изложението на сѫбитията, като прави много големи врѫщания назад. Тоя недостатѫк е доста сѫществен, защото в известни случаи той не дава вѫзможност да се схване даден вѫпрос правилно и ясно, както би било при последовно излагане на сѫбитията. Не може да се твѫрди, че един читател с историческо образование ще намери книгата на г. Мишева за излишна и вредна; но обикновеният читател ще остане за известни вѫпроси с неясни схващания. Бихме посочили за пример изложението на вѫпроса за балканската федерация (стр. 389—408). Авторѫт започва с политиката на Мих. Обренович, но не я проследява последователно; най-напред се проследяват сѫбитията до 1868 год., напр., за сѫдбата на Бѫлгарскала легия в Белград. По-нататѫк авторѫт прави друг поврат кѫм 1856 год. (вж. стр. 405). С подобен начин на изложение вѫпросѫт се много замѫглява. Подобни неспазвания на хронологическия принцип автора прави и в други случаи.

Друг недостатѫк в книгата на г. Мишева е, че за византийската история той си служи с много стари пособия. Освен това, срещат се и много неточности в цитирането на известни трудове; заглавията на много от тях са и неточно предадени. Има и ред други технически недостатѫци, които могат лесно да се изправят.

Ако авторѫт усвои историческия метод в изложението и остави публицистичния, книгата му, безспорно, ще бѫде един ценен принос кѫм нашата историческа книжнина. Многото недостатѫци, впрочем, могат да се извинят с момента, в който книгата се появи, както и с задачите ѝ — да услужи по-бѫрже на нашата национална кауза. Затова книгата на г. Мишева заслужава внимание и разпространение.

Цв. Стоянов.

Библиография

Предлаганата тук библиография по история на бѫлгарите и бѫлгарските земи за времето от 1915 до 1921 г. нема претенции да бѫде изчерпателна и може би да сѫдържа немалко блезни, особено за появилите се в задграничната книжнина трудове; но все пак тя може да послужи като общо упѫтване за ония, които се интересуват от отечествената история.

Сѫкращения. — ГСУ = Годишникъ на Софийския Университетъ. — ГНМ = Годишникъ на Народния Музей. — ДК = Духовна Култура. — Изв.БАД = Извѣстия на Българското Археологическо Дружество. — ИзвВАД = Извѣстия на Варненското Археологическо Дружество. — ИзвНЕМ = Извѣстия на Народния Етнографически Музей. — ИзвИД = Извѣстия на Историческото Дружество. — ЛБАк = Лѣтописъ на Българската Академия на наукитѣ. — РГ = Родопски Гласъ.— СбБАк = Сборникъ на Българската Академия на наукитѣ.— СпБАк = Списание на Българската Академия на наукитѣ.

Antonoff V. Bulgarien vom Beginn seines staatlichen Bestehens bis auf unsere Tage (679—1917). Mit 39 Abbildungen und 4 historischen Karten. Berlin 1917. 70 стр.

Баласчевъ Г. Укрѣпителнитѣ работи на старобългарската войска. Минало III, кн. 10, часть I. София 1918. 44 стр.

Балкански Б. Н. Очерки за Добруджа София 1916, 65 стр.

Банков. Д. Причините на погрома. София, 1922. 130 стр.

Бѣлчевъ, Г. България и нейнитѣ съсѣди (факти и документи 1870-1915). София 1919. 47 стр.

Bernhard, R. Ausgrabung der Stadt Istros bei Karanasuf in der Dobrudscha. Zentralblatt der Bauverwaltung XXXVII, 1917, 557-559.

Благоевъ, Н. П. Причини за покорение на българитѣ отъ византийци и турци. ГСУ, кн. XII—XIV (1915—1917), 23 стр.

Бобчевъ, С. С. Какво иска българския народъ (историко-политически очеркъ). София 1915.

— Царь-Страцимировото писмо до Брашовяни. ИзвИД, кн. IV(1915), стр. 71—78.

— Раковски като публицистъ. СбБАк. кн. IX (1918). 74 стр.

Васильовъ Тома. Иларионъ Ловченски и църковниятъ въпросъ. ДК. кн. 1 -2 (1920), стр. 109—114.

Велчев, В. Принос кѫм новата ни история Стамболов и Фердинанд. София 1922. 182 стр.

Венедиковъ, Йорд. Войнитѣ за обединение на българитѣ въ XII вѣкъ. 2-о изд. София 1918. 118 стр.

Wilamovitz-Möllendorff, U. von Die Balkanvölker. Die neue Rundschau 1918. Januar, 95—107.

Виновницитѣ за европейската война. Съ предговоръ отъ д-ръ В. Радославовъ. Прѣвели и наредили Ив. Коларовъ и Сп. Икономовъ. София 1916 320 стр.

Волковъ, Ев. Христо Ботьовъ. СбБАк. кн. XV (1921). 206 стр.

Ганевъ, В. Развитието на търговското право въ България: Вж. Историческото развитие на търговското право. ГСУ (Юрид. фак.) кн. XII (1915—1916). София 1921, стр. 96—275.

Георгиевъ, Йорд. п. Материяли по църковната борба (Архива на Неофита Бозвели), СбБАк., кн. XIV (1921). 82 стр.

Георгиевъ, Й. попъ, и Шишковъ Ст. Н. Българитѣ в Сърското поле. Издирвания и документи съ приложение на 2 факсимилета и 1 карта. Пловдивъ 1918. 88 стр.

— Българитѣ въ Драмско, Зъленско, Кавалско, Правишко и Саржшабанско. Изслѣдвания и документи, съ приложение на 13 факсимилета. Пловдивъ 1918. XVII + 57 стр.

Георгиевъ Матей Възраждането на София. Исторически материали. София 1920. 104 стр.

Герчевъ, Хр. Сръбски свидѣтелства върху българитѣ въ Моравско. София 1921.

— Сръбски признания за Македония. София 1918. 54 стр.

Гешовъ, Ив. Ев. Балканскиятъ съюзъ. Спомени и документи. София 1915. 96 стр.

— Спомени изъ години на борба и побѣди. София 1916. 131 стр

— Великанитѣ на духовното ни освобождение ДК, кн. 1—2 (1920), стр. 99—101.

Грабаръ, А. Н. Матеріалы по средневѣковому искусству въ Болгаріи. 1. Стѣнописи 2. Архитектура. ГНМ. за 1920. София 1921, стр. 97—164.

Diehl, Ch. Histoire de l'Empire byzantin. Paris, Picard, 1919.

— Byzance. Grandeur et décadance. Paris, Ernest Flammarion 1919.

Димитровъ, Ив. К. Прѣселение на селджукски турци въ Добруджа ок. срѣдата на XIII. вѣкъ. СпБАк., кн. X (1915), стр. 23—40.

Димитровъ, П. Лични спомени по изслѣдването на печалнитѣ събития въ България прѣзъ врѣмето на българ. възстание въ 1876-а година отъ цариградския американски генераленъ консулъ Евгений Скайлеръ (Eugene Schuyler) и по неговитѣ заслуги къмъ българ. народъ прѣзъ сжщата 1876-а год. София 1918. 31 стр.

Димовъ, В. Разкопкитѣ на Трапезица въ Търново. ИзвБАД, кн. V (1915), стр. 112—116.

Дипломлтически документи по намѣсата на България въ европейската война. Том I. 1913—1915. София 1920. 751 стр. Издание на Външн. М-во.

Дипломатачески документи по участието на България въ европейската война. Том II. 1915—1918 (до примирието). София 1921. 1094 стр. Издание на Външ. М-во.

Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия. Анкетиране кабинетитѣ на Гешовъ и Даневъ. Томъ I Войната, дипломатическата й подготовка и дипломатически прѣговори. София 1918. 1208 стр. Издание на Външ. М-во.

Дяковичъ, Вл. Българска Бесарабия. Историко-етнографски очеркъ, съ карта Добруджа — Бесарабия, портретъ и факсимиле. София 1918 250 страници.

Енчевъ-Видю, Ив. Стари и нови паметници въ Добруджа. Художе-

ствено-етнографически етюдъ. София 1918. 194 стр.

Занетовъ Г. Западнитѣ предѣли на българската народность. София 1916. 29 стр.

— Западни български земи и Сърбия (История и етнография). София 1917. 165 стр.

— Населението по долината на Велика Морава (съ една карта). София 1918. 75 стр.

Златарски, В. Н. Къмъ въпроса за българското лѣтоброение. СпБАк кн. X (1915), стр. 1—22.

— Извѣстието на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ. ИзвИД, кн. IV (1915), стр. 37—52.

— Иматъ ли власитѣ нѣкакви исторически права надъ Добруджа. Военни Извѣстия, бр, 25, 2 II 1917.

— Историческото значение на Ахелойския бой. „Седмиченъ Прѣгледъ“ год. I (1917), бр. 3, стр. 3—4; бр. 4, стр. 3—5.

— Посланието на царигр. патриархъ Фотия до българския князъ Бориса въ славянски прѣводъ, „Български старини“ кн. V (1917), прѣдговоръ стр. 1—20, текстъ 21—64.

— Историко-политическа сѫдба на Добруджа. Сборн. Добруджа, София 1918. стр. 43—68.

— Кога е възникнала и какъ се е развила идеята за българското обединение. „Родина“ година III (1918), бр. 564—566.

— История на българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове. Томъ I: Първо българско царство. Часть I: Епоха на хунно-българското надмощие (679—852 г.). София 1918. 486 стр.

✓ **Slatarski, Prof. W. N.** Geschichte der Bulgaren. I. Teil: von der Gründung des bulg. Reiches bis zur Türkenzeit (679—1396). Bulg. Bibl. hrsg. von Prof. G. Weigand, Bd. V. Leipzig 1918. X+182 стр. 8° съ 9 образа и 10 карти.

Златарски, В. Н. Историческото значение на България съ огледъ къмъ нейното междудържавно положение. „Славянски Гласъ“, год. XIII, (1919/20), 5—6, стр. 5—15 и „Славянска библиотека“ № 1 (1920), стр. 30—56.

— Тъй нареченитѣ „грамоги“ на Пинция и неговия синъ Плезо. ГСУ, кн. XV—XVI (1919—1920). 58 стр.

— Какъ е билъ разрѣшенъ българскиятъ църковенъ въпросъ въ 870 г. ДК, год. I (1920), кн. 1—2, стр. 49—63.

— Какъ е била политически подготвена мисията на св. Кирила и Методия въ Моравия „Слънце“, год. III (1921), кн. 4—5, стр. 249—253.

— Известието на Ибрахимъ ибн-Якуба за българитѣ отъ 965 год. СпБАк., кн. XXII (1921), стр. 67-87.

— Нова политическа и социална история на България и Балканския полуостровъ. Курсъ, четенъ въ Балканския близкоизточенъ институтъ прѣзъ 1920—1921 год. София' 1921. 159 стр.

— Кои сѫ били вѫтрѣшни и външни боляри? Юбилеенъ сборникъ на Юрид. факултетъ въ честь на С. С. Бобчевъ. София 1921, стр. 45—57.

— Родопскиятъ юнакъ Момчилъ войвода въ свѣтлината на историята. РГ год. I (1921), бр. 12 стр. 1—6.

Ивановъ, Йорд. Поменици на български царе и царици. ИзИД, кн. IV (1915). стр. 219—230.

— Българитѣ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, езикъ и народность, съ етнографска карта и статистика. София 1917. 381 стр.

— Св. Иванъ Рилски и неговия монастирь съ приложение на паметници и фотографски снимки. София 1917. 164 стр.

— La Région de Cavalla. Berne, Librairie-Académique 1918. 80 p, avec une carte etnographique en couleurs.

— Les Bulgares devant le Congrès de la paix, documents historiques, etnographiques et diplomatiques avec 4 cartes en couleurs. Berne 1919. 304 p.

— Кюстендилскиятъ Хисарлъкъ и неговитѣ старини (съ табл. III). ИзвБАД, кн. VII (1919-1920), стр. 66—123.

— Владиславъ Граматикъ. Прѣнасяне тѣлото на св. Ив. Рилски отъ Търново въ Рила, 1469 г. ДК кн. 3—4 (1920), стр 211—216.

Иширковъ, А. Охридско езеро и градъ Охридъ. ЛБАк. София, 1915. 32 стр

— Западнитѣ краища на българската земя. Бѣлѣжки и материали съ 11 карти. София, 1915. I—CXXX и 1—104 стр.

— Скопската область, останала българска и подъ духовното владичество на сръбската Ипекска патриаршия (1557—1766). ИзвИД, кн. IV, (1915), стр. 53—70.

— Le nom de Bulgare, éclaircissement d'histoire et d'ethnographie. Lausanne 1918. 67 p.

— Градъ Враня и Вранско, културно географски и исторически бѣлѣжки. София 1918. 26 стр.

— La Bulgarie et la mer Egée, le problème de la Thrace. Berne 1919. 64 p.

— Les Bulgares en Dobroudja, aperçu historique et ethnographique avec une carte. Berne 1919. 189 p.

— Западна Тракия и договорътъ за миръ въ Ньойи (Геогр. библ. № 1). София 1920. 68 стр. с една карта.

— Дакоромънитѣ въ Балканския полуостровъ съ една карта, ИзвНЕМ. год. I (1921), кн. II, стр 73—90.

— Пловдивъ и Родопа, РГ, год. I (1921), бр. 4, стр. 1—6.

Карнегиевата книга по войната прѣзъ 1912 и 1913 година. София 1915. 252 стр.

Kassner, K. Bulgarien Land und Leute, mit 16 Abbildungen. Leipzig 1916. 136 стр.

Кацаровъ, Г. И. Къмъ въпроса за етнологическото положение на старитѣ македонци. СпБАк., кн. X (1915), стр. 119—126.

— Антични паметници изъ България. ИзвБАД, кн. V (1915). стр. 1—19.

— Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker (= Zur Kunde der Balkanhalbinsel II Heft 5, hrsg. von C. Patsch). Sarajevo 1916. 122 стр.

— Долнострумската область въ старо врѣме. Отечество IV (1917), кн. 46, 6—12.

— Das archäologische Nationalmuseum in Sofia. Museumskunde XIII, 1917, 1—15.

— Еленизмътъ въ стара Тракия и Македония. ГСУ, кн. XIII—XIV (1917—1918), стр. 1—19.

— Zur Archäologie Thrakiens. Arch. Anzeiger 1918. 3—63.

— Изъ старата история на Македония. „Развитие" I (1918), стр. 330—333.

— Ein Mithrasdenkmal aus Makedonien. Arch. für Religionswiss XX, стр. 236.

— Келтитѣ въ стара Тракия и Македония. СпБАк., кн. XVIII (1919), стр. 41—80.

— Kleine Funde aus Bulgarien. Jahreshefte de österreich. arch. Inst. XIX-XX (1919), Beibl. 43—50.

— Антични паметници изъ България (четвърта статия), ИзвБАД, кн. VII (1919—1920), стр. 1—14.

— Heros (thrakischer). Pauly-Wissova-Kroll, Realenc. der klass. Altertumswiss. Suppl. III, 1132—1148.

— Археологично-историческото значение на българскитѣ земи. „Слънце“ II (1920), стр. 214—222.

— Приноси към историята на древностьта. I редица. София 1920. 144 стр.

— Пеония. Приносъ къмъ старата етнография и история на Македония, съ една карта. София 1821, 92 стр. (Географ. библ. № 3.)

— Старохристиянскитѣ надписи отъ Сердика. Материали за историята на София, кн. V, София 1921, стр. 37—53.

— Единъ паметникъ за старата история на евреитѣ въ България: „Pro causa judaica“, год. I, бр. 3, стр. 3.

Кацевъ, Д. Добруджа въ своята история. Обществена Обнова, год. I кн. I (1919), стр. 22—31.

Corti, E. Alexauder von Battenberg, seine Kampf mit den Zaren und Bismarck, nach des ersten Fürsten von Bulgarien nachgelassenen Papieren und sonstigen ungedruckten Quellen, Wien 1920. 351 стр.

Костовъ, Л. Българското народно художествено творчество. Сборн. въ честь на Ив. Д. Шишмановъ, София 1920, стр. 121—128.

Крачунов, К. Дипломатическа история на съединението на България. I. Цариградската Топханенска конференция. СбБАк. кн. XIV (1919). 56 стр.

— Дипломатическа история на сръбско-българската война (1885—6). София 1921, 59 стр.

La vérite sur les accusations contre la Bulgarie. T. I. Exposé et documents (4° 589 p.). T. II. Facsimilés (folio 126 p.). Sofia 1919. Ministère des Affaires Etrangères et de Cultes.

Lamonche, L. Le Traité de Paix avec la Bulgarie. (Extrait de la „Revue Politique et Parlementaire“ № 302). Paris 1920. 15 p.

La question bulgare et les Etats balkaniques. Exposé et documents. Ministère des Affaires Etrangères. Sofia 1919. VII + 318 стр.

Мавродиевъ, М. А. Добруджа. Критически етюдъ. Варна 1917. 64 стр.

Македонцитѣ въ културно-политическия животъ на България. София 1918. 107 стр.

Малеев, Лука. Принос към истината за катастрофата на България през септември 1918 година (документи, факти и спомени, със предговор от генерал-лейтенант Н. Жеков). София, 1921. 202 стр.

Маноловъ, Ив. Урало-алтайскиятъ произходъ на старитѣ българи. „Общъ Подемъ“ год. I (1917), стр. 864—882.

Marriott, A. The Eastern Question, Oxford 1918. 536 стр.

Марковъ, М. Г. Историческитѣ права на България върху Добруджа. София 1917. 84 стр.

Мемоаръ до прѣдседателя на конференцията на мира и правителствата на Американскитѣ Съединени Щати, Великобритания, Италия, Франция и Япония отъ Изпълнителния комитетъ на Македонскитѣ братства въ България София 1919. 4°, 60 стр.

Mémoire de Bulgares de Bessarabie. Sofia 1919. 4° 38 p.

Милевъ, Н. Единъ неизданенъ документъ за българската история, ИзвИД., кн. IV (1915), стр. 89—100.

— Факторитѣ на българското възраждане. Сборникъ въ честь на Ив. Д. Шишмановъ. София 1920, стр. 129—157.

— Исторически връзки между българи и поляци. „Слънце“ год. II 1920), кн. 2, стр. 125—142.

— Раковски въ споменитѣ на единъ италианецъ. Пакъ тамъ, год. III (1921), стр. 205—220.

— Бѫлгарски лични и семейни имена от XVII век. ИзвНЕМ., год. I (1921), кн. IV—V, стр. 140—171.

Милетичъ, Л. Едно бѣлѣжито послание на Цариградския патриархъ до българитѣ въ Дебърско (1849 г.). СпБАк., кн. XVIII (1919), стр. 17—30.

— La Macédoine bulgare. Aperçu historique et culturel. Sofia 1918.

Мишевъ, Д. България въ миналото (Страници изъ българската културна история). София 1916. 489 страници.

— La Serbie et la Bulgarie devant l'opinion publique, à propos des protestations publiques de Genève et de Lausanne. Berne 1918. 128 стр.

— La vérité sur la Macédoine. Berne, 1918 42 стр.

Mijatovich Chedomille. The Memoirs of a Balkan Diplomatist. London 1917. 472 стр.

Мутафчиевъ П. Стари градища и друмове изъ долинитѣ на Стрѣма и Тополница. Материали за археологическа карта на България, кн. II. София 1915. 92 стр.

— Боженишкиятъ надписъ. СпБАк XXII (1921), стр. 88—116.

Мушмовъ Н. Приносъ къмъ българската нумизматика ИзвБАД, кн. VI (1916—1918), стр. 57—70.

— Една находка на златни монети въ Бѣлоградчишко. Отечество V (1917), бр. 34.

— Нови български монети съ конници. ИзвБАД, кн. VII (1919—1920), стр. 124—128.

Начовъ Н. Христо Ботйовъ, София 1918. 152 стр.

Найденовъ С. А. Мнѣнието на Фарлати, авторъ на „Illuricum Sacrum“, върху родословието на царь Самуила. Сбор Юрид. факул въ честь на С С Бобчевъ. София 1921, стр. 245 – 263.

Никовъ П. Къмъ историята на сѣверозападнитѣ български граници. СпБАк XVI. (1918), стр. 43 – 64.

— Татаро-българскитѣ отношения презъ срѣднитѣ вѣкове, съ огледъ къмъ царуването на Смилеца. ГСУ, кн. XV XVI (1919 1920), стр. 1—95.

— Икономъ Константинъ А. Джновски. ДК, кн. 1—2 (1920) стр. 114—137.

— Българо-унгарски отношения отъ 1257 до 1277 година. Историко-критично изслѣдване. СбБАк, кн. XI (1920), 200 стр.

— Приносъ къмъ историческото изворознание на България и къмъ историята на българската църква. СпБАк, кн. XX (1921), стр. 1—62.

— Изъ близкото минало на Варна. ИзвВАД. VII (1921), стр. 93—107.

— Задачата на бѫлгарската историография, ГСУ, XVII (1920—1921), стр. 289—307.

Николовъ, архим. Илия. Екзархъ Антимъ I. ДК, кн. 3—4 (1920), стр. 221—230.

Николовъ, Д. п. Одринска Тракия. София 1919. 79 стр.

Орманджиев, Ив. П. Момчил-юнак и неговото княжество в Западна Тракия. Карнобат 1921. 16^0 77 стр.

Панаретъ, архимандритъ. История на Бачковския монастиръ. Станимака 1919. 16 стр.

Пастуховъ Ив и Стояновъ Ив. История на българския народъ Учебникъ за V класъ на гимназиитѣ и педагогическитѣ училиша. 2-о поправено издание. Пловдивъ 1920. 269 стр.

Пеневъ Боянъ. Начало на българското възраждане (Войн. библ. № 46). София 1918. 106 стр.

Pribram A. The secret treaties of Austria—Hungary 1879—1914. Cambridge, 1920. 308 стр.

Пърличевъ, К. Сръбскиятъ режимъ и революционната борба въ Македония (1912-1915 г.). София 1917. 154 стр. и много фотогр. снимки.

— Враня, Зайчаръ, Нишъ, Пиротъ, Скопие. Исторически бѣлѣжки. София 1916.

Radeff S. La Macédoine et la renaissance bulgare au XIX siècle Sofia 1918, 311 стр.

Радивоевъ, М. Т. Попъ Андрей Робовски. СбБАк., кн. XI (1920). 43 стр.

Радославовъ, А. Видинската крѣпость ГНМ за 1920. София, 1921, стр. 92—97.

Ризовъ, Д. Българитѣ въ тѣхнитѣ исторически, етнографически и политически граници (Атласъ, съдържащъ 40 карти). Берлинъ 1917.

Romански, С. Заговорътъ на Г. С. Раковски (Георги Македонъ) въ Браила прѣзъ 1842 година, СбБАк. кн. XIV (1921). 186 стр.

— Георги Мамарчовъ и доброволческата му команда отъ 1828-1829 г. СпБАк. кн. XXII (1921), стр. 175—207.

Сакжзовъ, Я Българитѣ въ своята история. София 1917. 460 стр.

Siegrist R. de. La bataille de Varna en 1444. „L'Echo de Bulgarie“, ап. 1915 № № 603-606, 15/28 — 18/31 Juillet.

Силяновъ, Хр. Сръбско-българскиятъ споръ и Русия. София 1915. 156 стр.

Симеонъ митрополитъ. Посланието на цариградския патриархъ Фотия до българския князъ Бориса. „Български Старини“. кн. V (1917), стр. 1—31 предговоръ, стр. 32—91 текстъ и прѣводъ на посланието.

— Единъ споменъ за издаването на фермана за Екзархията. ДК, кн. 1—2 (1920), стр. 98—99.

Скрябинъ Н. Политическія и экономическіе свѣдѣнія о Битольскомъ вилаетѣ, собраныя Россійско-Императорскимъ вицеконсуломъ София 1918(?) 128 стр.

Снѣгаровъ, Ив. Охридската патриаршия (нейниятъ произходъ, граници и епархии). София 1919. 78 стр. с три карти.

Solaroff K. La Bulgarie et la question macédonienne. Les causes des guerres balkaniques, avec 5 cartes et un fac-simile. Sofia 1919, 258 p.

Стамболски, Д-р Хр. По издаването на фермана. ДК кн. 1—2 (1921), стр. 101—109.

— Дяконъ Василъ Левски въ Цариградъ прѣзъ 1869 и 1870 год. Пакъ тамъ, кн. 3—4 (1920), стр. 230—236.

Staneff N. Geschichte der Bulgaren. II. Teil: vom Beginn der Türkenzeit bis zur Gegenwart Bulg. Bibl. hrsg. von Prof. G. Weigand, Bd. VI. Leipzig 1916. VIII+192 стр. с 4 образа и една карта.

Станев Н. История на българския народъ с 18 карти и 42 образа. София 1017. 216 стр.

Stephanove C. The Bulgarians and Anglo-saxondom, with maps. Berne 1919. 382 стр.

Стоиловъ, А. Документи и бѣлѣжки отъ миналото на бжлгаритѣ

въ Македония. СбБАк, кн. IX (1918). 32 стр.

Стояновъ, Ив Вѫзпитателни и образователни цѣнности въ нашата история. ИзвВАД. кн. VII (1921). Притурка 1, стр 3—8.

✓ **Стояновъ, Цв.** Федеративната идея въ българо-сръбскитѣ отношения прѣзь XIX вѣкъ (1804 – 1870). София 1919. 76 стр.

Теодоровъ-Баланъ А Българи въ юго-западно Моравско по Й. фонъ Ханъ въ 1858 г. София 1917. 64 стр.

— Свети Климентъ Охридски въ книжевния поменъ и въ научно дирене. Академическа рѣчь. София 1919. 117 стр.

— Кирилъ и Методи. (Университетска библиотека, ред „помагала“ бр. 1). София 1920. 178 стр.

Томовъ А. и Баждаровъ Г. Революциорната борба въ Македония (съ 33 портрета). София 1917. 155 стр.

✓ **Traité de paix de Neuilly.** Sofia 1919. 118 стр.

Трифоновъ, Йорд. По произхода на името „шопъ“. СпБАк., кн. XXII (1921), стр. 122—158.

— Споменитѣ на П. Р. Славейкова за първото му затваряне и за първата му пѣсень противъ гръцкитѣ владици. СпБАк, кн. XI (1915), стр. 113—144.

— Прѣданието за изгорена старобългарска библиотека въ Търново. СпБАк, кн. XIV (1917), стр. 1—42.

Фениксъ. Политическата сѫдба на Добруджа слѣдъ Берлинския конгресъ 1878—1916. Седемъ статии. София 1917.

Филовъ, Б. Императоръ Траянъ и днешнитѣ български земи, Изв БАД, кн. V (1915), стр. 177—206.

— Траяновиятъ валъ въ Добруджа. Отечество IV (1917), кн. 27, 5—7.

— Църквата Св. Димитъръ въ Солунъ, пакъ тамъ, кн. 35, 6—7.

— Боянската църква. Пакъ тамъ, кн. 39, 5—10.

— Филипи. Пакъ тамъ, кн. 44, 3-6.

— Софийскитѣ църкви Св. Георги и Св. София. Развитие I (1918), стр. 144—147.

— Паметници на тракийското изкуство (съ табл. I—III). ИзвБАД кн. VI (1916—1918), стр. 1—56.

— Hermesstatue auf einer Münze von Pautalia. Numismat. Zeitschr. Wien I (1918), 39—41.

✓ — Die altbulgariche Kunst mit 58 Tafeln und 72 Abbildungen im Texte. Bern 1919. 88 с

✓ **Fleischmann P.** Ferdinand I König der Bulgaren, sein Volk und sein Land. Leipzig 1916. 124 стр.

Frank A. Der sogennante Trajanswall in der Dobrudscha. Neue Jahrb. für das klass. Altertum XXXIX (1917), 64 – 67.

✓ **Zankow, D-r S.** Die Verfassung der bulgarischen orthodoxen Kirche. Zürich 1918 223 стр.

— Die Verwaltung der bulgarischen orthodoxen Kirche. Halle 1920. 281 стр.

✓ **Tsanoff, Vl. A.** Reports and letters of american missionaries, referring to the distribution of nationalities in the former provinces of European Turkey 1858—1918. Sofia 1919. 111 стр.

✓ **Tzenoff, G.** Goten oder Bulgaren. Quellenkritische Untersuchung über die Geschichte der alten Skythen, Thrahier und Makedonier. Mit. zwei Karten. Leipzig 1915. 279 стр. ✓

Централнитѣ сили и България. Исторически и политико-икономически студии. Издание на Бернхардъ Кохнъ. София 1915. 120 стр.

Haberlandt, A. Volkskunst der Balkanländer in ihren Grundlagen erläutert. Wien, Schroll & Co 1919, 78 4° с 26 табл. и 40 образа въ текста.

Чилингировъ, С. Сръбско-българскитѣ отношения отъ най-старо врѣме до днесъ. (Войн. библ. № 53). София 1917. 196 стр.

— Добруджа и нашето възраждане. София 1917. 259 стр.

— Македония по сръбски свидѣтелства. Седмиченъ прѣгледъ, год. I (1917), кн. 6.

— Приносъ къмъ възраждането на Добруджа Общъ Подемъ, год. I, кн. XX (1917). 22 стр.

— Поморавия по сръбски свидѣтелства, исторически издирвания съ една карта. София 1917. 256 стр.

Шанговъ С. С. и Гюловъ Д. Епохата на Асеновци. Писма отъ Калояна до Инокентія III. София 1921. 131 стр.

Chichkoff, St. L'Hellénisme dans la péninsule balkanique. Philippopoli, Danoff 1919, 92 стр.

Шишмановъ Ив. Д Раковски като политикъ. СбБАк, кн. IX (1918). 32 стр.

— В. И. Григоровичъ, неговото пжтешествие въ Европейска Турция (1844—1845) и неговитѣ отношения къмъ бжлгаритѣ. СбБАк, кн. VI (1916). 221 стр.

Шкорпилъ, К. Старобългарски паметници въ Добруджа. Сборн. Добруджа. София 1918, стр. 191-234.

Шкорпилъ Х. и К. Печатъ на князъ Михаилъ Борисъ, ИзвВАД, кн. VII (1921), стр 108—118.

— Прѣгледъ на древнобългарскитѣ паметници. Пакъ тамъ, стр. 118—124.

— Древнебългарски паметници. Пакъ тамъ. Притурка 1, стр. 9—27.

Шоповъ А. Д-ръ Стоянъ Чомаковъ, животъ, дѣйность и архива. СбБАк, кн. XII (1919). 668 стр.

— Едно неизвѣстно до сега писмо на Неофита Бозвели. ДК, кн. 3—4 (1920), стр. 206—221.

Шошлековъ, Ив. А. Голѣмата германска опасность за българитѣ и всички славяни въобще. София 1915. 136 стр.

Schuchardt, C. Die sogenannten Traianswälle in der Dobrudscha. Abhandl. der Berlin. Akad. 1918 № 12, 66 стр.

Янковъ, К. Добро поле и пробивътъ на фронта. Съставилъ по официални документи и лични наблюдения. София, 1919. 163 стр.

БИБЛИОТЕКА НА Б. З. К. БАНКА

Цена 50 лева.